

NEMZETNEVELŐK KÖNYVTÁRA
I. NEMZETISMERET

HAZÁNK TARSADALOMRAJZA

ÍRTA

WEIS ISTVÁN

SZINTÉI MERSE JENŐ

M. KIR. VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA

AZ ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI TANÁCS
BUDAPEST 1942

A NEMZETNEVELŐK K Ö N Y V T Á R A
EDDIG MEGJELENT KÖTETEI :

Rónai András :

HAZÁNK

(I. 1.)

Ára : 350 P

Egyed István :

MAGYAR ÁLLAMÉLET

(I. 6.)

Ára: 2.20 P

Weis István :

HAZÁNK TÁRSADALOMRAJZA

(I. 7.)

Ára : 2.20 P

Kósa Kálmán :

KÖZOKTATÁSÜGYI IGAZGATÁS
ÉS ISKOLAFELÜGYELET

(II. 4.)

Ára: 1.60 P

Várkonyi Hildzbrand :

A GYERMEK TESTI ÉS LELKI FEJLŐDÉSE

(IV. 2.)

Ára : 4. - P

Stolmár László-Horn József :

NÉPISKOLAI IPARI ÉS KERESKEDELMI ISMERETEK

(V. 21.)

Ára: 3.50 P

Seehorsch Ferencné :

KERESKEDELMI ÜZEMI GYAKORLATOK

(VI. 10.)

Ára : 5.- P

BEVEZETÉS.

Az utóbbi években az érdeklődés nálunk is a társadalmi kérdések felé fordul. Ez teljesen érthető, mert a társadalom az alapja az állami életnek, tehát akkor, mikor a magyar nemzet a véres háborúban útját kereső Európában saját sorsát biztosítani óhajtja, fokozott figyelmet érdemel a nemzeti államnak minden mozzanata, minden megnyilvánulási módja.

Nálunk egészen sajátos elképzelések éltek sokáig a társadalomról. Míg más, szerencsésebb nemzetek a középkor végén és az újkor elején kiépítették állami létüket és nemzeti sajátosságaikat, különbözőségeiket államhatalmi berendezés útján érvényesíthették, addig nálunk századokon át a nemzet kétségbeesett küzdelmet folytatott államiságáért, nemzeti létének megmaradásáért. A keleti és nyugati szomszéd egyaránt ellenség volt, amely a magyarság megsemmisítésére tört. Az ország három részre oszlott; a középső, legnagyobb országrész idegen járom alatt nyögött; háborúk, rablókalandok pusztították ki népességét. A keleti országrész sokáig önálló és rövid ideig boldog életet élt, amelynek keretei között a lefokozott állami lét nem volt vita tárgya. A nyugati országrész viszont olyan uralkodóház alá került, amely négyszázéves uralma alatt ritkán mutatott teljes megértést a magyarság jogos igényeivel szemben és nem egyszer teljesen szembe helyezkedett velük. Mikor azután a törökök elgyengültek és lehetővé vált kiűzetésük, az ország kiegészülése a nyugati ország-

részből kiindulva történt és ez határozta meg a XVIII. és XIX. századokban a kialakulás menetét.

Magyarország részévé vált egy nagyhatalomnak. amely olykor-olykor hazánk megvédését is célkitűzései közé sorozta, főleg és elsősorban azonban arra törekedett, hogy a többi nagyhatalom példájára nyelvben és népi összetételben egységessé váljék. Ez a törekvés természetesen a magyarságnak nemcsak állami önállóságát, hanem népi létét is megsemmisítette volna; nemzetünk tehát minden rendelkezésére álló eszközzel védekezett. Társadalmi szerkezetünk már a Mátyás utáni időkben szétbomlott és a XVI. század elején a nyilvánvaló bajok nagy parasztlázadásban, majd a Mohácsnál beteljesedett elgyengülésében jutottak kifejezésre. A Mohács utáni évszázadok nem voltak alkalmasak arra, hogy a társadalmi egyensúly helyreálljon és egészséges társadalmi fejlődés váljék lehetővé. A háborús időszak után elsősorban a gazdasági megerősödéssre és a magyar elem szaporítására kellett törekednünk. Hazánknak tehát az a sajátsága, hogy *társadalmi vonatkozásokban megelőző korszakok berendezéseivel is kell mindig számolnunk*, megelőző évtizedekben vagy századokban jogosultan érvényesült, de a most vizsgálat tárgyát tevő korszakban már kevésbé megokolt tényezők hatását is figyelembe kell vennünk.

Másrészt gondolnunk kell mindig arra, hogy *társadalmunk századok óta gyenge, egyensúlyozatlan* és ezt a megelőző nemzedékek fiai helyesen ismerték fel. A felismerésnek nemcsak az a következménye, hogy időszakonként igen komoly és nemes törekvések voltak társadalmunk átszervezésére, hanem az is, hogy a gyenge társadalom helyett az államra összpontosítottuk figyelmünket és az állami berendezésektől, a közjogi tételektől vártuk a magyarság megvédését, birtokállagának megőrzését.

Most elítélhetjük a *közjogi gondolkodás túltengését*, ami oly sokszor a tényleges erőviszonyok félreismerésére, ködös tételekben való elveszésre vezetett. Akkor

azonban, amikor a magyarságnak más fegyver nem állott rendelkezésére, szegénységében, elhagyatottságában, társadalmi széttagoltságában a nemzeti állam eszméjét ébrentartó közjog nemcsak erkölcsi tartalékot adott, hanem bizalmat is öntött a politikai nemzet minden tagjába, pótolta a valóságos erőt és lehetővé tette a magyar alkotmányban visszatükröződő magyar élet megsemmisítésére törvő támadások visszaverését.

A túlzott közjogi érdeklődés visszahatásaként keletkezett azután az az áramlat, amely az állami lét kérdéseit kevésbé fontosaknak minősítette és a társadalom fogyatékoságaira mutatott rá. Már a Legnagyobb Magyar működésében is ez a legszembeesőbb mozzanat és ő, ha nem is megindítója, de egyik legjellemzőbb képviselője a magyar közéletben a reálpolitikai irányzatnak. A következő nemzedékekben mind többen álltak elő azok, akik társadalmi bajainkban fedezték fel állami életünk nehézségeinek forrását és cselekvő beavatkozást sürgettek. A századforduló táján nyugatról csapott át hozzánk az az áramlat, amely szembehelyezkedett a nemzeti állam fogalmával és mindent társadalmi síkra vetített. Ennek az áramlatnak többnyire idegen eredetű, a magyar sorskérdéseket nem a résztvevő bensőségével, hanem a hideg szemlélő közönyösségével néző hívei aláásták állami épületünket a nélkül, hogy külföldről hozott elméleteik gyakorlati megvalósításával társadalmi visszasságainkat elenyésztették vagy kisebbitették volna.

A vesztett világháború és a két forradalom szörnyű megpróbáltatásai után egyformán fontos lett *a csonka és erőtlen magyar állam létének biztosítása* és azoknak *a társadalmi erőknél a fejlesztése*, amelyek ennek a gyöngye államnak kereteit kitölthettek és lehetőségeket adtak a reánk erőszakolt békeszerződések megváltoztatására. Újabb és most már helyesebb érdeklődés indult meg a társadalmi kérdések iránt és nem egy bátor kezdeményezés járt eredménnyel.

A legutóbbi években mintha ez a helyes egyensúly: állami létünk és társadalmi mivoltunk vizsgálatainak párhuzamossága ismét megbomlott volna. A napi politika és a napisajtó felfedezte a magyar élet sötét sarkait és olyan mozzanatokot tárt elővigyázatlanul, megfelelő komolyság nélkül az olvasótömegek elé, amelyeket a szakemberek már régóta ismertek, orvoslási módjukat megállapították és a javítás útját megjelölték. Amíg ez a nagy érdeklődés csak arra szolgált, hogy a nemzet lelkiismeretét felkeltse és a közvélemény nyomását dobja a serpenyőbe a társadalmi reformmozgalmak mellett, addig helyes és hasznos volt. Mihelyt azonban túllépte ezt a határt, kérdésessé vált eredményessége és felmerülhetett az a gyanú, hogy a javítás vágyából ered-e vagy mellékcélok megvalósításáról van-e szó.

Ez a kis könyv hangzatos szólamok és elfogultság nélkül törekszik arra, hogy a magyar társadalom tükörképét bemutassa. Nem célunk a bíráló. Jelenségeket írunk le tárgyilagosan és az olvasóra bízunk azt, hogy a tárgyilagos leírásból következtetéseket vonjon, az olvasottakat saját tapasztalataival összevesse. Azt akarjuk, hogy lehető sokan gondolkozzanak társadalmi jelenségeinken és azokat elemezve, különböző utakon ugyan, de ugyanarra az eredményre jussanak: annak felismerésére, hogy *társadalmunk egészséges átalakítása nélkül állami létünk nem erősödik meg* és nehezebben találjuk meg helyünket az új Európában.

Először *települési helyein* keressük fel a magyar népet, mert a helybeliség, a környezet adja meg az alapjellegét. Ez után az *osztálytagosulást* jellemezzük és azt vizsgáljuk meg, hogyan oszlik rétegekbe az ország lakossága vagy, jövedelem és az ezekkel kapcsolatos külső formák szerint. Vizsgálódásunk harmadik síkja az *élet-hivatások* gyakorlása lesz; a hivatás is döntően formálja az embereket és a csoportokat. Végül röviden kiterjeszkedünk a szellemi műveltség társadalomalkotó tényezőjére, a visszacsatolt területek társadalommódosító hatására és egyes olyan *megszokottsági, néplélektani ténye-*

zőkre, amelyek nélkül a kép nem lenne teljes, mert az előbbi mozzanatok adta anyagi megkötöttségeket a tömeglélek ösztönös mélységeiből fakadó erők erősen módosítják.

Akár kedvező, akár kedvezőtlen eredménnyel jár szemlénk, el kell végeznünk, mert csak az önismeret ad lehetőséget arra, hogy erőink számbavétele után lemérhessük erőfeszítéseink valószínű eredményeit.

I. A TANYA.

A magyar tájnak egyik sajátossága az, hogy mezőgazdasági népességünk jelentékeny része nem zárt településű falvakban lakik, hanem saját földjén vagy bérleten, elszórt házakban vagy házcsoportokban.

A viszonyokkal kevésbé ismerős szemlélőt ez a jelenség rendszerint kedvezően hangolja. Ez természetes is. Ott, ahol Petőfi és Jókai idejében homoksivatagok, végtelen legelők, legfeljebb a betyárvilág számára oly becses kisebb ligetes csallitok, mocsarak voltak, most egymástól hallótávolságra szép kis fehér lakóházakat lát a vándor, rendes istállóépületeket, szép gyümölcsösöket, kerteket; mindenünnen énekszó hangzik felé, gyermekzsivajt hall, háziállatok tarkítják a vándorlás egyhangúságának óráit.

Még a szakemberek között is vannak olyanok, akik a tanyai települési rendszert, mint a magyar fajta egyik legszebb életnyilvánulási formáját dicsérik, Rámutatnak arra, hogy a tanyai település tette lehetővé az Alföld hasznosítását; megkönnyíti a haladottabb művelési ágak megvalósítását, mert a tanyás közel lakik földjéhez, teljes munkaerejét földje megművelésére fordíthatja, nem kell időt és erőt vesztegetnie azzal, hogy lakóhelyéről kimegy a munkahelyére Gyönyörű dicséreteket halunk Cegléd gyümölcs-, Nagykőrös salátakultúrájáról, a kecskeméti, csengődi szőlővilágról, amelyeket állítólag mind a tanyarendszer hívott életre.

Legújabbán a tanyai települési egyenesen ősmagyar szokáshoz visszatérésnek minősítik. Azt fejtegetik egyesek, hogy a félnomád magyarság téli szállásai körül ólaskertek voltak és onnan rajzoltak ki a mai tanyákhoz hasonló települések a határba. Csak az árpádházi királyok szigora kényszerítette a falvakba az embereket; mihielyt ez a kényszer megszűnt, a nép ösztönösen tért vissza a régi hagyományokhoz és a számára legmegfelelőbb települési formához. Ennek az elméletnek ellene mond az, hogy a tanyarendszer – amint majd látjuk – újkeletű jelenség és semmiféle adatunk sincs arra, hogy a Vegyesházbeli királyok idejében, a központi hatalom gyengülésekor a nép tanyaszállásokba rajzott volna ki.

Ha közelről nézzük a tanyákat és a tanyavilágban dagasztjuk a sarat, vagy küzdünk a porral, ez a lelkesedés csakhamar elpárolog. Rájövünk arra, hogy *a tet-szetős külszín, a cseresznyevirágzaskor csábító tájék szépsége élő sebeket takar.* Ezekről majd részletesebben is beszámolunk; most vizsgáljuk meg azt, hogy valóban ősi települési forma-e a tanya, a magyar lelkiségből fakad-e.

Történetíróink megállapították, hogy a *Nagy-Magyar-Alföldet a középkor végéig a sűrű falutelepülés jellemezte.* A középkor Alföldje erdőkben és rendezett vizekben sokkal gazdagabb volt, mint a mai Alföld és egymáshoz egészen közelálló kis falvak lepték be területét, amelyek természetes központokra találtak a mezővárosokban, nagyobb városokban, elég sűrűn feltalálható várakban és várkastélyokban. Csak Hódmezővásárhely területén például 24 falu volt a török hódoltság előtt és a most idegen uralom alatt lévő Tiszamaros szögében a falvak száma meghaladta az ezret. Itt-ott templomromok, legújabbán kiásott kastély- és vár alapfalak emlékeztetnek arra a nagy tragédiára, amety ezen a területen kétszáz éven át végbement és a magyarságot a vezető nemzetek köréből a kis népek sorába száműzte.

Az alföldi kisfalutelepülési rendszert ugyanaz a nemzeti csapás szüntette meg, amely a magyar nagyhatalomnak is véget vetett: *a törökök befészkelődése*. A török a meghódított országokban nem telepedett meg, idegen maradt és rablógazdálkodást folytatott. A kiaknázás a legkíméletlenebb módon folyt; elsősorban emberanyagra volt szüksége a hadsereg utánpótlására, a háremek számára, a ruméliai és anatóliai hűbérbirtokok megművelésére. A török rendes csapatok és még inkább a martalócok tehát az ellenálló férfiakat megölték, a nőket, gyermekeket és fegyvert nem fogó férfiakat pedig elhurcolták rabszolgáknak. A török hódítás útját felégetett városok és falvak, elpusztított termések és rabszolgakaravánok jelezték.

A hatás mindenütt ellenhatást vált ki. Az alföldi magyarság is ráeszmélt néhány évtized leforgása alatt arra, hogy a kis falvak nem állhatnak ellent, de nem is ajánlhatnak fel olyan összeget, amelyért érdemes lenne a támadó csoportnak a pusztításról lemondania. A megmaradt lakosság tehát igen kis részében a töltések és zsilipek elomlása következtében ijesztően megnőtt mocsarakba vonult és ott egészen a múlt századig fenntartotta az egyszerű halász-pákász és állattenyésztő élet elemeit, nagyobb többségében pedig egy-egy központi fekvésű helységbe szaladt össze, ahol a védekezésre vagy a tárgyalásra inkább volt lehetősége. Ezek a helységek aztán magukhoz ragadták az elpusztult falvak határait és így keletkezett például Szegednek, Debrecennek, Kecskemétnek megyényi külterülete.

A törökök kiűzése után az lett volna a természetes, ha az akkor még feledésbe alig ment falvakat építik fel újra és a lakosság azokba rajzik ki. Ezt a jó lehetőséget elmulasztották. A társadalmi életnek egyik állandóan érvényesülő, noha sokaktól félreismert törvénye az, – hogy *az okozatok akkor is hatnak, amikor az okok már megszűntek*. Látni fogjuk ennek a törvénynek érvényesülését egyes társadalmi osztályok értékelésénél is. A településnél is az történt, hogy *az emberek akkor is bent*

maradtak a parasztvárosban, amikor már nem kellett kóbor török és tatár csapatoktól tartaniok. Még ha válalkozó szellemű, a belterületen boldogulni nem tudó egyesek vagy családok tettek is ilyen kísérleteket, a városi hatóság megakadályozta a kitelepülést. Az 1848. előtti időkből több példát látunk arra, hogy a városok a kirajzás ellen nemcsak tilalmakkal védekeztek, hanem erőszakot is alkalmaztak, különösen a külterületen épült kemencéket rontatták le, mert tudták a vezetők, hogy kenyérevő népünknel a kenyérsütés lehetetlenné tétele a megtelepedést megakadályozza. Közbiztonsági nézőpontok vezették, az egykorú okmányok szerint, a városok vezetőségeit, de valószínűleg már akkor is ösztönösen élt az a tudat, hogy a külterületen megtelepülőt a város előbb-utóbb elveszíti, tehát a város nagysága forog veszélyben a tömeges települések megengedése esetében.

A tanyákra település, mint tömegjelenség az Alföld legnagyobb részében csupán *a hatvanas években indult meg* és a következő évtizedekben fejlődött *ki*: Előrelátás és kormányzati érzék tehát még a dualizmus (a magyar állam és Ausztria közötti közjogi viszony idejében) korában is az Alföldnek közigazgatási, közegészségügyi, művelődési, mezőgazdasági nézőpontokból egyaránt kedvezőbb települési formát adhatott volna; azonban az említett közjogi érdeklődés és a városoknak a lakosság számához fűződő büszkesége egyaránt megakadályozták az egészségesebb megoldást.

A XVIII. században talán azért sem volt annyira szükséges a külterületen való megtelepedés, mert az akkori gyér lakosság és az akkor sikerrel kecsegtető művelési ágak lehetővé tették a parasztvárosok lakosságának megélhetését és a határok hasznosítását külterületi település nélkül is. A mezőgazdasági művelésre elég volt a városok melletti keskeny sáv; a folytonos háborúk nagy vágóállatszükségletét pedig legolcsóbban a nagy határokból kóborló szilaj és félszilaj gulyákkal is kielégíthették megfelelő haszonnal. A legelők feltörése és a szemgazdálkodásra átmenetel volt a nagy csábító;

a búzavilágválság hatása azután az, hogy gyümölcsstermelő, kertészkedő, szőlőstanyák alakulnak.

A tanyához hasonló települési forma a *pusztai*. Nem egészen következetes a nyelvhasználat abban a tekintetben, hogy mit nevezünk tanyának és milyen település kapja a puszta nevet. *Szerepe van itt a történeti adottságoknak is*: a puszta általában olyan helyen épült, ahol valamikor falu volt és ennek az emlékét őrzi, az elpusztulás tenyérére emlékeztet a puszta elnevezés. A részletes térképeken tehát találunk puszta elnevezéssel olyan területeket is, amelyeken állandó lakóhely egyáltalában nincs, vagy csak kis tanyák vannak ott, esetleg tanyacsoport. Ez azonban a ritkább eset. 'Az esetek túlnyomó többségében a puszta valamely nagy *uradalomnak üzemi egysége*, ahol sok, nem egy esetben több száz ember él szoros együttélésben és fejlett munkamegosztásban! A pusztát és a falut tehát az különbözteti meg, hogy a puszta lakosai – az esetleg ott lakó tulajdonos kivételével – mind alkalmazottak és szoros kapcsolatuk lakóhelyükkel nincs! legfeljebb csak a tényleges helyzet az, hogy egyes béres- és kocsis-családok nemzedékek, esetleg századok óta helyben laknak. A puszta és a tanya között pedig nemcsak az a különbség, hogy a pusztán sok ember él szoros szomszédsági kapcsolatban, a tanya pedig egyetlen, vagy legfeljebb néhány gazdálkodó személy egyéni otthonát jelenti, hanem az is, hogy a tanyán a tulajdonos vagy legfeljebb a haszonbérelő, esetleg a tulajdonos családtagja él, tehát a tanya és lakója között állandó kapcsolatot látunk.

A puszta létét ugyanannak a történelmi tényezőnek köszönheti, mint a tanya; A török hódoltság után az alföldi és dunántúli területen nagy uradalmak keletkeztek. Ezeket az uralkodóház főleg azoknak a külföldi hadvezéreknek, államférfiaknak, főtisztviselőknek adományozta, akiknek szolgálatait értékelte és akiket mással nem jutalmazhatott. Ezek a számukra gyarmatot jelentő Magyarországon ugyanazokat a módszereket alkalmaz-

tak, mint az angol főurak tengerentúli birtokaikon. Arra törekedtek, hogy teljesen tőlük függő egyénekké műveljék meg ezeket a birtokokat. A tulajdonosok személyében az idők folyamán eltolódások állottak elő. Az az idegen egyén vagy család, akit vagy amelyet Magyarországához semmiféle kapcsolat sem fűzött, örömmel ragadta meg az alkalmat arra, hogy aránylag igen csekély vételárért is elidegenítse az uradalmat. Így jutottak magyarok is a felszabadult részekre nagyobb birtokokhoz. Akár megtartotta azonban a birtokot, akár eladására törekedett, telepítenie kellett, hogy valami haszna is legyen. Sokkal célszerűbbnek látszott az, ha az allodiális (a hűbéri köteléknek alá nem vetett; szabad birtok) földeket nem a falvak lakóival művelteti meg, noha azok robotját is erősen használta. Vagy új falvakat telepített, mégpedig lehetőleg külföldi bevándorlók ideédesgetésével, vagy pedig a falvaktól függetlenül épített majorokat és onnan saját alkalmazottaival látta el a gazdálkodást. Minthogy a nemzeti érzésű főúri osztály résztvett a szabadságharcban és nem egy tagja vérpadon vagy száműzetésben fejezte be életét, ezek elkobzott birtokaira is átment ez a rendszer. Ezeket is nagyrészt idegenek kapták és ezek az idegenek bevezették a majorgazdálkodást, így keletkeztek azután az ország minden részében, de különösen a Dunántúl és Nagy-Magyar-Alföldön a többszáz lakost magukban foglaló uradalmi majorok, puszták, amelyeknek élete egészen sajátos és sok tekintetben elüt a környező falvak életnyilvánulásaitól. Az uradalmi majorok rendszere később olyan visszaélészerű jelenséget is hívott életre, amelynek csökevényeit most irtogatjuk. Általánosításokra hajlamos és az egyoldalú jogászai gondolkodás hatása alatt levő érzékünk nagyon sokáig nem döbbsent meg azokon a nehézségeken, amelyet az ú. n. *eszmei községek* jelentettek. Egyes vidékeken szinte kivétel nélküli szabállyá vált az, hogy nagyobb uradalmak majorjaikat kivonták a községi hatóság alól és azokból külön községeket szerveztek a nélkül, hogy a községi létnek természetes alapjai meglettek

volna. Az uradalmak ily módon kivonták magukat azoknak a közterheknek, különösen iskolai, hitfelekezeti és útépitési közterheknek viselése alól, amelyeket viselniök kellett volna, ha a majorok a legközelebbi község kötelekében maradnak. E mellett gondoskodhattak arról, hogy a községi hatóság teljesen tőlük függjön és őket szolgálja ki. Teljesen figyelmen kívül maradt az, hogy ily módon nemcsak a közbeékelt volt jobbágyközségek élete bénult meg, hanem a majorok lakossága sem jutott hozzá azokhoz az elemi közigazgatási előnyökhöz, amelyeket a községi szervezet nyújt. Volt olyan eszmei község, amely tizenhat, egymással területileg össze nem függő majorból állott és közben több más község terült el. Elképzelhető, hogy ennek a területnek a lakosai mennyivel hátrányosabb helyzetbe kerültek, mint a rendes községi szervezetben élő vidéki lakosok.

Mind a tanyai településnél, mind az uradalmi majoroknál több lehetőség, válfaj szökik szemünkbe.

Az uradalmi majoroknál, a pusztáknál látunk olyanokat, amelyek minden más emberi településtől messze vannak és teljesen elkülönítve élik életüket. Látunk azonban olyanokat is, amelyek a falu szélén épültek és így, ha külön gazdasági egységet alkotnak is és külön társadalmi sejtet ismerünk is fel bennük, mégsem szakadtak el környezetüktől teljesen.

A tanyákat megkülönböztetjük a szerint, hogy állandó lakóhelyül szolgálnak-e, vagy pedig csak a mezőgazdasági idény tartamára adnak hajlékot. Az állandó település minden esetre lehetővé teszi a fejlettebb, helybenlakást feltételező és nagyobb haszonnal kecsegtető mezőgazdasági művelési módok bevezetését.

Az ideiglenes hajlák ezzel szemben csak arra szolgál, hogy az aránylag rövid ideig tartó munkálatok végzésére adjon otthont, tehát a szántás-vetés-boronálás és aratás napjaira vagy heteire; ez a megoldás a szemtermelésre csábít. Átmenet a két csoport között az a tanya, amely állandó tartózkodásra is alkalmas, a gazda azonban mégis csak a nagy munkaidőt tölti kint, városi háza

âz állandó otthon és a tanyán állandóan legfeljebb az állatokat gondozó fiatalabb családtag vagy a gazdasági cseléd tartózkodik.

Más nézőpontból úgy osztályozhatjuk a tanyákat, hogy vannak olyanok, amelyek egymástól teljesen elszigeteltek, míg mások átmenetet alkotnak a szoros szomszédsági viszonyon alapuló faluhoz. A trianoni békekötés után azért nem volt nehéz például a Szabadkától elszakított *Tompának és Kelebiának nagyközségekké szervezése*, mert mindkét településnek erős faluszerű magja volt, amely a falusi élet minden lehetőségére módot adott. Másfele is lehetségesek ilyen megoldások: például Szeged alsótanyai központ, vagy Vásárhelykutas minden nehézség nélkül siklanék át azonnal a nagyközségi életformára.

Sajátságos alakulatok az ú. n. *bokortanyák*. Ezek közül legismertebbek a nyíregyháziak, amelyek legyezőalakban terjednek szét egy félig falunak látszó magból. A bokortanyák általában csak ott láthatók, ahol saját tulajdon van, vagy köztulajdonon hosszúlejárátú haszonbérletben biztosíthatja a tanya az állandóságot.

A tanyakérdésnek egyik legnehezebb és legkényesebb mozzanata a *haszonbérlet kérdése*. A tanya leginkább tömegjelenség azoknak a városoknak a határában; amelyek a török hódoltság alatt ingyen vagy igen olcsón szerzett nagy földtulajdonukat kis haszonbérletek útján hasznosítják. *A városnak az az érdeke, hogy minél nagyobb jövedelme legyen ebből a magángazdasági forrásból*. Ezért az elmúlt évtizedekben nem egyszer a legkíméletlenebb módon emelte fel a haszonbérleti összegeket és szabad folyást engedett az árlejtésnek. A régi haszonbérlet, aki már megszokta a tanyát és esetleg már a második vagy a harmadik nemzedék beruházásait is védte, szembe került a feltörekvő elemek földéhségével, amelyek minden összeget megajánlottak azért, hogy végre ők is földhöz jussanak. Az eredmény igen sok esetben a mezőgazdasági színvonal erős csökkenése volt, mert a haszonbérletből kieső gyümölcsfáit, sőt épületeit is tönkretette, az

új haszonbérő pedig megfelelő tapasztalat és felszerelés nélkül fogott hozzá a munkához. Ha a haszonbérők tiltakoztak az ellen, hogy a város a belterület fényüzési kiadásait a haszonbérleti összegek erős felemelésével biztosítsa és az egyéb közterheket ily módon csökkentse, akkor békebontóknak tüntették fel őket és a város a magánjogi ellentétnek a megoldását közjogi, közhatalmi eszközökkel kísérelte meg. Élénken emlékezetben él még pl. a szegedi bérőknek a múlt évtized második felében megindult mozgalma, amely országszerte érdeklődést keltett és annál inkább feltűnt, mert éppen Szeged városa kezdte meg a tanyavilág igazgatási, művelődési és közlekedési szükségleteinek kielégítését.

A tanyai település kérdése egyike a legjobban vitatott kérdéseinknek. Sok jó szándék mellett sok elfogultságot és önző érdekeltséget is látunk a kérdések megvitatói körében. Ha az előnyöket és hátrányokat egymással szembe állítjuk, még abban az esetben sem könnyű a mérleget felállítanunk, ha nem értékelünk, hanem tárgyilagosan az érveket ismertetjük.

A tanyai település mellett három érvet szoktak felhozni.

Az első érv az, hogy *a tanyai település adottság* és minden ilyen adottságnak a megváltoztatása nagy anyagi érdekeket és érzelmi tényezőket sért. Ha nem is állíthatjuk azt, hogy a tanya ősrégi települési forma, mindenestre elég régi a hagyományaiban fiatal, megszakadt történeti fejlődésű Alföldön ahhoz, hogy az emberek már megszokták. Megszokták annak idején a falutelepülést is és ezért, még ha ősi települési forma lett volna is a tanya, az Árpádok hatalmának csökkenésekor nem mentek vissza a tanyatelepülésbe. Megszokták azonban évtizedek óta a tanyát is, és így az új, kedvező falusi lehetőségeket hátránynak tekintenek. Nem felejthetjük el azt, hogy a tanyák jelentékeny része magántulajdon. A tulajdonos családi központja, a családi élet székhelye a városi ház, oda mennek vissza télen vagy öregkorukban a tulajdonosok és állandó kapcsolatot tartanak fenn

a várossal. A tanyák elszakítása éppen úgy ennek a kapcsolatnak a veszélyeztetését jelentené, mint ahogyan az adóalanyok elvonása miatt válságba jutnának a városi háztartások is.

A másik előny sokak szerint az, hogy *a tanya magasabb fejlődési fokot jelent, mint a gazdálkodó alanyoknak bentmaradása a városban.* nincs kirajzás a tanyákra és ezt nem mozdítjuk elő a város és tanya kapcsolatainak fenntartásával is, akkor a nagy városi határok az extenzív állattenyésztésnek, legfeljebb az egyoldalú szemtermelésnek lennének a terei most is, holott a tanyák révén a nemzeti termelésnek és munkamegosztásnak jelentékeny tényezőjévé váltak és gyümölcs-termelésük, szőlőművelésük, kertészkedésük révén nemzetközi viszonylatban is szolgáltatokat tesznek az országnak.

Végül a tanyai élet harmadik előnyének azt tüntetik fel, hogy *a tanya erős jellemképző tényező.* A tanyai ember önmagára utalt, senkinek a segítségét sem várhatja, tehát megszokta azt, hogy minden ügyes-bajos dolgában sajátmagát segítse; kifejlődött találékonysága, a viszonyokhoz jobban tud alkalmazkodni, mint a zárt településben felnőtt ember.

Ezekkel az előnyökkel szemben a tanyai települési rendszer bírálói *számos hátrányra* is mutatnak rá)

Termelési vonatkozásban elismerik azt, hogy a régi állapottal: a városban maradással szemben a tanya haladást és fejlődést jelent. Szerintünk azonban ez a fejlődés korántsem olyan, mint aminőt a tanyavilág zárt települési rendszerben elérhetne. Csak egészen kivételes tanyavidékeken, vasút vagy műút mentén lehet ugyanis fejlettebb és nagyobb haszonnal kecsegtető művelési ágakra áttérnie a tanyásnak: *a tanyavilág nagyobb részében szemtermelésre és extenzív állattenyésztésre van kárhóztatva és még ebben is sok hátránnyal küzd.* A termelésnek ugyanis az az egyik feltétele, hogy egyrészt a föld a termelést előmozdító trágyához jusson, másrészt a termeivények könnyen megtalálják a piacra vezető

utat. A tanyák nagyrészében az állatok legalább is az év egyes időszakaiban bent vannak a városban, az istállótrágya tehát elvész vagy útközben megy kárba. Viszont a műúttól vagy vasútállomástól távolabb eső tanyás hiába próbálkozik gyümölcssel, zöldséggel, baromfitenyésztéssel, kertészkedéssel; a tanya az év egyes szakaiban egyáltalában nem közelíthető meg, terméivénye tehát nem piacképes.

A tanyai település bírálói szemében *második nagy hátrány a tanyavilág közigazgatási állapota. A városok és tanyanagyközségek tartózkodtak attól, hogy tanyáknak igazgatási önállóságot adjanak.* Még azokban a városokban is, amelyek valamilyen közvetítő szervről gondoskodtak – ilyenek például a szegedi kapitányságok -, a tanyásnak minden fontosabb ügyben be kell jönnie a városba, mert csak a városházán intézheti el. A városi határok azonban a történeti adottságok miatt egészen szeszélyes alakúak. Szegedé pl. két óriási legyező formájában nyílik szét; közben vannak a városi maghoz egész közel csongrádmegyei részek. Debrecen határa a Tiszáig terjed. A határ külső részeiről nem is egy, hanem két munkanapvesztést jelent a megjelenés a város központjában és ha valamilyen irat hiányzik, vagy a másik tárgyaló fél elmarad, akkor jelentéktelen ügyben *is a tanyásnak meg kell ismételnie az utazást.*

Harmadik hátrány *a riasztó, közegészségügyi helyzet.* Bármennyire igyekezzenek is újabban tanyai orvosi hálózat, tanyai szülésznők segítségével a tarthatatlan helyzet javítására, a tanyás a városban vagy faluban lakóval szemben mindig rosszabb orvosi és babaellátásban részesül, nehezebben jut gyógyszerhez, gyógyintézeti ápolás esetében kórházhoz.

Végül a negyedik hátrány *az iskoláztatási lehetőségek csökkenése és általában a művelődés elemeinek nehezebb megszerzhetősége.* Különösen a múlt évtizedben igen erős iskolai hálózat létesült és ezek a tanyai iskolák valóságos fénypontok a tanyák egyhangú életében; a társadalmi életnek is központjai. Akkor ugyanis, mikor

egysek a tanyai élet jellemképző voltáról beszélnek, mások ezzel szemben arra mutatnak rá, hogy az önmagáraultság önzővé teszi a tanyai lakosokat, megakadályozza a társas hajlamok kialakulását. Nagyon üdvös tehát az, ha vannak bizonyos központok, ahol nemcsak a gyermeket tanítják, hanem a felnőttek is összejöhetnek megbeszélésekre, rádióhallgatásra, szakismerteik kiegészítésére. Mindennek azonban erős akadálya az, ami a gyermekek beiskoláztatását is kétségessé teszi. A tanyai iskolák közül nem egy üresen áll a tanítási órák alatt is és nem teljesítheti társadalmi Összefogó hivatását sem. A Magyar Alföld földtani és éghajlati viszonyai, népünk rossz ruházati helyzete, különösen a lábbeli hiánya lehetetlenné teszi azt, hogy ez a tanyai iskolai hálózat hivatását tökéletesen teljesíthesse.

Látjuk tehát, hogy a tanya nagyon sok nehézséget vet fel és a tanyakérdés megoldása elég nehéz. Tanyákon és uradalmi majorokon a legutolsó rendelkezésre álló adatok szerint már a trianoni Magyarországon 700.000 ember élt, akik csaknem mind színmagyarok, tehát kétszeres gonddal kell sorsuk minden fordulatát vizsgálnunk. A visszacsatolás következtében ez a szám még emelkedett is, noha nem túlságosan, mert ezek a települési formák az északi és a keleti részeken kevésbé kedveltek.

A tanyakérdés megoldására két módozat kínálkozik.

Az egyik szerint a tanyákat meghagynók mai közigazgatási beosztásukban és elszigetelt, szórványtelepülési rendszerükben. Ennek a megoldásnak hívei nemcsak a városok érdekében ellenzik a községesítést, hanem azért is, mert nézetük szerint a tanyai élet minden hátránya megfelelő berendezésekkel elhárítható és a szórványtelepülés megszüntetése nemcsak fizikailag nem lehetne keresztülvihető belátható időn belül, hanem forradalmi ellenhatást váltana ki a tanyások körében is. Azt ajánlják tehát, hogy a városok és nagyközségek létesítsenek tanyaközpontokat, ahol iskola, orvos, esetleg gyógyszertár és szülésznő álljon a tanyások rendelkezésére.

zésére. Ezek a központok lássák el mindazokat a köz-igazgatási tennivalókat is, amelyek nem igényelnek feltétlenül hatósági, hatalmi beavatkozást. A termelési kérdéseket meg lehet oldani szerintük a közlekedés megfelelő rendezésével; sokan az olcsó alépítményű tanyai vasutakban látják a legjobb lehetőséget a tanyák termésének piacra juttatása tekintetében. A művelődés terjesztésével a tanyai élet ezen megoldás hívei szerint mind élénkebbé és tartalmasabbá válik.

Ezzel szemben *a legtöbb szakértő a tanyák községésítésében, az anyavárostól való elszakításában* látja a megoldást.

Ezek joggal mutathatnak rá arra, hogy a tanyaközpontokról régóta beszélünk, de ebben a tekintetben édeskevés történik. A kormány 1927-ben már ajánlotta ezt a megoldást, de a városok nem értették meg, mert arra gondoltak, hogy ez csak első lépés az elszakadásra. Egyes városok vezetőségének gondolkozására jellemző az a példa, amelyet az egyik alföldi város polgármestere nyilvános értekezleten adott elő. Az illető városnak egyik, a város többi területétől teljesen elszakított és különálló határrészén levő települése haranglábjára a leszerelt vasúti indítóharangok egyikét kérte, hogy az istentisztelet kezdetét megfelelően jelezhessék. A képviselőtestület a kérelem teljesítését megtagadta azzal a megokolással, hogyha ennek a településnek még harangja is lesz, biztosan elszakad.

A községésítés hívei arra is hivatkoznak, hogy még ha a tanyai központok létesülnének is, gyökeresen a termelési, közlekedési, közegészségügyi nehézségeken nem segíthetnének. E mellett azzal a hátránnyal járnának, hogy az anyaváros költségvetését megfelelő eredmények nélkül erősen terhelnék. Ugyanezzel a költséggel megvalósítható a községi igazgatás is és ezzel megindulhat az Alföldön ismét a falutelepülés, a régi hagyományokhoz visszatérés. Mihelyt ugyanis valamely területrész községgé alakul és akármilyen faluszerű mag keletkezik, ez olyan vonzóerőt gyakorol az elszórt telepésekre,

hogy egy-két emberöltőn belül legnagyobb részük behúzódna a központba, ami azután minden nehézségnek a legkisebb mértékre csökkenését vonná maga után.

Minden esetre a legközelebbi jövőben valamilyen megoldást találnunk kell, mert többszáz ezer magyar embernek bizonytalan helyzetben tartása, a nemzeti életből kikapcsolása olyan hiba, amelyet nem engedhetünk meg.

Nehezebb az uradalmi puszták kérdésének megoldása.

Az ebből a környezetből származó írók riasztó képet adnak arról az alávetettségről, zsarnokságról, amely ezeken a pusztákon érvényesül, arról a megdöbbentően alacsony színvonalról, amelyben a puszták népe sínylődik. Van olyan hang, amely szerint a puszták népe rabszolgasorsban él és még erkölcsi élete is a majorság kényurának: a tulajdonosnak, bérlőnek vagy intézőnek kényétől-kedvétől függ. Ezek a leírások túlzások. *A puszták népe általában jobb anyagi helyzetben van a falvak népénél* és a munkavédelmi jogszabályok érvényesülése, a közigazgatás fokozódó pártatlansága óta az önkényeskedés, zsarnokoskodás, anyagi és egyéb természetű visszaélések ritka kivételekké váltak.

A majorokkal kapcsolatban a napi sajtóban is állandóan tárgyalt egyik legsúlyosabb panasz amúgy is tárgyaltanná válik. A zsidóbirtokok igénybevétele és a zsidó haszonbérlők kiszorítása, a terhükre rótt igazi vagy vélt sérelmeknek véget vet, mint ahogy a földbirtok helyesebb megoszlására irányuló törekvések, a nagybirtok természetes és jogi eszközökkel siettetett porlódása egészen más vágányra állítja a kérdést. Inkább arról lehet szó, hogy a nagybirtokrendszer fokozottabb visszahúzó-dása után hogyan gondoskodjunk a puszták népéről, amely mégis kizárólag a nagybirtokból él ebben a pillanatban.

II. A FALU.

Az utóbbi években az érdeklődés a falu felé irányul. Azok, akik a falvakat legfeljebb a vasúti kocsi ablakából ismerik, hosszú cikkeket írtak és gyönyörű beszédeket tartottak a magyar falu kérdéseiről, a falu elmaradottságáról és arról, hogy a falu az az aranyalap, amelyre nemzeti életünk váltóját kiállították. Majdnem úgy tűnik fel, *mintha a magyar tollforgató emberek most fedezték volna fel a falat*, és a vezető rétegek eddig teljesen figyelmen kívül hagyták volna azt, hogy a magyarság jelentékeny többsége falutelepülésben él.

Nem ez a helyzet. A legrégebbi időktől kezdve mindig voltak hivatott tényezők, amelyek nemcsak a falun éltek, hanem a falusi élet minden vonatkozását ismerték és a magyar falu sajátosságainak ismeretében igyekeztek a magyar fejlődés útjának egyengetésére. A hirtelen jött érdeklődés két okra vezethető vissza. Az egyik az, hogy a forradalom utáni időkben a gondolkodó elmék és érző szívek keresték azt az alapot, amelyről újból felépíthető a magyar állam és rájöttek arra, hogy a falu alávetettsége, elmaradottsága ellenére legegészségesebb sejtje a magyar közéletnek. A másik ok az, hogy mi általában divatos áramlatoknak vagyunk a rabjai és a falut divatba hozták: az addig elhanyagolt népművészet, népköltészet éppen úgy az érdeklődés tárgya lett, mint a falu életének egyéb megnyilvánulásai. Ennek az áramlatnak kiaknázására törekedtek azután azok az írók,

akik falukutatóknak nevezték magukat és többnyire olyan tételeket állítottak fel, olyan jelenségeket írtak le, amelyek már régóta ismeretesek, amelyeknek tárgyalásához azonban a megértésen és együttérzésen felül bíráló készség, fegyelmezettség és a lehetőségek iránti érzék is kell.

Semmiesetre sem ártott ez a falusi áramlat. Éppen olyan kevésbé, mint ahogy a paraszttörténelemnek is vannak jó eredményei is.

A liberális-kapitalista Magyarország köztudatában és irodalmában a falu és a paraszttörténelem kétféle beállításban szerepel. Vagy önző, maradi és irigy emberfajtának írták le, különösen az idegen fajú írók és azok, akiknek a napfelkelte Párizsban ment végbe, vagy a népszínművek probléma nélküli táncos és dalos paraszttörténelemét varázsolták eléink, olyan falvakat, amelyekben legfeljebb az okozott bonyodalmat, hogy a szegény cseléd-fiú nem kapta meg azonnal a hatökrös gazda leányát. A gombamódra megnőtt falukutató irodalomnak feltétlenül érdeme az, hogy ezektől a balítéletektől szabadultunk és sokan már olyanok látják a falut, mint amilyen a valóságban.

Ez a falu pedig teljesen elűt attól a képtől, amely sokáig a városi ember előtt lebegett. A falu mint valami eszményi települési hely állott előtte, amelynek közepén az öreg templom tornya fehérlik, mellette a községháza, a kedélyes jegyző lakásával, a paplak, ahol rózsákat ültet és gondoz az öreg lelkipásztor. Ezeket az épületeket fogják körül a gazdák fehérre meszelt, elől magyaros díszítésű házai, amelyekben egymást éri a sok disznótör, néveste és mindenütt gondtalan jólét honol. Ezeket a rövid falusi kirándulások alapján merített észleleteket, jobban mondva balítéleteket még megerősítette a húszas évek tapasztalata, amikor a város fogyasztási válsága következtében a falunak az a rétege, amelyet a városi ember megláthatott, néhány évig valóban átmeneti jólétben élt és irigység tárgya volt a városi lakosság szemében.

Teljesen hamis ez a kép. A parasztság sorsának elemzésénél majd látni fogjuk azt, hogy általában *a magyar*

falvakban jólétről nem beszélhetünk, legfeljebb egyes rétegek viszonylagos jobb helyzetéről és már évek óta megfordult a sors korongja: a városi lakosság általában nagyobb jövedelemmel rendelkezik és jobban hozzájut elsőrendű szükségleteinek kielégítéséhez. Hamis azonban a kép abban a vonatkozásban is, hogy ilyen *eszményi, rendesen épült, kellemes külsejű falu csak elvonatkozásokban* (= képzeletben) él; a felületes szemlélő előtt folynak össze különböző falvak elemei, a valóságban típusfalut nem találunk.

Amint a fának minden levele erezetében és nagyságában különböző, éppen úgy *nem találunk teljesen egyforma falvakat sem*. Eléggé nem hangsúlyozható az a tétel, hogy minden falunak egyénisége van; ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, ez nemcsak a faluvezetésben okoz nehézségeket, hanem a falu életét minden vonatkozásban megzavarja. Hazánk aránylag kis területén olyan különböző éghajlati, földtani, termelési, közlekedési, néprajzi viszonyok vannak, olyan különböző történelmi hatások nyomait látjuk még ugyanannak a vidéknek különböző völgyeiben, völgyhajlásaiban is, hogy nálunk nem lehet beszélni olyan egységes jelenségről, mint amilyen az északnémet vagy hátsóindiai falu. Szomszédos, sőt egymással esetleg összeépült falvak teljesen különböző jellegűek, ha például az egyik nemesi közbirtokosság volt, a másik jobbágy község.

A dualizmus korának külföldi példák után induló, formai gondolkodású nemzedéke ezeket a különbségeket teljesen figyelmen kívül hagyta. Még ma is érvényben levő községi törvényünk csak kis- és nagyközségek közt tesz különböztetést és ezek között csupán az az elválasztó vonal, hogy a nagyközség egyedül gondoskodik a jegyző fizetéséről, míg a kisközségek erre szövetkeznek. Az állami fizetésekiegészítés és a vármegyei jegyzői fizetési alap a gyakorlatban ezt a különbséget is teljesen elmosta. Így azután látunk olyan kisközséget, amelynek többezer lakosa van és látunk nagyközséget, amelynek lakossága az ezres számot sem éri el. Az akkori kor-

mányzat rövidlátását az bizonyítja, hogy egy merőben másodlagos és formai feladatnak: az állami anyakönyvvezetésnek érdekében kényszerített bele a század elején számos kis falut a költségesebb nagyközségi szervezetbe.

A felsőség gondolkodását és intézkedéseit többnyire a *térkép-pszichózis* (a térképbódulat) irányította. Azt nézték, hogy a nagyobb karika nagyközséget, a kisebb karika kisebb községet jelent. Az már figyelmen kívül maradt, hogy a nagyobb karika esetleg eszmei községet jelentett mag nélkül, esetleg alföldi nagyközséget kisközségi maggal és fejlett tanyahálózattal és aránylag ritkán mezőváros jellegű települést. Ugyanígy volt a kisközséggel is: minden jogszabályunk abból a feltevésből indul ki, hogy a kisközségek is szoros falutelepülést jelentenek és ezért például a kézbesítés jogszabályai az egész ország területére egységesek, ami annyit jelent, hogy a városokban és igazi falutelepülésekben túlságosan hosszúak, a tanyatelepülésekben nagyon rövidek a kézbesítési határidők.

A törvényhozás és kormányzat abból indult ki, hogy körülbelül minden falujellegű település azonos életviszonyokat tüntet jel és azonos teherbírása van. Ha az ország összes községeinek számát összehasonlítjuk a kis- és nagyközségekben élők számával és az utóbbit az előbbivel elosztjuk, akkor valóban olyan lakosságszámot, sőt olyan községi határokat is kapunk, amelyek az egészséges falusi életnek alapját tehetnék. Fájdalom, átlag lakosságú és határú falvakkal a legritkább esetben találkozunk. Egyedül Komárom vármegyében közelítik meg az országos átlagot a falvak, de még ebben a megyében is vannak nagy eltérések. Különben minden vármegye területén nagy tarkaságot látunk, ez alól csak néhány alföldi megye (Békés, Csongrád) kivétel, amelyekben csak néhány nagyhatárú, nagylakosságú és tanyai rajokat kibocsátó nagyközséget találunk.

Bármennyire hangsúlyozzuk is azt, hogy minden falunak külön egyénisége van és *nálunk falutípusokat*

felállítani nem lehet, mégis megkíséreljük, azt, hogy leírjunk néhány olyan jelenséget, amely tömegesebben fordul elő és bizonyos hasonlóságot tüntet fel egymással. Ezek tájonként érvényesülnek, mint ahogyan a földrajzi tájaknak – tragikus végű nagy tudósunk, Teleki Pál gróf nézete szerint is – döntő jelentőségük van a magyar életviszonyok kialakítására. A táji jelleg azonban nem jelenti azt, hogy ugyanazon a tájékon, vidéken egészen eltérő települések is ne akadnának, például a Mátra és Bükk alján levő egészséges nagyobb falvak tözsomszedságában látjuk a summások városi lakosság-számot elérő és a környező falvaktól egészen eltérő életviszonyokat feltüntető lakóhelyét, a matyó metropolist (= fővárost), Mezőkövesdet.

A jellemző falusi települések közül elsősorban megemlíthetjük a nagyjából 1500-2500 főnyi lakosságú *mátra-bükkvidéki, cserháti falvakat*, amelyek a jelenlegi Magyarország északi részén terülnek el. Többnyire egyetlen utcájuk van, de azokban a falvakban, amelyek patak völgyek érintkezésénél vannak, olykor látunk rövidebb keresztutcákat is. Ezek a falvak közelítik meg még a legjobban azt a bizonyos képet, amelyről megemlékeztünk: esetleg térszerű kiképzéssel jelentkezik a központ a templommal, paplakkal, község házával, iskolával. A kastély vagy az udvarház vagy a főútvonalon van, vagy – nagy kertben – a falu szélén. A falu körül mezőgazdasági ingatlanok, a hegyek alján szőlő, a hegytetőkön erdő. A községi határ általában kis parcellákra oszlik. Tavasszal a szemet igen gyönyörködteti a sok és különböző veteményekkel bevetett, tarka-barka keskeny földrészlet. A szakértő azonban megállapítja, hogy a tagosítás elmaradása következtében is súlyosbott ez a helyzet és arra vall, hogy a lakosok földszükében vannak és okszerűen nem gazdálkodhatnak.

Egészen eltérő ettől az az érzés, amely az embert elfogja a *Dunántúl* nyugati részeinek beutazása alkalmával. *Feltűnő nagy a kis*, két-háromszáz lakosú *falvakkal a száma*, különösen Zala és Vas vármegyékben. Ezek a

falvak egymáshoz egészen közel vannak és természetesen épületeikben, társadalmuk tagozódásában nem tüntetik fel azokat az árnyalatokat, amelyek Nógrádtól kezdve Abaújig a falvakat jellemzik. A falutelepülések általában a folyók és patakok völgyében követik egymást. A völgyekben azután elég sűrűn vannak mezővárosok, amelyekben a kislefalu lakossága aránylag a közelben megtalálja mindazt, amihez szétagoltságában lakóhelyén vagy annak közvetlen szomszédságban nem juthat hozzá. A legnagyobb ritkaság, hogy a vízvázalstó fennsíkján falu legyen. Ilyen helyre falut csak abban az esetben telepítettek, ha valamilyen különleges ok követelte meg, például erdőkitermelés, nyersanyaglelőhely, vagy ipartelep tette megokolttá a völgy elhagyását.

Ismét más falvakat látunk a Dunántúl keleti felén. Fejér megyétől kezdve le egészen Dél-Somogyig a sokkal erősebb, nagyobb lakosságú nagyközségek hosszú sorozatán megyünk át, amelyeknek többnyire városiasodó központjuk van. A nagy határok viszont arra vallanak, hogy a Dunántúl valóban a nagybirtok klasszikus hazája. *A nagy határokbán azonban csak elvétve látunk tanyatelepülést; legfeljebb uradalmi majorok tarkítják az egyhangúságot,* amely egyes helyeken csaknem ijesztő. Ha valaki például gépkocsin utazik Budapestről Fejér és Tolna megyén át Szekszárdra, nagyon kevés emberi települést lát. Ez az országész a kisebb népsűrűségű vidékek közé tartozik, de ha leszámítjuk az uradalmak területét és az uradalmi majorok lakosságát és csak a volt jobbágyközségeknek lakosságát hasonlítjuk össze a volt jobbágyok kezén levő területtel, akkor igazat adunk a statisztikusoknak, akik már régen megállapították azt, hogy ily szempontból tekintve Fejér megye Szent István birodalmának Várasd vármegye után leg-sűrűbben lakott megyéje.

A keleti Dunántúlon is látunk azonban a népes, kastélyokkal ékeskedő nagyközségek mellett, azok tőszomszédságában kis falvakat is. Baranyában pedig – az ipari jellegű bányásztelepeket nem tekintve – szinte

szabállyá válik a kislefalu. Tolnában, Baranyában inkább a nagybirtokosoktól telepített svábok verődtek össze nagyobb, feltűnően tiszta és szép udvarokat feltüntető falvakban. A hegyek közé menekült magyarok, valamint az Ormánság egyre fogyó népe a középkori települési formát: a kislefalu tartotta meg.

Átjőve a Duna-Tisza közére, meg kell állapítanunk azt, hogy *a vezérmegye tartomány nagyságú területén négy egészen különböző települési formát találunk.*

Budapest székesfőváros szomszédságában ipari jellegű, munkásoktól lakott elővárosok vannak. Az északi, részben homokos, részben agyagos területű vidéken körülbelül olyan falvakat találunk, mint amilyenek a Mátra-Bükk-vidék települései. Legfeljebb azt figyelhetjük meg, hogy ezek a falvak valamivel nagyobbak, erősebbek, mezőgazdaságuk fejlettebb és több ipartelepellel rendelkeznek. A nagybirtok sokra rányomja a bélyegét: ez a vidék tele van Grassalkovich-kastélyokkal és az ezeket utánzó úriházakkal. Azt is megfigyelhetjük azonban, hogy a nagybirtok – talán a főváros közelsége miatt is – jobban porlott, mint a tőle északra eső vidéken és a határban kevesebb keskeny parcellát látunk. Az ettől a vidéktől délre terjedő részen nemcsak egyes nagy városi határok terülnek el tanyatelepüléseikkel, hanem az új honfoglalásnak szép jeleit látjuk a nagyközségek területén is. Ott, ahol ezelőtt száz évvel Jókai leírása homoksivatagokat és mocsarakat tüntet fel, és ahol Petőfi féktelen szabadságvágya a száz kövér gulya szabad barangolásában lelte kedvét, most fejlett gyümölcs- és szőlőkultúrát látunk, falusi magvakat, amelyek összefogják a szőlőtelepeken élő tanyásokat. Ismét egészen más Pest megye déli részének képe. A Sárköz Duna-Tisza-közi része ismét nagy és egészséges falvakat, szoros szomszédsági viszonyt tüntet fel; a falvak határa nagy, bennük sok a nagybirtok és a teljesen síknak képzelt vidéket szőlődombok, ligetes erdők szakítják meg. Ez a jelleg húzódik át Észak-Bácskába is, míg a most visszakerült Bácska ismét a nagyközségek

és a nagy községi határok hazája, amelyek egynémelyikében elég sűrű tanyatelepülést is fedezünk fel.

Békésben, Csongrádban nagyközségeket látunk nagy határokkal. Ezt a török hódoltságban teljesen elpusztult vidéket ugyanis földesuraik először falutelepítésekkel népesítették be és csak azután következett be az uradalmi majorok építése, majd a tanyai kirajzás. Ez a vidék a parasztvárosok igazi hazája. Az azután egészen mellékes, hogy ez a parasztváros közigazgatási jogunk szerint önálló törvényhatóság, a megyének alávetetten él-e, vagy pedig mint nagyközség a járási főszolgabírónak felügyelete alatt áll is. Ha csupán a községek számát nézzük, akkor azt gondolnók, hogy rendkívül gyéren lakott terület, hiszen a községek száma egyik megyében sem éri el a két tucatot. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy van olyan község, amelynek lakossága meghaladja a harminc ezret is és a tanyavidék is eléggé népes, megértjük az aránylag magas négyzetkilométerenkénti átlagszámot. Ez a vidék azonban még jóval több embert is eltarthatna és éppen itt van új falvak létesítésére alkalom, mert egyes nagy uradalmak a környékbeli zsellérfalvak földigényének kielégítése után is az uradalmak központi részén elég nagy területtel rendelkeznek egészen új falvak telepítésére.

Ettől a vidéktől északra *különös figyelemreméltók a jászok és kunok települései.* Különösen a jász falvak megközelítik azt a legjobb lehetőséget, amely Magyarországon falutelepítés és falufejlesztés terén elérhető. Már 1914 előtt kiváltak nemcsak csinos, rendezett voltukkal, fasoraikkal, tisztaságukkal, hanem azzal is, hogy mintaszerű közigazgatásuk is volt és olyan községi üzemek voltak, például községi takarékpénztáraik, amelyekkel felvehették a versenyt a sokkal szerencsésebb viszonyok között fejlődött északnémet falvakkal. Említést érdemel az is, hogy a jászok telepítették be Pest megye déli részét és egyes rajaik Tolnába, sőt Szlavóniába is eljutottak. *A kún összetételű helységnevek községeit az*

eredeti kún telepések megfogyatkozása után többnyire jáász kivándorló rajok keltették új életre.

A Tiszántúl falutelepülési térképe igen változatos. A hajdú városok erős tömörülései, a bihari nagyközségek mellett számos nyomát látjuk annak is, hogy a régi kislelakok megmaradtak vagy újjáéledtek. Egymás mellett érvényesül a két rendszer Szabolcs vármegyében, melynek lakossága nagy természetes szaporodása következtében az ország legnagyobb erőtartáléka, ahol azonban a szerencsétlen földbirtok- és munkaviszonyok igen alacsony életszínvonalat teremtettek, és ez a falvak külső képén is visszatükröződik. Éppen így elég szomorú észleleteink lehetnek a szomszéd Szatmár vármegyében is.

A visszatért Észak-Erdélyben szembe szökik Kalotaszeg magyarsága, szép rendezett falvaival, amelyeknek építészeti és díszítési elemei országosan ismertekké váltak. A román falvak jelentékeny része szintén visszakerült, ezek azonban inkább a völgyekben épült, szoros szomszédsági viszonyt feltüntető települések. A román falvak egyrésze ugyanis település nézőpontjából ugyanolyan, mint az alföldi tanyavidék: a szoros szomszédsági viszony legfeljebb a falu magjában van meg, különben egymástól halló távolságra épültek az egyes házak, amelyek közigazgatási jogilag kis- vagy nagyközséget jelentenek együttesen, gazdaságilag azonban tanyát. Ma is akad például olyan nem nagylakosságú község, melynek főutcája ezen okok miatt több kilométer hosszú.

Ismét egészen más falutelepülést látunk Kárpátalján, ahol nemcsak az építkezési mód árulja el a környék szegénységét, hanem a falvaknak a patak völgyben összetömörülése, egymásrataltsága is.

A nélkül, hogy ezekkel típusokat akartunk volna adni, eléggé éreztetjük azt, hogy mennyire eltérnek egymástól a falvak. Tévedtünk tehát, amikor a külső egyformaságra hajló és politikai okokból is a látszólagos egyenlősítést célzó osztrák kormányzat és törvényhozás példájára mi is annyira azonos szabályok alá vontuk a különböző falvakat.

Nemcsak ebben követtük azonban az osztrákokat, hanem abban is, hogy *a falut és a községet elválasztottuk egymástól*. Ez azonban bizonyos magyarázatot igényel.

A falu természetes társadalmi és gazdasági egység: az egymás mellett lakó mezőgazdasági foglalkozású embereknek és az őket közvetlenül kiszolgáló iparosoknak és kereskedőknek természetes munkaközössége. Ez a szembeszökő és elsődleges jellege. Természetes volt azután az, hogy amikor az államok kialakultak, ezt a munkaközösséget felruházták közjogi jelleggel, vezetőségének közhatalmat adtak, mert a munkaközösség úgysis fegyelmezte tagjait és ezért alkalmas volt arra, hogy a magasabbrendű közületek feladatainak megoldásában részt vegyen. Ezzel szemben a minálunk is irányadónak tekintett 1362. évi osztrák községi törvény arra az álláspontra helyezkedett, hogy a község a végrehajtó hatalomnak legalsóbb láncszeme, közhatalmi szerv, mellyel az állam vagy egyéb közületek feltétlenül rendelkeznek.

Ennek az elgondolásnak az eredménye azután az, hogy *minden kormányzati ág a tennivalók szinte áttekinthetetlen tömegét zúditja a községi elöljáróságra*, gyakorlatilag a jegyzőre és egymásra való tekintet nélkül terheli a szakigazgatások költségeivel is a községeket. A község hovatovább csak végrehajtó és teherviselő szervként szerepel, saját életét nem élheti, még mezei gazdálkodását is nemcsak felülről irányítják, – ami megfelelő vezetés esetében nem lenne baj, – hanem önállóságától is megfosztják. A falu és a község elváltak egymástól, ami legjobban abban érvényesül, hogy a gazdaközönység, úrbéresközönység külön szervezkedett és érdekellentétbe került a községgel, amellyel azonosulni kellene. A falusi lakosokat viszont nem érdekli az a sok állami feladat, amely a községre hárul és amelyekkel kapcsolatban csak a terheket érzik. Ezért csökkent az utóbbi évtizedekben a falusi közszellem hatóereje, az érdeklődés a községi ügyek iránt. Általános a panasz,

hogy *mind néptelenebbé válnak a községi képviselőtestületi ülések.* Ennek a jelenségnek azonban van más oka is.

Falvaink a középkorban elég széleskörű önállóságot élveztek, a földesúri hatalom alatt is fejlődtek. Elég nagy volt a félszabad elemeknek a létszáma, megindult már a folyamat a parasztság és a falvak felszabadulására. Ezt a folyamatot akasztotta meg a Dózsa-lázadás visszahatásaként jelentkezett nemesi győzelem, amelyet Verböczy tekintélye szentesített. Újabb felszabadulási hullám volt a XVIII. századi település, amelynek során sok helyen a telepések szerződése meglehetősen önállóságot biztosított számukra a falu vezetésében.

Általában azonban a falu az újkorban elnyomott volt, mert a politikai nemzettel azonosult nemesség hatalmi szerve a vármegye volt és annak keretein kívül állottak. *A vármegye nem a területén levő városoknak és falvaknak az összessége volt, hanem a vármegye területén levő nemeseknek a nagy családja.* Minthogy pedig ez a nemesség magát nemzetfenntartó elemnek tartotta és hatalmi szerve a magyar alkotmány és magyar nemzetiség, védelmében valóban hervadhatatlan érdemeket szerzett, nem térhetett át olyan rendszerre, amely ennek a szervnek fennhatóságát és a vidéken való egyedüli érvényesülését veszélyeztette volna.

A nemesi előjogok megszüntetése és a jobbágyság felszabadítása után az lett volna természetes, ha nemcsak a vármegyei kereteket töltötték volna ki a volt jobbágyok tömegeivel, hanem úgy, mint ahogy ez külföldön mindenhol végbement, a vármegye átalakult volna község szövetséggé. A volt nemesség, még inkább azonban a közbük került és politikai érdemeiket és erejüket kevésbé, külsőségeiket jobban elsajátító elemek azonban más megoldást választottak: fenntartották a külön vármegyei élet és vármegyei közönség csalóka elképzelését, a falvakat pedig alárendeltségi viszonyban hagyták. Ennek veszedelmeire az 1886-os közigazgatási

törvényjavaslatok tárgyalásakor élesszemű bírálók már rámutattak.

A megyei rétegek azután szövetségeseket kaptak a rohamosan fejlődő *bürokrácia* (hivatalnokvilág) tagjaiban, akik egyrészt osztályazonosságot éreztek a vármegyei vezető rétegekkel, másrészt bizalmatlanok voltak az élet minden önkéntes és szabad megnyilvánulásával szemben. A társadalmi alapjától megfosztott vármegye nem hívta ki bizalmatlanságukat, a fejlődő községek annál inkább. Így azután előállott az a rendszer, amelyben a község minden akaratnyilvánítása vagy felsőbb tényező jóváhagyását igényli, vagy jogorvoslat következtében kerül oda. A trianoni Magyarország központosításában a községi igazgatás ügyei igen nagy számmal egész a központi kormányhatóságokig kerülnek, amelyek a felmerült ügyektől távol, az életviszonyok ismerete nélkül döntenek.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, ha a művelődő és önérzetes parasztság a falutól elvált község ügyeinek intézését másoknak engedi át és községével nem teljesen azonosítja magát. Ez annál sajnálatosabb, mert *falvaink túlnyomó többségében megvan az a társadalmi alap, amely fejlett falusi élet kereteit is kitölthetné.*

A falu lakosságáról a parasztság két rétegének: a kisgazdáknak és osztályon kívülieknek leírásánál emlékezünk majd meg; most csak azt állapítjuk meg, hogy mindkét csoportban van annyi eleven erő és annyi tehetséges, józan ember, hogy megfelelő szervezésük és érvényesülési lehetőségük esetében élénk falusi élet lehetne nálunk is. Erre annál inkább van remény, mert falusi népünk készségesen követi vezetőit, ha ezek feladatuk magasztán állanak és a vezető és a vezetett réteg munkamegosztása a siker záloga lehetne. A vezetésben ne gondoljuk a germán *Gefolgschaft* szolgálai mását. A magyar ember mindig sokkal önállóbb volt, semhogy magát teljesen alárendelte volna másnak. Józansága és

becsületessége azonban képessé teszi arra, hogy másnak érdemét elismerje és az igazi tekintélyt tisztelje.

A vezető réteg két részből áll: a parasztságon kívüli elemekből és a parasztságból kiemelkedett vezetőkből.

Az első csoport az, amelyet általában falusi értelmiségnek neveznek. Ide tartozik a pap, a jegyző, a tanító, az orvos, állatorvos, a falun élő tisztviselők sorozata, a csaknem kipusztult középbirtokosok maradványai, a gazdatiszt.

Valamennyi csoport sok nehézséggel küzd, de nagyjából és egészében alkalmas és képes is a falu vezetésére.

Kimelkedő a pap helyzete. Még a közelmúltban is a megfigyelők azt állapították meg, hogy a magyar falu nem vallásos. Ezt arra az észleletre alapították, hogy a templomok nem voltak látogatottak és a magyar falu életéből hiányoztak egyes, külföldön népszerű hitéleti mozgalmak. Úgy látszik, ez a megfigyelés felületes volt; a szemlélőket megtévesztette az, hogy a rendkívül erős testi munkát végző magyar falusi ember a nagy munkaidőben istentiszteleten nem mindig vehet részt. Az is elkerülte figyelmüket, hogy népünk józansága, éles ítéllete a misztikus hatásokra kevésbé visszhangzik. Aki azonban régebben is ismerte a magyar falut, tudta, hogy a vallásosságnak mély gyökere van. Másképp nem magyarázható az, hogy az utolsó két évtized nemcsak a városokban tette élénkebbé és mélyebbé a vallásosságot, hanem, főleg újabban, a falvakban is megtöltötte a templomokat és elmélyítette a hitéletet.

Ha leszámítjuk is ebben a jelenségben a világháború és a forradalmak utóhatását, akkor is azt kell mondanunk, hogy az egészséges alap mellett valamilyen döntő tényezőnek kellett beavatkoznia. Ez a tényező a lelkészképzés irányának a megváltozása. Most már az újabb nemzedéket nemcsak teológiai alapon képezik ki, hanem társadalomtani és lélektani alapon is és egymással nemes versenyre kelnek a fiatal katolikus és protestáns

lelkészek, a szerzetes rendek tagjai, a katolikus és protestáns jellegű társadalmi mozgalmak apostolai.

Vannak még nehézségek. Az idősebb papi nemzedéknek egyes tagjai meg nem értéssel, sőt elvétve ellenségesen nézik fiatalabb kartársaiknak ilyen irányú törekvéseit. A nemzedékcseré azonban ebben a vonatkozásban *is azzal az eredménnyel jár, hogy mindig jobban szaporodik a faluvezetésre alkalmas papok száma.*

A lelkészkedő papság népszerűségét olykor hátrányosan érinti, az a körülmény, hogy híveiktől anyagiakban függenek és közöttük anyagi kérdésekben vita támadhat. Sok faluban hangzik el panasz a párbér miatt, amelyet annál inkább igazságtalannak tartanak, mert a szegény és a gazdag nem arányosan, hanem egyenlően fizeti. Ha a lelkész kicsinyes a stólakérdésekben, önző a képénél, nehézségeket támaszt a természetben adott búza átvételénél és nem huny szemet azon, ha sok is benne az ocsú, ez nemcsak a népszerűségnek a rovására megy, hanem a tekintélyt is aláássa.

További nehézség az is, hogy egyes helyeken a lelkész nem elégszik meg a szellemi vezetéssel, hanem elsőbbségi igényekkel lép fel és a külső tiszteletnek olyan megnyilvánulásait követeli, amelyek csak akkor értékesek, ha önként adódnak. Az ilyen lelkészek szembe kerülnek a falu többi vezetőivel és esetleges szellemi kiválóságuk mellett is működésük nem jár a kívánt eredménnyel.

A faluvezetők csoportjából a második kiemelkedő tényező a községi jegyző. *A községi jegyzői intézmény magyar sajátosság,* amelynek párját sehol sem láttuk, követését is csak egy-két balkáni államban. A jegyző a falu bizalmasa volt régen, közvetítője a földesúrral fennálló érintkezésben. Ma is elvileg a falu embere, hiszen a községi képviselőtestület (a körjegyzőt a képviselőtestületek összesége) választja és a képviselőtestületben csak előadó, nem elnök, a községi hatóságnak nem vezetője. A valóságban azonban a községi jegyző mineműségétől, munkájától függ a községi igazgatás

eredménye. A községi jegyző azonban nemcsak a képviselőtestületnek alárendeltje, hanem a más társadalmi összetételű és más rétegek nyomatékát kifejező vármegyének, valamint minden állami szakhatóságnak is, amelyek munkaerejét és idejét jóformán teljesen felhasználják és saját egyoldalú nézőpontjaik szerint rendelkeznek vele. Egy országos jegyzőegyleti közgyűlésen az egyik felszólaló kimutatta, hogy a jegyzőnek 99 felettese van, akik ugyanabban az időpontban nemcsak különböző munkák elvégzését követelik tőle, de különböző helyekre is rendelhetik ki.

Ilyen körülmények között *a jegyzőnek nemcsak nagy szakismeretekkel kell rendelkeznie, hanem valóságos diplomatának kell lennie.* Össze kell egyeztetnie a különböző érdekeket és rábeszéléssel, felvilágosítással megnyernie a nem szakképzett bírót és képviselőtestületet, megértetnie a felettesekkel a falusi élet nehézségeit. Ez a kettős lekööttség természetesen azt jelenti, hogy a jegyző állandóan két malomkő között őrlődik, és ha a felettes hatóságoknak általánosító, a helyi körülményeket figyelembe nem vevő utasításait, parancsait teljesíti, abban a veszedelemben forog, hogy gyengül, majd megszűnik kapcsolata a falu lakosságával.

A kétes helyzet társadalmi vonatkozásokban is érvényesül. A jegyző többnyire főiskolát végzett, tartalékos tiszt, művelt és olvasott ember, a vármegyei vezető réteg azonban még mindig csak kivételes esetekben fogadja be. Így a nálunk kötelező tegeződés vármegyei tisztviselők, földbirtokosok és jegyzők között aránylag ritkán észlelhető. Társadalmi vonatkozásban szerepet játszik az is, hogy a gyermeknevelés költségei miatt a jegyzői karból sokan anyagi nehézségekkel küzdenek. Viszont a mindinkább növekvő magánmunkálati jövedelem és a jegyzői földek haszonélvezete a falun élő értelmiség többi tagjainál – az állatorvost kivéve – jobb helyzetbe emeli a jegyzőket. A jegyzői földek a változó gazdasági helyzetekben nem mindig csak mint jövedelmi forrás játszanak szerepet, mint inkább azzal,

hogy függetlenítik a jegyzőt a piactól. E mellett érdekazonosságot teremtenek a gazdákkal, sőt bizonyos tekintélyt is kölcsönöznek.

Általában a jegyzői kar ezzel a tekintéllyel élni is tud és elbürokratizált mivoltában is nem vitatott helye van a falu vezetésében.

Ezt azonban nem lehet már ilyen határozottan állítanunk a tanítói karról.

A falusi tanítót ma sem becsülik meg annyira, mint ahogy megérdemelné. Ennek a jelenségnek okai közül szerepelhet az, hogy hazánkban a kétszázéves török-kuruc-labancvilág általában késleltette és csökkentette a művelődési hajlamot és a műveltség értékének megbecsülését. A műveltség a legutóbbi időkig inkább vékony rétegnek volt a kincse; a tömegek vonatkozásában inkább szólam és célkitűzés maradt. Tudósainkat tehát megbecsültük, de az iskolamestereket, akiknek Nagy Frigyes győzelmeit köszönhette, kevésbé. A másik ok talán az, hogy míg a felsőbb réteg elfogultságból nem értékelte kellőképpen a tanítókat, a köznép az utánzáson felül azért is tagadta meg tőlük a tisztelet magasabb formáit, mert a falusi nép a tőle közvetlenül vásárló fogyasztót és a gyalogosembert nem becsüli túlságosan sokra. A terményeket összeszedő ügynöknek eladja szívesen termését, a városi piac számára is szállít; otthon, a falun ellenben azt hiszi, hogy különös szívességet tesz akkor, amikor a helyszínén áll a közvetlen fogyasztó rendelkezésére. A falusi sár és por sok neveltséges, sőt lealázó helyzetnek okozója. A tanító tehát ebből a nézőpontból is hátrányosabb helyzetben van, mint a saját kocsival rendelkező földbirtokos vagy gazdatiszt, vagy a községi előfogatot használó jegyző vagy orvos. Az eredmény azután az, hogy a falusi tanító még annyira sem illeszkedhetik a vidék úri társadalmához, mint a jegyző, a parasztek körében pedig magasabb műveltsége és életmódja miatt nem élvezhet teljes bizalmat. Többnyire a két elem között ingadozik; sokan visszaesnek abba a paraszti környezetbe, amelyből származnak, va-

gyonos parasztlányokat vesznek el és tanítói hivatásukat inkább mellékfoglalkozásnak tekintik. Az ifjabb nemzedékben itt is sok apostoli buzgalmű, a falusi élet nehézségein felülemelkedő egyént látunk, akik a falu társadalmi mozgalmainak és a szabadoktatásnak úttörői. Emelte a fiatalabb tanítók jelentékeny csoportjának tekintélyét az is, hogy egyben leventeoktatók is.

Az orvoskérdés a falunak egyik legnehezebben megoldható problémája. A viszonylagos orvoshiány mellett állandóan többszázra rúg a nehezen betölthető vagy üresen maradó körorvosi állások száma. A hosszú és költséges előkészületi idő után – amelyet a szakorvosi képzés túltengése még jobban meghosszabbít – a városi élethez szokott fiatalember nehezen szánja rá magát arra, hogy a falusi élet kellemetlenségeit magára vegye és megalkudjék a rossz lakásviszonyokkal.

A falusi orvosok közül mindjobban kivész a kedélyes, megalkuvó, anyagi boldogulását előtérbe helyező orvos és hovatovább csak elbeszélésekből és filmekről fogjuk ismerni a forradalmár, a falu békéjét megbontó újító orvost is. A legtöbb falusi orvos szerencsésen találja el a középutat, kíméli a falu érzékenységét, számol az adott helyzettel, de szerencsés eszközökkel erős felvilágosító munkát végez és a megelőző egészségügy szolgálatában szép eredményeket ér el.

Az egyéb főiskolás vagy magasabb társadalmi réteghez tartozó faluvezetők közül anyagilag talán legjobb helyzetben vannak az állatorvosok, társadalmi hatásuk azonban kisebb. Nagy szerepe van a jóformán kiveszett középbirtokosréteget némileg pótló, színmagyar, a vidéki élet hagyományait megőrző gazdatiszti karnak. A gazdatisztek közül sokan valóban vezetői lakóhelyüknek. Itt is érvényesül a magyar paraszt tekintélytisztelte. A jobb terméseredményeket felmutató gazdát más vonatkozásokban is követi. Nehézség az, hogy a földesúr és a falu földéhes rétege egymással érdekellentétben állanak és a mezőgazdasági munkások és munkaadók között is sok vita lehetősége merül fel.

A falu népéből kikerült vezetők a legkülönbözőbb jogcímenek kerülnek a vezetőrétégbe.

Szerepet játszik mindenesetre a vagyon és a leszámazás is. A magyar paraszt általában nem becsüli túl a vagyont, de megbecsüli. A nagygazdának, a vagyonos embernek súlya van; sok faluban csak akkor vezet sikerre bármilyen mozgalom, ha a nagygazdák odaállnak. Bírónak, gazdaköri elnöknek lehetőleg vagyonos embert választanak meg. *Kiválasztási tényező a hivatás is;* jellemző, hogy kifejezetten mezőgazdasági falvainkban is az iparosnak nagyobb tekintélye van, mint a gazdának; mozgékonyabb, ügyesebb elem és számarányánál sokkal erősebben vesz részt a képviselőtestületben, az egyesületek vezetőségében. Működnek bizonyos szűrőberendezések is. A húszas években az országos politikában is szerepet játszó vezetők mindegyike a szövetkezeti életben nőtt fel és ott tanulta meg a közszereplést, a magasabb nézőpontok figyelembevételét. A képviselőtestületi tagság vagy éppen szereplés a törvényhatósági bizottságban szintén alkalmas arra, hogy a faluvezetők sorába emeljen.

Ezen tényezők mellett működnek még mások is. Vannak megokoltak, ilyen pl. a háborús érdem. Az arany vitézségi érem nem egy szegény béresfiút indított el az érvényesülés útján. A magasabb katonai rendfokozat adta tekintély sem enyészett el teljesen. Az a zselér, aki őrmester volt és parancsolt a nagygazda közvitéz fiának, nemcsak átvitt ebből a felé-alárendeltségi viszonyból valamit a békeévekre, hanem támaszt is kapott a zsellérsorból való kiemelkedésre. *Vannak azonban olyan mozzanatok is, amelyek áltekintélyi jellegűek.* A nagy testi erő, sőt a sikeres verekedési készség, vagy a szellemes közbeszólások is kiemelnek a falusi tömegből és olyanná tesznek, akivel számolni kell, akinek ki-elégítése nélkül mozgalom sikerre nem vezet.

Általában a kétféle vezetőrétég megbecsüléssel viseltetik egymás iránt és szívélyes viszony van közöttük. A magyar urat sohasem jellemezte az, hogy túlságos

osztálytudat vagy *gőg fogta* volna el, itt még az is megkönnyíti a helyzetet, hogy a jegyzők és tanítók jelentékeny hányada parasztcsaládokból származik. *A megfelelő vezetőréteg tehát rendelkezésre áll és ezeknek meg is van a hatásuk a falusi lakosság többi rétegeire; ha tehát a falusi élet nehézségeiről beszélünk, rajtuk kívül kell keresnünk az okát.*

Az egyik okot megtaláltuk a falu községesítésében, közigazgatási szerepének lefokozásában. Még ennél is hatalmasabb okcsoport a gazdasági nehézségekből, a mezőgazdaság időközi válságaiból eredő. A falun érezhető továbbá legjobban az egész ország egészségtelen jövedelem- és vagyoneeloszlásának, valamint helytelen földbirtokmegoszlásának hatása is. Végül – és erről kell még röviden megemlékeznünk – szerepe van itt annak is, amit szorosabban társaséletnek nevezünk.

A falusi élet hátrányainak és a városba özönlésnek egyik oka kétségkívül az egyhangúság és az alacsony életszínvonal. Ennek nemcsak gazdasági okai vannak, hanem olyanok is, amelyek anyagi tényezőktől függetlenek. Horatius dicsérhette a falusi élet kellemeit és ez körülbelül azoknak a nézete is, akik a falut csak nyaralásokból, szíves vendéglátásokból ismerik. A tavaszi és őszi sár, a téli sötétség és hideg, a zsúfolt és kényelmetlen lakások azonban a falusi életet a lakosok többsége számára még abban az esetben is kellemetlenné teszik, ha a táplálkozás sötét gondja nem bántja őket. A városbaözönlés világjelenségének döntő tényezője világszerte nemcsak a munkaalkalmak változatossága, hanem az is, hogy a legnyomorultabb városi lakosnak is rendes járdája, közvilágítása, vízvezetéke van és könnyebben juthat már csak a szervezett közjótékonyosság révén is elsőrangú életszükségleteinek kielégítéséhez.

Ezen az elhagyatottságon, sivárságon az utóbbi évek sokat enyhítettek. A trianoni Magyarország helységeinek kétötöde rendelkezik már villanyvilágítással, ami a téli sötétség leküzdésére a leghatalmasabb eszköz. Mind több helyen jelentkezik a falusi járda és az új autótak

már nem a falvakon keresztül, hanem a falu szélén haladnak; megkezdődött a falvak portalanítása.

Kedvező az a kép is, amit a társas együttlét lehetőségeiről kapunk. A falu, különösen a gazdaközönség, egyik vonatkozásban szervezetlen, a másik vonatkozásban túlszervezett; ugyanaz a néhány ember tölti ki az összes egyesületek kereteit, az egyesületek összevonására irányuló törekvések azonban mégis meddőek maradtak. Az egyesületek egyrésze csak tengődő életű, másokban azonban lüktető és pezsgő élet van. Egymást érik az ismeretterjesztő előadások, műkedvelő előadások, társas összejövetelek. Sok faluban van már kultúrház, amely összehozza az embereket s ezek az összejövetelek a közszellem kialakítására adnak módot. A népművészet ismét virágzásnak indul, egyes vidékeken az énekkultúra is meglepően magas.

Súrlódások a társaséletben is vannak. A nemzedékváltás nehézségei talán a legjobban itt érezhetők. A műveltebb és elevenebb fiatalabb nemzedék éppen ebben a vonatkozásban tűri és bírja a legkevésbé az öregek gyámkodását. A falun most ugyanolyan változás van, mint az 1920-as évek elején volt, amikor a háborút viselt fiatalok helyezkedtek szembe az öregekkel. Jellemző az is, hogy a falunak a pártpolitikai érdeklődése erősen csökkent. Kevesen veszik észre, hogy ebben a vonatkozásban óriási fordulat következett be és nem bocsátkozunk vakmerő jóslásokba, amikor azt mondjuk, hogy talán néhány év múlva a falu társadalmában és vezetésében sokkal nagyobb részük lesz a Kalot-ban (= Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) és Kie-ben (= Keresztyén Ifjúsági Egyesületek) kiképzett fiataloknak, mint amennyire ők maguk is számítanak.

III. A VÁROS.

A tanyával és a faluval bővebben foglalkoztunk, mint ahogyan ezt ennek a könyvnek szűkreszabott keretei tulajdonképpen megengednék. Ennek azonban megvan az oka. Nemcsak azért tettünk így, mert az ország lakosságának túlnyomó többsége, körülbelül háromnegyedrésze falusi és tanyatelepüléseken él, hanem azért is, mert az érdeklődés az utóbbi években a falu felé fordult és sok nemes törekvés mellett a falu értékelésében sok bizonytalanságot, kapkodást és következetlenséget is látunk, tehát ebben a tekintetben a tájékozódás elősegítése elsősorú közérdek.

A városokat illetően társadalomtani és társadalompolitikai nézőpontból némileg más a helyzet. *A városokat jobban ismerjük, a vezetőrétegekhez közelebb vannak;* a városok legnagyobb kérdéseiket már meg is oldották, vagy legalább is eljutottunk odáig, hogy a nehéz kérdések megoldására szolgáló eszközöket és lehetőségeket ismerjük.

Kétségtelen, hogy egész Európában az ipari kapitalizmus kivirágása idejében a városok és a városi jellegű ipari települések rótták a közhatalomra a legnehezebb feladatokat. Ezekben volt a legnagyobb nyomor, itt voltak észlelhetők az óriási társadalmi ellentétek; ezekben volt a legnagyobb bűnözés és itt fenyegettek a legnagyobb visszaélések. Egészen a forradalmi feszültségig élesedett ki a helyzet. Mi is a középkori városi

életünk megszakadása után egyetlen nagy városunkban és vidéki városainkban nagyjából átmentünk ezen az időszakon az 1867. év után. Külföldön is, nálunk is a forradalmi feszültség váltotta ki azokat a várospolitikai és társadalmpolitikai megoldásokat, amelyekkel a városi településeknek és a városban lakó társadalmi csoportoknak nehézségeit csökkentettük. Városrendezés, városszépítés, az együttlakásból eredő egészségügyi ártalmaknak csökkentése vízvezeték, csatornázás, köztisztasági berendezések útján, piacrendészet, munka- és munkásvédelem, munkáslakások építése mind ezt a célt szolgálták és mindezzel elértük azt, hogy a városban lakás a falusi ember számára többé nem elrettentő mozzanat, hanem sóvárgás tárgya.

E mellett számot kell vetnünk azzal is, hogy a városnak, különösen a fővárosnak központi elhelyezkedése, helyzeti energiája azzal a következménnyel jár, hogy jogrendszerünk, gazdasági berendezkedésünk fokozottabb mértékben szolgálta a városi lakosság érdekeit. Művelődésünk és műveltségünk kizárólag városi jellegű lett, vezetőrétegünk tehát – még ha falusi eredetű volt is – a város értékítéleteit alkalmazta az élet minden vonatkozására. Az utánzás ereje azután azt hozta magával, hogy a falusi vezetőréteg, majd a falu lakosságának egyéb csoportjai is erre az útra léptek. Mi sem kapcsolhattuk ki magunkat az európai fejlődésből, amely kifejezetten városi jellegűvé vált. Sajátságos, hogy a leírók, a társadalmi kérdések kutatói addig foglalkoztak csak a várossal, amíg a városi élet betegségeit, visszáságait le nem írták. Amint ez bekövetkezett és megindult a tudatos várospolitikai és városi társadalmpolitika gyakorlati érvényesülése, a városokról adott társadalomrajzok elapadtak és mindenki a falu kérdéseire vetette rá magát. Csak a legújabb időben történnek ismét kísérletek a városok és a városi lakosság egyes csoportjainak társadalmi leírására.

Elsősorban meg kellene állapítanunk azt, hogy mi a város. Ebben a tekintetben nálunk meglehetősen zavar

uralkodik. A város általában az iparforgalmi lakosság-
nak, a velük kapcsolatos szellemi szabadfoglalkozásúak-
nak és a városokban levő közhatóságok tisztviselőinek
szoros szomszédsági kapcsolatban levő települési formája.
A várostudomány a legkülönbözőbb okokra vezeti vissza
ennek a települési formának kialakulását. Forgalmi,
katonai, egyházi és jogi tényezők egyaránt, vagy külön-
külön okozhatták városok keletkezését.

Nálunk ezzel szemben *legkülönbözőbb jellegű, leg-
ellentétesebb társadalmi összetételű helységeket nevez-
nek városnak.* Ugyanaz a jelenség érvényesül itt, amely-
nek megnyilvánulása az is, hogy a parasztok szégyenlik
azt a paraszti elnevezést, amelyre német sorsársuk
büszke. A nagy parasztfalvak büszkeségüket kötik
ahhoz, hogy városok legyenek, jöllehet a nemzeti munka-
megosztásban képtelenek annak a szerepnek betöltésére,
ami a városok feladata.

Vizsgálódásaink köréből tehát ki kell rekeszteniünk
ezeket az alföldi ú. n. parasztvárosokat. Ezek társada-
lomtani nézőpontból óriásfalvak, mert lakosságuk túl-
nyomó többsége mezőgazdasággal foglalkozik és nem
termel olyan szellemi értékeket, amelyek meghaladják
a falu szellemi színvonalát. Ezek közül legfeljebb
néhánynak – Szegednek, Kecskemétnek – belső magja
város a szó tulajdonképeni értelmében és maradna
város abban az esetben is, ha a külterületet elcsatolnák
és azon a természetes faluképződési folyamat megin-
dulna. Ezek a városi magok viszont igazán csak abban
az esetben városiasodnának, ha a mezőgazdasági nép-
elem állataival együtt kihúzódnék belőlük és ezzel meg-
szűnnék a városrendezésnek és városi színvonalú köz-
tisztaság megvalósításának legfőbb akadálya.

Az alföldi városok kirekesztése után *városainkat
három csoportba* oszthatjuk.

*Külön és semmi más településsel vagy társadalmi
jelenséggel össze nem hasonlítható egyed Budapest.*
A második csoportba sorozhatjuk lakosságuk számára
és határuk nagyságára tekintet nélkül azokat a váro-

sokat, amelyek *fejlődő* irányzatot mutatnak. A harmadik csoportban azok a városok foglalnak helyet, amelyek *megállapodtak vagy visszafejlődtek*.

Kezdjük szemlénket a székesfővárossal. *Nagy-Budapest nem közigazgatási egység* és talán nem is érdeke alkotórészeinek az, hogy azzá válják; gazdasági és művelődési nézőpontból azonban már megalakult. Ez a *másfélmillió település* körülbelül azonos életviszonyokat tüntet fel és nemcsak lakosságának száma, hanem a nemzet életében játszott szerepe miatt is külön súlya van.

Az idegen elragadtatással szemléli ezt a hatalmas várost, amelynek gyönyörű fekvése, szép környezete, egyes középületeinek tagadhatatlan értéke, a közterületein megnyilatkozó életnyilvánulások a felületes szemlélőben azt a hitet keltik, mintha Európa, sőt a fehér faj egyik legszerencsésebb nagyvárosa lenne.

A látszat azonban – mint oly sok esetben – itt is csal. Budapest súlyos nehézségekkel küzd és ezek közül nem jelentéktelenek azok, amelyek a társadalmi helyzet leíróját érdeklik.

Budapesttel kapcsolatban elsősorban azt kell megemlítenünk, hogy *ez a világváros nem szerves fejlődés eredménye, hanem hirtelenül és erőszakosan fejlesztették*. A földrajzírók joggal utalnak arra a geopolitikai szükségességre, hogy a Nagy-Alföld peremén ott, ahol a Duna irányváltoztatása után a síkság és a hegység találkoznak, szükségképpen politikai, művelődési és árukereskedési gócpontnak kellett keletkeznie. Ez kétségen kívül igaz és azt is tudjuk a történelemből, hogy mikor a Duna medencéjében az első komoly és szilárd államalakulás: Magyarország keletkezett, akkor csakhamar ez vált központtá, mert adottságai jobbak voltak, mint a melléktekintetekből választott első székvárosokéi. Esztergommal és Székesfehérvárral szemben Buda ragadta magához a vezetést. A középkor végén Buda, Pest és Óbuda már nagy városok, amelyeknek lakossága kétségtelen bizonyítékok szerint erősen magyaro-

sodott és amelyek a magyar nagyhatalomnak kellő keretet adtak; virágzó iparuk, kereskedelmük volt, épületeik a középkor legszebb alkotásaival felvehették a versenyt, szállást adtak a tudomány művelőinek, az államvezetés és hadviselés nagymestereinek. A török hódoltság elesettségé azonban visszataszította ezeket a városokat és utána nagyon nehezen ragadták magukhoz a vezetést. Széchenyi idejében még jelentéktelen városok, amelyekkel szemben Pozsony képviselte a városiasságot, Debrecen a lakosság nagyobb számát és a nagyobb anyagi erőt. Széchenyi lángelméje kellett ahhoz, hogy belássa: az önálló nemzeti léthez megfelelő főváros is kell és az akkori hatóságok nehézsége, a lakosság kicsinyessége ellenére megvalósította a társadalmi élet és a gazdaság megnyilvánulásainak központosítását; ezt a folyamatot tetőzte be 1848-ban a politikai központosítás.

Az 1867. év utáni nemzedék szolgailag másolta a negyvenes évek nagy nemzedékének elgondolásait és nem számolt azzal, hogy időközben a viszonyok gyökeresen változtak. Tovább folytatta tehát a társas- és a gazdasági élet központosítását, megteremtette a gyár-ipart és a politikai központosítást kiegészítette olyan mérvű igazgatási központosítással, amely már szinte elképzelhetetlen. A legjelentéktelenebb ügyeket is budapesti kormányhatóságok intézik el, ami nemcsak az ügymenet lassúságát és a vidéki természetes központok visszafejlődését idézte elő, hanem azzal a hátránnyal is járt, hogy Budapestből valóságos vízfej lett.

Budapest lakosságának túlnyomó, szinte kizáró többsége az ipari és hivatali központosítás következtében ipari munkás vagy közszolgálati alkalmazott. Egyetlen nagyváros sincs, ahol ennek a két rétegnek számaránya olyan magas lenne, mint Budapesten. Ez a központosítás okozta azt, hogy a csekély természetes szaporodású székesfőváros és elővárosainak lakossága a kiegyezéstől mostanig félmillióról másfélmillióra nőtt meg. Ez a növekedés tehát a belső vándorlásnak, kis részben a külföldről ideirányuló bevándorlásnak az eredménye.

A bevándorlás ténye és a bevándorlók nagy száma azt jelenti, hogy Budapesten hiányzik az a folytonosság, amely a legtöbb külföldi nagyvárost jellemzi. Általában bajunk az, – amire még rámutatunk, – hogy polgárságunk a török hódoltság, az újkoreleji nemesi visszahatás, kereskedelmünknek és iparunknak az osztrák versenytárssal szemben háttérbe szorítása és bizonyos társadalmi előítéletek miatt nem alakulhatott ki és ezt a hiányt a török hódoltság után bevándorolt polgári elemek idegen voltak, szegénységük és csekély számuk miatt nem pótolhatták. Ezt az általános nehézséget fővárosi vonatkozásban fokozza az, hogy nálunk nem lehet tudatos, hosszú nemzedékekre visszatekintő polgári rétegről beszélni, legfeljebb egyes ilyen családokról, amelyek a lakosság egyéb rétegeivel szemben nem érvényesülhetnek, nem fejthettek ki és nem ápolhatnak különleges budapesti hagyományokat, érzelmeket. Nincs olyan értelemben budapesti polgár, mint ahogy van bécsi vagy párisi. A főváros lakosságának csaknem kétharmada a főváros területén kívül született, tehát más gyermekkori emlékeket és hagyományokat hozott magával. Az elővárosokban még rosszabb az arány. Súlyosbítja a helyzetet az is, hogy a székesfővárosban hatalmas tömegben él a mintegy negyedfélszáztezernyi zsidóság, amelynek egyrésze érzésben, többsége nyelvre is elmagyarosodott ugyan, azonban a dolog természete szerint saját külön hagyományait is ápolja és a lakosság többi részétől bizonyos fokig nemcsak elkülönült, hanem önmagát is elkülönítette. Idegen azonban az a sok vidéki magyar is, akik a vezető tisztviselői állásoktól kezdve a napszámosokig minden rétegben megtalálhatók és egyes közszolgálati ágakban szinte százszázalékig érvényesülnek.

A bevándorlottak magas számaránya már csak azért is aggályos, mert többségük az osztályonkívüliekből áll. A falusi vagy kisvárosi szegény ember, a munkát kereső és nem találó napszámos, régebben az iparossegédek nagy tömege, a középosztály összeroppanó rétegei egy-

aránt arra törekedtek, hogy utolsó filléreikkel Budapestre jöjjenek és a nagyváros forgatagában rejtsék el szegénységüket, a budapesti munkalehetőségek felhasználásával kíséreljék meg az emelkedést. Természetes, hogy ez csak egyeseknek sikerülhetett és nem valamennyinek. Valamennyi magával hozta azonban a bizonytalanság és a kivetettség érzését; nem adott tehát szilárd alapot budapesti közszellem kialakulására, külön budapesti néplélek formálására.

Bármennyire a szükség hajtotta is a bevándorlók nagyrészét, *a régi lakóhely a távolság kódén át megszüpült* szemükben és itteni letelepedésük, elfoglaltságuk, sőt esetleg sikerük ellenére is idővel bizonyos vágyakozás született meg bennük utána. Általában három mozzanatot figyelhetünk meg ezeknél a bevándorlóknál. Az első időközben örülnek azért, hogy elszakadtak az otthoni nyomortól vagy egyéb kedvezőtlen körülményektől. Elkápráztatja őket a nagyváros fénye, elkábulnak a nagy méretektől. Úgy tűnik fel nekik, hogy az ígéret földjére jutottak, de valahogy bizonytalanoknak érzik magukat, a környezet idegen és vele szemben nem melegszenek fel. Ezután következik a kiábrándulás mozzanata: rájönnek arra, hogy a fény mennyi árnyat rejt el, milyen nehéz a megélhetés és a nagyvárosban mennyire hiányzik az a szomszédsági viszony, rokoni kapcsolat, amely sok kellemetlen oldala mellett mégis oly sok esetben támaszt és segítséget nyújt. Ebben az időszakban következik be a tudatos szembefordulás a nagyvárossal, a vidéki kapcsolatokat újból felveszik. Ez magyarázza azt, hogy a vidékről feljött emberek jelentékeny hányada Budapestről szereti meg régi otthonát, innen érdeklődik az ottani ügyek iránt és a falubeliekkel vagy vidékbeliekkel a nagyvárosban akkor is kapcsolatokat keres, ha azelőtt az illetőkkel semmiféle érzelmi összefonódása sem volt. Gsak ha ezen az olykor két nemzedék életére is kiható korszakon átmegy a bevándorló, akkor válik tulajdonképpen budapestivé, csakhogy míg idáig eljut, többnyire

elfásul a közügyek iránt és nincs már arra ereje és érzéke, hogy új otthonának ügyei érdekeljék, azokkal behatóan foglalkozzék.

Nem látjuk tehát Budapesten a város vezetése és a város tömegei között azt a bensőséges kapcsolatot, amely például hosszú évtizedekig jellemezte a sokkal nagyobb Bécsset. A város vezetősége az elesettekkel, a szegényekkel, a különös gondozásra szorulókkal hivatás- és kötelességérzetből foglalkozik, nem az alulról jövő kezdeményezés következtében. A közönség legfeljebb bírálatot gyakorol, de azt sem szervezettségében, hanem alaktalan szervezetlenségben: villanyosmegállónál, vásárcsarnokokban, községi élelmiszerüzemek bevásárló közönsége útján.

A lakosság állandóságának hiánya, a hagyományok kialakulatlan volta azt a következményt is maga után vonja, hogy *politikai tekintetben a székesfőváros lakossága ingadozó magatartást tanúsít*. A nagyváros általában ezt a jelenséget mutatja; a mi székesfővárosunk azonban ebben a tekintetben túltesz a többi hasonló településen. Ugyanaz a tömeg adta a keretet az októberi forradalomnak, amely egy évvel később a nemzeti hadsereg bevonulását ünnepelte. Vezetőemberek és politikai áramlatok felmerülnek és azután szinte nyomtalanul tűnnek el.

Budapest egyoldalú társadalmi tagozódottsága: hivatalnok- és munkásváros jellege mellett kevésbé érthető az, hogy egyszersemind *a társaséletnek is központja*. Ebben a tekintetben legfeljebb a békebeli Nagy-Britannia hasonlítható vele össze, ahol minden figyelemre méltó társaséleti esemény a divatos idényben Londonban történt. Az illető helyen rámutatunk majd arra, hogy arisztokráciánk jelentékeny része új takarékosági hullámában budapesti életnyilvánulásait korlátozta. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy minden divatos, szerepelni vágyó, feltűnést igénylő egyén vagy család Budapesten keresi az érvényesülést és Budapestről ennek az érvényesülésnek olyan nyilvánosságra hozza-

talát, amelytől régebben a magyar vezetőréteg fegyelmességében és jóizlésével tartózkodott. Legfeljebb az erdélyi vezetőréteg élte külön életét Kolozsvárott és kastélyaiban és úgylátszik, hogy ez a hagyomány a visszacsatolás után feléledt. Különbözik az emberek szórákozása végett éppen úgy feljönnek Budapestre, mint ahogy a most már vidéken is kitűnő orvosok ellenére a tehetős réteg itt keres gyógyulást, itt bonyolítja le bevásárlásait, itt köti üzleteit. Általában a „feljövétel” szó legjobban jellemzi Budapest szerepét; az ország bármely városába innen csak lemenni lehet, tehát alacsonyabb, vidéki színvonalra szállást (provincializmus) jelent a távozás.

Kevésbé tartozik a leírás keretébe és ezért csak röviden említjük meg, hogy Budapest társadalmi összetételének hátrányait a főváros vezetősége a lehetőség határain belül ellensúlyozza. Komoly társadalompolitikai törekvések, jóléti intézmények nagyon sokáig csak Budapesten voltak és ezek ma is mintaszerűek. A nagyváros mocsara mindenütt tartalmaz nyomornegyedeket, elesetteket, bűnöző rétegeket. Már a város külső képén látjuk azonban azt, hogy ezek a tényezők Budapesten csökkenőben vannak. A megelőző világháborúban és azután létesített barakktelepek közül több már eltűnt és lakóik rendes kislakásos házakba kerültek, hiszen csak maga a főváros 9000 ilyen kislakást épített. Az egykor rettegett vidékeken: Angyalföldön, Dühöngőtelepen most már elég rendezett viszonyok vannak és a közbiztonság már majdnem rendesnek mondható. A főváros szociálpolitikai, művelődési és rendészeti erőfeszítései lassan meghozták gyümölcsüket. Természetes, hogy az átalakulás nem mehet hirtelen végbe és minden gazdasági válság visszaveti a társadalmi megerősödés folyamatát is.

A székesfőváros említett központi szerepe abban az esetben is aggályos lenne, ha kiegyensúlyozott, budapesti hagyományokra visszatekintő, rendfenntartó jellegű lakossága lenne. Így azonban annál veszélyesebb,

mert a központosítás az irányítást a budapesti lakosság kezébe adta és ez a vidéki városok hagyományokhoz ragaszkodóbb lakosságának rovására ment, azok érvényesülési lehetőségeit csökkentette.

A vidéki városok két csoportja közül a fejlődő városokkal kell először foglalkoznunk.

A fejlődés vagy visszafejlődés kérdése nem mindig a város vezetőségének hivatottságára vagy gyengeségére, a lakosság szorgalmára vagy hanyagságára vezethető vissza. A fejlődésben igen nagy szerepe van a földrajzi helyzetnek. Az Alföld és a hegység peremén lévő, különböző termelési és művelődési körök kicserélődését lebonyolító városok általában fejlődnek. Elég ebben a tekintetben, ha néhány példára hivatkozunk: Miskolc, Ungvár, Munkács, Nagyvárad, a Dunántúl Szombathely vagy Győr. Vannak városok, amelyek nagyságukat annak köszönhetik, hogy közlekedési csomópontok. Ezért nőtt meg például hirtelen Szolnok, vagy lett várossá az ország addigi legnagyobb faluja: Békéscsaba, amelynek forgalma Debrecenével vetekszik, sőt azt meg is haladja. Püspökladány is egészen szerény helységből ugrott előre, éppen úgy, mint a Dunántúl Celldömölk. Vannak városok, amelyeknek nemcsak jellegét, hanem fejlődési lehetőségeit is az adta meg, hogy az államhatalom *hatóságokat, helyőrséget* helyezett el ott, odairányította a *gyáripárt*. Ilyen hirtelen fejlődésen ment át a múlt század végén a sokáig megállapodott helyzetű Kassa. Végül el kell ismernünk azt is, hogy voltak bajokkal küzdő, gazdasági válságban elmerült, a visszafejlődés veszélyének kitett városok, amelyekben az új vezetőség, a lakosság érdeklődésének felkeltése hozott ismét új lüktetést. Ezekre példa Debrecennek és Pécsnek átalakulása az utolsó években.

Nem mondhatjuk azt, hogy bizonyos nagyságú városok fejlődésképesek és más nagyságúak visszafejlődésre ítétek. Fejlődnek egyes nagyobb középvárosaink, de rohamos fejlődést látunk egyes kis mezővárosokban is, amelyeknek lakossága szemünk láttára nő hónapról-hó-

napra és külső képük rövid néhány év alatt változik meg. Nem érvényes fenntartás nélkül az a tétel sem, hogy világvároshoz közel más nagyváros nem boldogulhat, nagyobb város mellett középváros. Székesfehérvár például egészen közel van Budapesthez és hosszú hanyatlási időszak után újból hatalmas fejlődésnek indult. Nem egy kisebb városunk is szépen boldogul annak ellenére, hogy elég közel van nagyobb városhoz. Elég ebben a tekintetben a vas megyei, Szombathelyhez elég közel lévő városiasodó járási székhelyekre utalnunk. Valamelyes adottságnak azonban minden esetben lennie kell ahhoz, hogy a város felfelé ívelő útra lépjen.

A hanyatlásnak vagy megállapodásnak sok oka lehet. A kedvezőtlen földrajzi helyzet minden esetben megbosszulja magát. Nagy szerepe van továbbá annak is, ha *a város kiesik a forgalom útjából*. Így Gyöngyös és Eger nem törekedtek arra, hogy az északkelet felé vezető vasúti fővonal rajtuk keresztül menjen. Ez a szűklátókörűség megbosszulta magát: a szárnyvonalak nem pótolhatták a hiányt és Gyöngyösnek a XVIII. században annyira virágzó kereskedelme, Egernek a hegyek alján játszott vezető szerepe veszendőbe ment, mindkettő Miskolcra szállott. Ugyanez a helyzet Baja városánál. A dunai szállítás csökkenő jelentősége a vasutakkal szemben, távolság a főközlekedési tengelytől éppen úgy csökkentette Baja jelentőségét, mint a valamikor a felső Duna mentén egészen kiemelkedő Komáromét. Ez utóbbi városnál különben még az is figyelembe veendő, hogy az idegen államhatalom ezzel a színmagyar várossal szemben határozottan ellenséges magatartást tanúsított és míg a visszakerült Felvidéken mindenütt hatalmas, noha többnyire nem ízléses épületeket látunk, addig Komáromban az idegen megszállás alatt nemcsak a város fejlesztése és rendezése akadt el, hanem a magánépítkezés is. Más utódállamok ugyanilyen mostoha sorsot szabtak ki pl. többek közt Nagyváradra és Szabadkára.

Vannak arra is esetek, hogy *a város visszafejlődését a fejlődést elősegítő mesterséges tényező megszűnése okozza*. Erre példa a gyönyörű fekvésű és oly sok szép épülettel ékeskedő Kőszeg. Kőszeg volt székhelye, a dunántúli kerületi táblának és ezen a réven is nagy idegenforgalma volt. Ezenfelül közelsége Ausztriához a tengelyen szállítás idejében különleges kereskedelmi jelentőséget is adott Kőszegnek. Ebben az időben a város lakossága jóval nagyobb volt, mint Szombathelyé. Az intézmények elköltözése lassú, de állandó hanyatlást vont maga után, amit most még fokoz az, hogy az új határ a várost természetes gazdasági hátvidékétől elzárta.

Bármilyen különbözők is a város életét meghatározó tényezők és bármennyire eltérő irányt mutat is a város élete, bizonyos közös vonásokat azért minden város vizsgálatánál megállapíthatunk.

Az első ilyen közös vonás Budapesttel szemben az, hogy noha a városi lakosság jelentékeny része a vidéki városokban is a városon kívül született, *ezek a városok mégis közszellem, helyi jelleg nézőpontjából egységesebb képet adnak*. Egyes városokban felemelkedik a vidékiek száma egyharmadra, sőt kétötödre is, ezek azonban túlnyomó többségükben a környékről kerülnek oda. Nem hoznak tehát magukkal teljesen idegen emlékeket, eszméket, hanem inkább a városi közszellem és irányzat vidéki változatait. Megkülönbözteti továbbá a vidéki városok bevándorló rétegét a székesfővárositól az is, hogy nem hajótöröttek, hanem éppen az életerős, kedvezőbb életlehetőségeket kereső elemek lepik el a vidéki városokat; ezek számára tehát többnyire nem teherként, hanem felfrissülést jelentenek.

Jellemző továbbá az is, hogy *a legtöbb vidéki városban van hagyományokra visszatekintő és tudatos őslakosság*, amely megadja a város alapjellegét. Debrecenben például most már nem tekintik teljesen idegennek az odavetődőt, azonban mégis csak nagyobb becsülete van annak, akinek az ottani közmondás szerint Basahalmon innen vágta el a köldökzsinórját. Ez az őslakosság

lakosság kénytelen arra, hogy eltúrje a különböző gúnyneveket (tükék, tacskárok stb.), azonban ezekre a gúnynevekre szinte büszke és összefogásában gondoskodik arról, hogy a város vezetőségében döntő szava legyen, a vezető tisztviselők lehetőleg az ő körükből kerüljenek ki és mindenki hozzájuk alkalmazkodjék.

Az őslakosság sok városban német eredetű. II. Géza óta sok hullámban jöttek hozzánk német iparosok, városi polgárok és ezek beolvasztották a nem németajkú idegeket is. Egyes városokban a ma is német hagyományokat ápoló polgárcsaládokról köztudomású, hogy vallon vagy olasz eredetűek. A Habsburg-uralom évszázadaiban esetleg német neveket is vettek fel és követték a német eredetű polgárságnak azt a törekvését is, amellyel a múlt század negyvenes éveiben olyan rohamosan és lelkesen magyarosodott. Ma német jellegű városi polgárságot a trianoni Magyarországon csak Sopronban és igen kis mértékben Kőszegen látunk, a visszacsatolt részeken pedig Beszterce őrizte meg szász jellegét. A visszacsatolás egyik legörvendetesebb meglepetése volt az, hogy az idegen uralom alatt magyar jellegükből látszólag és erőszakosan kivetkőztetett városok hihetetlenül rövid idő alatt tüntették el az idegen uralom minden emlékét. Kassa és Kolozsvár éppen annyira magyarok voltak a visszacsatolás második hónapjában, mint a visszacsatolás előtt.

Meghaladja ennek a leírásnak a kereteit az, hogy a városi lakosság egyes rétegeit társadalomtani nézőpontból részletesen vizsgáljuk. Erre inkább akkor lesz módunk, amikor a társadalmi osztályokat és az élethivatási rendeket vesszük szemügyre. Meg kell elégednünk azzal, hogy egy általános megállapítást teszünk és néhány jellemző társadalmi jelenségre vetünk futó pillantást.

Általános megállapításunk az, hogy *a vidéki városok társadalmi rétegződése sokkal fejlettebb és tarkább akár Budapestnél, akár a falvak társadalmi életénél.* Láttuk, hogy a falu lakosai csaknem kivétel nélkül mezőgazdasági foglalkozásúak, akik között néhány magasabb mű-

veltségű és szellemi foglalkozású is él és van igen kis létszámú falusi kisiparosság is. A falvak igen csekély része – azok, amelyekben gyárak vannak – gyári munkás jellegű. Budapest jellegét pedig – akármennyire látjuk is az összes társadalmi rendeknek és különböző osztályoknak képviselőit a fővárosban – mégis csak a közhivatali alkalmazottak és a gyárimunkások adják meg. Ezzel szemben a vidéki városokban azt látjuk, hogy a legtöbben élnek mezőgazdák is, mindegyikben látunk nagyipari telepeket, azonban jelentékeny – ha mindjárt százalékban változó – a kisiparos réteg is, nagy a kis- és nagykereskedők száma és igen tekintélyes a közszolgálati alkalmazottaké, valamint a szabad szellemi foglalkozásúaké is. A vidéki városok jelentik tehát a kiegyenlítődést a különböző társadalmi rétegek között és bennük legerősebb a cserebomlás. Nekik köszönhetjük azt, hogy a magyar társadalomban kasztszerű megmerevedésről nem beszélhetünk és az állandó áramlás folyamata nem akad meg.

Vidéki városaink általában meglehetősen egységes képeket mutatnak a helyrajzi elhelyezkedés nézőpontjából. Hiszen a sokkal nagyobb székesfővárosban is elmosottak azok az árnyalati különbségek, amelyek azelőtt a budai részeket a Duna balparti részeketől megkülönböztették, sőt egyik-másik kerületet is külön egyéniséggé emeltek. A belváros és külváros között természetes elhelyezkedésben különbség van: a társadalom vezető egyénei, tehetősebb rétegei többnyire a belvárosban helyezkednek el, a szegényebb emberek, valamint a mező- és szőlősgazdák a külvárosokban. Ezt a természetes elhelyezkedési kört töri át a legtöbb vidéki városban már feltalálható villanegyed, amely a kényesebb ízlésű és hivatása vagy anyagi helyzete révén a munkahelytől jobban eltávolodni képes elemet viszi ki a központból. Nincs azonban a vidéki városok egyes részeinek határozott és egymással szembeállítható táji jellege.

Vannak azonban a lakóhelyre tekintet nélkül olyan csoportok, amelyek határozottan felismerhetők és külön

életet élnek. Meg kell emlékeznünk ezek sorában elsősorban azokról, amelyek a városban bizonyos fokig idegeneknek érzik magukat és őket sem tekinti a város közönsége teljesen hozzájuk tartozóknak. A vármegyháza és a hozzákapcsolódó, vidékről felkerült családok azt a látszatot igyekeznek fenntartani, mintha csak átmeneti lenne városi tartózkodásuk; érdeklődési körük, kapcsolataik a környékhez fűzik őket. Főpapi városokban ugyanilyen a várostól független rész az érseknek, vagy püspöknek otthona, a kanonoki házak, a papnövelde, amelyeknek együttvéve igen jellemzően érseki vagy püspöki udvar a neve és gyakran a múlt hagyományait követve „vár”-nak nevezik ezt az egyházi központot. A tömegekkel inkább a plébániák és az egyes szerzetesrendek tartják a kapcsolatot”; az udvar, a vár előkelő elvonultságban él a város rétegei felett. Eléggé külön világ nagy helyőrségű városokban a katonatisztek és katonák közössége, sőt a hivatalnokok csoportja is. Az állami tisztviselőknek különösen a régebbi időkben gyakori áthelyezése megakadályozta azt, hogy lakóhelyükbe gyökeret eresszenek, arra törekedtek tehát, hogy a hivatási közösség pótolja számukra az otthonosság érzését. A nagyobb vidéki városokban társas érintkezésük, szórakozásuk egészen külön ment végbe. Ujabban ebben a tekintetben sok változás történt és a testedzés, a nemzetpolitikai közös nézetek a hivatalnoki rendet a legtöbb helyen erősen összevegyítik a lakosság többi részével.

Külön és igen tudatos csoport a kisiparosoké. Egyes városokban hangadó szerepet töltenek be, szervezettségükben – éppen úgy, mint a falvakban – számarányuknál erősebb részesedésük van a törvényhatósági bizottságban vagy a város képviselőtestületében, valamint az egyesületek tisztikarában. Bizonyos fokig feszélyezi őket az úrrenddel a sűrű érintkezés, ezért fenntartják külön egyesületeiket, társasköreiket, amelyek a kisipari válság előtt a kedélyességnek otthonai voltak. Némileg hasonlít a kisiparosok csoportjához a keres-

kedőké. A kereskedők jelentik a városok életében a legmozgékonyabb elemet. Újabban érvényesülésük elé némi akadályt emel az, hogy a kereskedők jelentékeny hányada a legtöbb városban zsidó, és így a zsidókérdés megoldásának nehézsége a társadalmi érvényesülés vagy kialakulás mozzanatait is zavarja.

Az ipari munkásság a városokban a marxista vagy nemzeti alapon álló szakszervezetekben éli társadalmi életét is. Nagyobb súlya csak azokban a városokban van, amelyek komoly nagyiparral vagy bányatelepekkel rendelkeznek.

A vidéki városok társadalmának gazdag rétegződése, de egyszersmind széttagoltsága azzal a hátránnyal jár, hogy így nagyon nehéz városi közszellemnek kialakítása, városi közös érdekekre a különböző rétegeknek azonos elvek szerint mozgósítása. Talán ez is egyik oka annak a túlzott összpontosítás mellett, hogy vidéki városaink általában nem jutottak a nemzeti élet irányításában ahhoz a szerephez, amely őket a legtöbb idegen államban megilleti. A szórakozási lehetőségek, a nagyobb kényelem vonzóerőt gyakorol kétségkívül a környék lakosságára. A szellemi élet terén hírlapjaik, színházaik a közép- és felsőiskolák révén szóhoz jutnak és hatást gyakorolnak a falvakra. A városi élet egésze azonban bizonyos fokig háttérbe szorul egyéb társadalmi jelenségek mögött és nem mentes minden idegenségtől; mintha bizonyos fokú bizalmatlanság lenne a magyar közéletben a magyar városokkal szemben. Mintha az újjáéledő nemzeti öntudat most a megmagyarosodott, szélsőséges baloldali nézetektől fokozatosan távolodó városi tömegeket tenné felelősekké azért a magatartásért, amelyet a városi lakosság a múltban, különösen a forradalmak idején tanúsított.

IV. A PARASZTSÁG.

Már a falu leírásánál utaltunk röviden arra, hogy a köztudatban a parasztságról a legújabb időkig teljesen hamis kép élt és csak igen kevesen ismerték fel ennek a társadalmi rétegnek jelentőségét, nemzetfenntartó erejét.

A kiegyezés utáni évtizedeknek liberális iránya elvontságában és a nyugati, polgári jellegű államok intézményeinek, berendezéseinek utánzásában nem tanúsított kellő érzéket a magyar paraszttömegek kérdései, szenvedései és szükségletei iránt. Sokáig jóformán semmi sem történt az egészségtelen földbirtokviszonyok megszüntetésére és arról sem történt gondoskodás, hogy a nagybirtok miatt földhöz nem jutó, földéhes tömegeket az ipar intézményesen szívja fel és megélhetést biztosítson számukra itthon. A hetvenes évektől kezdődőleg Magyarország az amerikai és romániai kivándorlás révén olyan veszteségeket szenvedett, amelyek messze elmaradnak ugyan a török hódoltság időszakának két évszázadon át tartott emberpusztításai mögött, azonban felérnek veszített háborúknak véres áldozataival. Az itthoniaknak sem volt valami rózsás helyzetük: a monarchia közös vámterülete biztosította ugyan a mezőgazdaság termelvényeinek elhelyezését a belső piacon, de nem nyújtott védelmet a tengerentúli verseny ellen. A föld árucikké vált és az 1848-ban jogilag felszabadított, önállóságra azonban nem nevelt parasztság a föld-

tulajdon könnyű elidegeníthetősége következtében annál inkább koldusbotra jutott jelentékeny hányadában, mert jogrendszerünk elvi általánosítása a kevésbé élelmes és nehézkes parasztság számára határozott hátrányt jelentett. *A parasztság lejtőre jutott és a lejtőn legurulást egyes vidékek öngyilkos eszközzel, az egykével lassították.*

A falu igaz ismerői, a nemzeti élet tárgyilagos megfigyelői már a századforduló táján kongatták a harangokat a parasztság bajai miatt, a helyesebb értékelést azonban a világháború és az azt követő események hozták meg. *Az 1914-18. évi világháborúban teljes fényében lángolt fel a magyar katona legendás vitézsége és nemcsak a nemzet vezetőinek elismerését vívta ki, hanem a külföld figyelve is reá terelődött. Minthogy pedig a testi alkalmasság, a háború változó esélyeihez alkalmazkodás képessége, a kezdeményezési hajlam sokkal inkább volt meg a falusi parasztban, mint a városi polgárban, kérdései is előtérbe kerültek. Még a háború idejéből származik Prohászka püspök mondása: hogy „a hadirokkantaknak nem adhatunk kintornát a kezükbe, hanem hozzá kell nyúlnunk a földkérdés megoldásához”.*

A parasztság érvényesülésének útját még jobban egyengette *a proletárdiktatúra és az azt követő gazdasági válság.* A proletárdiktatúrát nem a román hadsereg döntötte meg, hanem az a szívós ellenállás, amelyet a parasztság tanúsított és amely nemcsak a magyarságot annyira jellemző és oly sokszor sikerre vezető szenvedőleges magatartásban nyilvánult meg, hanem az ország minden részében rendezett fegyveres felkelésekben is, amelyek természetesen a parasztság véres áldozatával jártak.

A forradalmak utáni termelési és fogyasztási válság erősen növelte a súlyát minden termelő rétegnek. A nagybirtok nem termelt a városi lakosság közvetlen életszükségleteit kielégítő minden termelvényt és olyan mennyiségben, hogy ezzel döntő súlyhoz jutott volna és

nem is lépett annyira közvetlen kapcsolatba az élelmszerre áhítózó fogyasztóval, mint a kispazda. A parasztság egyszerre arra eszmélt, hogy nemcsak nélkülözhetetlen, hanem legfontosabb tényezőjévé vált a közéletnek, akinek mindenki kedvébe jár, és aki sohasem remélt jólétnek örvend.

A parasztságnak kétségtelen nemzeti érdemei és fokozott jelentősége kettős következménnyel jártak.

Az egyik az volt, hogy *az országos politikában eleinte döntő, utóbb jelentős tényezővé vált a kispazdaosztály.* A két kormányzópárt egyike kifejezetten kispazda jellegű volt, és amikor egyetlen többségi párt vette át a kormányzás felelősségét, annak alapjellegét is évekig a kispazdák és a hozzájuk csatlakozott értelmiségi rétegek határozták meg. Itt is megemlíjtük azonban azt, hogy a vidéki igazgatásban, az önkormányzati testületekben a kispazdaréteg ezekben az esztendőkből sem ragadta magához a vezetést; megelégedett azzal, hogy közvetett módon érvényesítse befolyását.

A másik következmény az volt, hogy *az írók és a fiatalabb társadalomkutatók egyik csoportja valóságos parasztmítoszt teremtett és a parasztságot úgy állította oda, mintha az tökéletes csoport lenne és mindenkinek hozzá kellene áthásonulnia.* Egyes írói köröknek ez a törekvése bizonyos sikerrel járt is, mert a parasztság vezetői tőlük is merítettek eszméket és a városi lakosság idegenkedése a parasztsággal szemben megszűnt, az érdeklődés feléjük fordult. A kétségtelen előnyök mellett azonban ennek a mozgalomnak hátrányos hatása is volt, mégpedig az, hogy egyesek a parasztot nem olyanak írták le, mint amilyen és ahogyan teljesíti kötelességét a nemzeti munkamegosztásban, hanem úgy varázsolták a városi ember elé, mint amilyennek látni szerették volna. Jellemző, hogy a kispazdamozgalom józan vezetői a túlzások ellen mindig tiltakoztak és attól tartottak, hogy a mítosz szétoszlása után a parasztság rosszabb helyzetbe kerül, az eddiginél szigorúbb megítélésben részesül és ez a legutóbb ismét erőre kapott

irányzat megbontja azt az egységet, amelynek megvalósítására törekedtek.

Ez az aggodalom nem is bizonyult egészen alaptalannak. Amikor megszűnt a pénz elértéktelenedéséből és válságos időben is folytatott élelmiszertermelésből eredő egyedáruságszerű helyzet és a magyar mezőgazdaságnak ismét a világpiac versenyéhez kellett alkalmazkodnia, ezzel egyidejűleg pedig a jóvátétel kérdésének rendezése után az addig egész alacsony mértékben kivetett közadókat is felemelték, *a parasztság politikai vezető szerepe megszűnt és társadalmi érvényesülésének menete meglassúdott.* Néhány évvel a kisgazdakorszak után már parasztvédelemről kellett gondoskodnunk; a gazdák védettsége leginkább ezt a társadalmi réteget támogatta és a világpiaci, valamint itthoni ár közötti különbséget kiegyenlítő boletta is részben az ő javukra szolgált.

A parasztság visszaszorulásának másik oka az is, hogy a húszas évek mozgalma mögött tulajdonképpen elég vékony réteg állott.

A parasztság társadalomtani nézőpontból tulajdonképpen azokból a hivatásszerű földművesekből állana, akikben ez az állapot sok nemzedék örökségének eredménye és akiknek saját földtulajdona vagy haszonbérlete olyan terjedelmű, hogy abból a család teljesen megél; a munkaerőt, vagy annak egy részét nem kell bérmunka formájában hasznosítani. Ha ezeket a követelményeket nem is alkalmazzuk szigorúan és a parasztság soraiba bevesszük mindazokat, akik öt katasztrális holdnál nagyobb földtulajdonnal rendelkeznek és a tíz katasztrális holdnál nagyobb haszonbérleket is ideszámítjuk, akkor is azt kell látnunk, hogy a trianoni Magyarországon, még a húszas évek földreformjának eredményeit is figyelembe véve, *a családtagokkal együtt a másfélmilliós létszámot nem túl sokkal meghaladó ember-tömeget sorozhatunk be a parasztság gyűjtő fogalma alá.* Ebből a létszámból is tulajdonképpen le kellene ütnünk azokat, akik átmenetileg bérmunkát végeznek és ezért a munkapiacot is terhelik.

Minthogy az ország lakosságának nagyobbik része mezőgazdasági élethivatást folytat, azt kellene látnunk, hogy a mezőgazdáknak igen kis része felel meg annak a kelléknek, amelyet Európaszerte a parasztsággal szemben felállítanak. Legutóbb egyik vezetőemberünk találoán állapította meg azt, hogy körülbelül egyharmad önálló, egyharmadnak van valamije, de főleg munkájának értékesítéséből él és a mezőgazdasági lakosság egyharmada van kifejezetten cseléd- vagy munkássorsban.

Azt láttuk azonban, hogy *nálunk a parasztmozgalmat kisgazdák irányították és ez a réteg nyomta rá a mozgalomra bélyegét.* Első pillanatra különösnek látszik az, hogy a kisgazda és a munkás együttes mozgalomban vett részt és most is közös arcvonalon állanak. A kisgazdamozgalom hanyatlása után sem történt komoly kísérlet a zsellérek és munkások külön szervezésére és ezek különleges érdekeiket ma sem külön szervezetben, hanem a gazdák nem nagy elevenséget mutató társulásaiban védik. Ma sem lehet a magyar falun és a mezőgazdasági népelem körében mozgalmat másképen megindítani, mint a kisgazdák, tehát a parasztok útján. A zsellér és munkás ugyanis természetesen érdekelt a mezőgazdasági munkabér, az aratórész, a konvenció kérdéseiben, hiszen ezek döntő jelentőségűek mindennapi életében. Olthatatlan vágy ég azonban benne arra is, hogy felfele törjön, házat, otthont teremtsen, földet szerezzen és a gazdák közé emelkedjék. Ezért fogadja el a kisgazdaréteg vezetését és ezért vezet ez a számbelileg, kisebbséget jelentő réteg valóban.

Ez a réteg szinte felfele tör és a húszas években nem egy vezetője valóban átkerült a középosztályba. Ez az oka viszont annak, hogy a paraszt elnevezést megbélyegzőnek tartja és azt mellőzi is, holott a parasztság gyűjtő fogalma jobban összekapcsolná a különböző rétegeket.

Mihelyt azonban ezekről a rétegekről, egyik csoport vezetőszerepéről és a többiek alkalmazkodásáról beszélünk, ezzel már érintettük a parasztság legnagyobb társadalmi tehertételét: a túlságos belső tagozottságot.

A felületes szemlélő előtt a parasztság egységes egésznek tűnik fel. A külszín ugyanis ezt mutatja. Az elsőrendű életszükségletek kielégülése nagyjából azonos. A hatökrös gazda házában télen éppen úgy csak egy szobát fűtenek, mint a zsellérében és a család, a felnőtt férfitagok kivételével, éppen úgy abban zsúfolódik össze, mint a legszegényebb otthonban. Ahol népviselet van, a gazda lánya és fia éppen úgy öltözködik, mint a zselléré, mert óriási áldozatok árán a zsellér vagy napszámos is megszerzi a most annyira költségessé vált népviselet ruhadarabjait; az ország nagyobb részében, főleg anyagi okok miatt, a népviselet kiveszőben van. Ünnepnap ezekben a falvakban sem különböztethetjük meg külszín alapján a parasztság különböző rétegeit, sőt még hétköznap is nehezen, mert a munkaruha is egyformán rongyos. Ünnepnapok kivételével a tehetős gazdák is egyszerű konyhát tartanak és keresztelő, lakodalmom alkalmával a kisember is erejét meghaladó fényűzést fejt ki.

Nincsenek a modorban, a fellépésben sem különbségek. A magyar fajta értékét jelenti az, hogy egyszerű napszámos vagy kocsis szabatosan beszél, foglalkozása körén túl is egyszeri magyarázatra megért mindent, életre való eszméket vet fel, az emberek érintkezési formáit ismeri.

A felületes szemlélő tehát egységesnek látja a parasztságot, holott *befelé erős és mély a tagozódás.* Óriási szakadék választja el a mind ritkábbá váló telkesgazdát a fél- és negyedtelkestől, valamennyit a házas zsellértől. Még lejjebb állnak a hazátlan zsellérek, napszámosok, idénymunkások, akiknek nemcsak a mindennapi falatért, de az őket befedő háztetőért, a szegényes otthonért is reszketniök kell. Ismét egészen külön áll a mezőgazdasági cselédek és egyéb állandó alkalmazottak hatalmas táborá; ez a különállás még abban az esetben is érvényesül, ha a mezőgazdasági lakosság egyéb rétegeihez vérségi kapcsolatok fűzik őket. A falu népe lenézi, de egyben irigylő is a majorok népét. Az önálló gazda-

sági egyed különbnek tartja magát náluk, mert hiszen függő helyzetben vannak, nem a maguk urai; irigyliz azonban kockázatmentes életüket és a legtöbb majorban elérhető magasabb életszínvonalat. Nagyon figyelemreméltó az is, hogy népünk még a szerint is tesz különbséget, hogy milyen uradalomban, gazdaságban szolgál az illető, hová ment summás munkásnak. A nagy, rendezett, jól vezetett uradalmak alkalmazottainak megbecsültetésben van részük, a kisgazdaságok, társadalmi tekintéllyel nem rendelkező bérlők alkalmazottai a rangsorban egészen hátul foglalnak helyet. Tekintélyes, ismert gazdasági cseléd a szolgálatból kiválás után még abban az esetben is a legtekintélyesebb gazdák közt foglal helyet, összejöveteleken szava van, ha hosszú évek munkájával csak kis házat, egy-két hold földet szerezhetett.

A falu életének leírása során rámutattunk arra, hogy az utolsó évtizedek rostája a falu vezetésébe a parasztság alsóbb rétegéből eredő egyéneket is beleszórt. Azt sem tagadhatjuk, hogy a sok faluban örvendően fellendült társasélet, együttes szórakozások, művelődési alkalmak, katonáskodás is sok tekintetben lebontották a korlátokat. *A tagozódás azonban ma is sok esetben akadályokat jelent.* Házasságkötésnél például ma is érvényesül a suba-subához, guba-gubához elv. Vagyonos gazda lánya csak a népszínművekben megy szolgalegényhez és nagygazda fia sem igen vesz el zsellérleányt. Ugyanannak a családnak gazdag és szegény ágazata között a vérségi kapcsolat sem teremt jó viszonyt; a, vagyoni ellentét ilyen esetekben inkább gyűlölség forrása. Éreztetni azonban a tagozódás káros hatását azokban az esetekben is, amikor fontos kérdésekben *egységes* állásfoglalásra lenne szükség. Ha a legelőhasznosítás, legelőbér megállapítása, tagosítás, vagy valamilyen ehhez hasonló ügy kerül napirendre és az egyik réteg, akár a tehetősek, akár a szegények felkarolják az eszmét, biztosra vehetjük, hogy a másik réteg bizalmatlanul tekint

a terv elé, mert azt hiszi, hogy ez csak az indítványozóknak hasznos és az ő csoportjának megrövidítését jelenti.

Nincs tehát egységes paraszti öntudat és paraszt közszellem. A felső réteg arra törekszik, hogy a középosztály annyira megritkult soraiba lépjen és ezért saját osztályával nem tart fenn elég szoros összeköttetést. Ezt, valamint a vagyoni különbségeket érzik a többiek és ha vagyontiszteletükben el is fogadják a tehetősebbek vezetését, adott esetben külön utakon járnak és ezeknek a külön utaknak összekapcsolása sokszor nehéz.

A legutóbbi időben sok szó esik *a paraszti életforma csődjéről* is. Éppen a parasztsorsból kikerült írók azt vitatják, hogy a parasztságnak többé létjogosultsága nincs, a parasztsághoz tartozás akadályozza az anyagi boldogulást és a szellemi fejlődést, ezért a parasztságot, mint külön életkeretet fel kell bontanunk és oda kell hatnunk, hogy a már megindult bomlási folyamatot gyorsítva, a paraszttömegeket rendi és osztálykötelékükből kiemeljük és más életformát biztosítsunk számára.

Ezeket az írókat nyilvánvalóan az ejti tévedésbe, hogy a paraszti életforma valóban válságban van nálunk, mert nem ad a nagy paraszttömegek számára megfelelő életlehetőségeket. Ezért nincsenek a parasztságnak olyan hagyományai és öntudata, mint német földön vagy a skandináv államokban. A magyar parasztnak sok esetben nincs mihez ragaszkodnia és nem szívesen tekint vissza a múltba. A parasztságot ért elmúlt, évtizedbeli sérelmek és a közelmúltnak a régebbi nrltnál még rosszabb viszonyai személyes élményként is gyakorolnak hatást a parasztkeservek sok ismertetőjére. A paraszti mivolt azonban nagy tömegekre nézve adottság, amelyen változtatnunk nem lehet. Amikor tehát a parasztság válságáról beszélünk, ez még nem jelent csődöt, hanem azt a szükségességet, hogy a válságból kiemeljük és kívánatosá tegyük számára a megmaradást természetes helyzetében. Megfelelő falufejlesztési eszközökkel, a művelődési lehetőségeknek megnyitásával falusi emberek számára, a falusi és tanyai élet színesebbé

tételével, főleg azonban megfelelő otthonok teremtésével, földbirtokpolitikai intézkedésekkel, a munkapiac szervezésével nemcsak ki kell, de ki is lehet emelni a paraszti életformát a válságból.

A paraszti életforma nincs csődben, hanem a csőddel egyenlő értékű a parasztság lelki kielégülésének lehetősége és a parasztság életszínvonala. Nagyon találó az a megjegyzés, hogy az úgynevezett falukutatóknak, a parasztság sorsa iránt érdeklődőknek egyik része nem megy túl az étlap szerkesztésén és a több-kevesebb gondossággal, lelkiismeretességgel összeszedett étlapokból állapítja meg a parasztságnak vagy egyes rétegeinek szomorú sorsát. Az étlappal azonban nagyon óvatosan kell bánnunk. A felsőbb osztályokból származó vagy a parasztsorsból már kiemelkedett vizsgáló saját igényei, életszemlélete szerint nézi azt az egyhangú étlapot, amely egy-egy parasztszaládnak vagy a megfigyelt falunak táplálkozási lehetőségeit feltünteti. E mellett fennforog az a veszedelem is, hogy olyan általános táplálkozási elvek szemszögéből gyakorol bírálatot, amelyek általában helyesek lehetnek, a magyar éghajlat alatt, a magyar viszonyok között azonban nemcsak ártalom nélkül módosíthatók, de módosulniok is kell. így a húszas évek elején az orvosok szörnyülködtek azon, hogy a magyar paraszt milyen kevés zöldfőzeléket eszik és külföldi példákra mozgalmat indítottak a zöldfőzeléknek népszerűsítésére. E mellett Európa legtöbb kenyeret fogyasztó népének azt ajánlották, hogy fogyasszon több lisztneműt. Kétségtelen, hogy a zöldfőzelék igen jó hatással van a szervezetre és különösen gyermekek számára igen üdvös. Kiderült azonban az, hogy a magyar parasztnak nagy munkaidőben legkedvesebb tápláléka: a szalonna és a zöldpaprika nemcsak könnyen szállíthatósága, jó tárolása miatt igen célszerű, hanem egyszersmind a leg-egészségesebb táplálék is, mert a vitaminok tanának felismerése óta tudjuk, hogy a zöldpaprika rengeteg C-vitamint tartalmaz, a szalonnában pedig nagyon sok fehérje van. Elképzelhetetlen lenne, hogy az aratómun-

kások óriási izomerőt feltételező és nagymennyiségű energiát fogyasztó munkájukat egyedül vagy túlnyomóan zöldfőzelékes táplálék élvezetével el tudnák látni, így azután lassan arra a meggyőződésre kellett jutnunk, hogy talán *nem is a táplálékok mineműségében, hanem inkább mennyiségében van a baj.*

Ebben a vonatkozásban valóban szomorú a helyzet. Az alkalmi étlapösszeírók adatainál sokkal ijesztőbb az a felvétel, amelyet buzgó tanítók, tanárok iskolába járó gyermekekről készítettek. Azokban az években, amikor a szervezet kialakul és így nagyon sok tápanyagra van szüksége, az iskolásgyermekek túlnyomó többsége naponta csak egyszer eszik és azok is, akik hozzájutnak két étkezéshez, csak egy alkalommal esznek főtt ételt. A gyermekek jelentékeny hányada éhgyomorral kerül az iskolába és délre is csak kenyeret hoz magával. Jó megfigyelés az, hogy a falun déltájban áthaladó idegen, ha kenyeret majszoló gyermekeket lát, akkor bizonyos lehet abban, hogy azok nem ebéd előtt esznek valamit, vagy ebédjüket egészítik ki, hanem napi főétkezésüket végzik. Megállapították azt is, hogy aránylag tehetős családokban húsétel csak vasárnap kerül az asztalra, különben csak szalonnát, legfeljebb füstölt húst esznek, de azt sem rendszeresen. Számos összevágó adat igazolja azt, hogy a tehenesgazdák többnyire egész tejtermésüket beadják a tejszövetkezetbe, a nélkül, hogy bármit is visszatartanának, de eladják a baromfit és a tojást is, hogy legyen pénz sóra és dohányra.

Ezzel kapcsolatban felvethetnők azt a kérdést is, hogy miért nem ültet a parasztasszony több tyúkot, hogy több tojása és baromfija legyen. Falusi háztartásban és a házkörüli kertben, udvarban a baromfinevelés nem okoz olyan költséget, mint olyan helyen, ahol a takarmányt venni kell. Inkább több gondozást, nagyobb munkatöbbletet jelentene a nagyobb baromfiudvar. Ez kétségtelenül igaz és ebben az esetben jutna valami a család fiatalabb tagjainak is; ez azonban a legtöbb vidéken éppen úgy beleütköznék a hagyománytiszte-

létbe és megszokottság érzésébe, mint az, hogy a többnyire kihasználatlan beltelken kertgazdaságot állítsanak fel. Ha valamely vidéken anyáról leányra szóló szokás például az, hogy csak két tyúkot ültessenek, akkor ezt *a hagyományt még az igen erős felvilágosító munka és a kedvezmények is nehezen törik át*. Éppen így van a beltelkekkel is; ha azon néhány virágtőke tengődik csak és néhány szilvafa alatt kapirgálnak a tyúkok, jóformán lehetetlen az illetőket rábírunk, hogy a beitelek egyrészét elkerítsék és abba a káposztán felül zöldséget is termesszenek.

Éppen *a táplálkozás kérdése alkalmas arra*, hogy a magyar parasztságnak ezt az alaptulajdonságát: *a csökönyösséget és a bizalmatlanságot* bemutassuk. Vannak tápszerek, amelyek hihetetlenül hamar polgárjogot kaptak a magyar falun: ilyen volt békeévekben a kávé. Általában azonban új tápszerek, új táplálkozási rend nehezen válnak népszerűekké. A burgonyának hosszú évtizedek kellettek ahhoz, hogy magyar ember termeszsze, sőt meg is egye. Amint bizalmatlanok az új termévényekkel, az új táplálkozási renddel szemben, éppen úgy nehezen térnek el az ételek elkészítési módjától is. Az is balítélet, hogy a magyar parasztság az asszonyok a főzéstudomány magas fokán állanak. Ezt a hitet azok a városi emberek terjesztik, akik olykor-olykor résztvesznek nagy lakodalmon vagy keresztelőn és megállapítják, hogy igen jóízű ételekkel kínálják meg őket. Ezek azután felháborodottan tiltakoznak akkor, amikor azt olvassák, vagy hallják, hogy a magyar paraszt mindennapi táplálkozásában az egyhangúságot és a silányságot nem utolsósorban az a körülmény okozza, hogy a falusi asszonyok nem jól főznek, nem jól használják fel a meglévő nyersanyagokat. Így például alig lehet meggyőzni arról a falusi asszonyokat, hogy a főtt hús első levét ne öntsék el és hogy fölösleges mindenhez vastag rántást csinálniok. A vastag rántás, az úgynevezett megnyomó, nehéz ételek szeretete arra vall, hogy pa-

rasztságunk többségénél a táplálkozás célja nem az elhasznált erő pótlása, hanem az alanyi éhségérzet leküzdése. Ezt szolgálja a gyúrt tészta túltengése, az étel forrósága, sőt az égetett szeszesital élvezete is.

Érthető, ha a paraszt bizalmatlan a sorsa megjavítására irányuló törekvésekkel és így a táplálkozás új rendjével szemben is. *Természetes a magyar parasztnál a túlzott hagyománytisztelet.* Évszázadokon át felülről többnyire rosszat tapasztalt és minden új változás, új jelenség, hátrányt zúdított rá. Az emlékezés tudatalatti redőiben visszhangozhat még a XVI. század eleji nagy visszaesések halvány visszfénye. Beléjük nyomta bélyegét a török hódoltság, a kuruc-labanckor minden szenvedése; hosszú időszakokon át a pusztaság létét csak úgy menthették meg, ha semmiféle vállalkozásba sem kezdtek, mereven ragaszkodtak az előző nemzedékek szokásaikhoz, formáihoz. A társadalmi ranglétrán felül vagy feljebb állók válságos időkben könnyebben menekülhettek: a drávántúli és alföldi főnemesek a XVI. században tömegesen mentek Felső-Magyarországra és a nyugati szélekre; Trianon után a menekültek feltűnő nagy hányada tartozott a magasabb társadalmi rétegekhez és a proletárdiktatúra elől is csak tehetősek menekülhettek Svájcba vagy Ausztriába.

A jobbágyfelszabadítás sem jelentett számukra tulajdonképpen csupa előnyt, mert igen sokan biztosított helyzetükből megfelelő szellemi előkészítés nélkül kerültek a kapitalista világ kockázataiba. 1919. után a látványos kiszegzdauralom időszakában a parasztság köréből is éppen a haladó, új berendezésekkel kísérletező, új találmányokat felhasználó parasztok jártak a legrosszabbul: a kormányzat ezeket juttatta a kiszegzdaágok jobb megművelése és a bérszántási uzsora letörése érdekében traktorokhoz és egyéb gépekhez, ezek a gépek azután a mezőgazdasági válság kirobbanása után nem egy törekvő parasztgazdának okoztak komoly pénzügyi nehézségeket, ásták alá önállóságát.

Az érthető és menthető, túlzásaiban azonban káros hagyománytisztelet a *parasztházban* is visszatükröződik. A paraszt lakóháza az ország legtöbb vidékén” elveszítette jellegzetességét és beolvadt az általános szürkeségbe. Néprajzi kutatóink most állapítják meg azokat a *tájfajtákat*, amelyek az egyes vidékeken uralkodtak és e helyi szükségletekből nőttek ki. Így a kúnházban máig is felismerhető a félnomád népek sátra; a legtöbb helyen a kemence körüli hajlék nyomja rá a házra bélyegét. A Balaton vidékén valószínűleg középkori szerzetesek tanítása és példaadása alapján fejlődött ki a román tornácos ház, Erdélyben pedig talán a honfoglalás előtti idők hatása még a székelykapu.

A helyi jellegen felül nagy szerepet játszott az *utánzási vágy* is a falusi ház külsejének kialakításában. Az urak között divatozó építési módot szívesen vették át. A legtöbb faluban és kisvárosban látunk empire (= ampir; a franciák első császársága idején divatos művészi irány) homlokzatokat, füzéretet, oszlopkiképzéseket és egyes vidékeken ezek az elemek az egész utcasort is jellegzetessé teszik. Szerepet játszik ennek a jelenségnek kialakulásában az is, hogy a napóleoni háborúban aránylag sok parasztleány fordult meg katonasorban francia és olasz földön és hazatérése után utánozta szerény hajlékán azt, amit külföldön látott. Történettudósaink azonban azt állapították meg, hogy ez a nem anynyira építési, mint inkább díszítési mód a nagyúri kastélyokról szállott át a vármegyeházákra, nemesi kúriákra és onnan vált népszerűvé a mezővárosok és falvak utcasaiban.

Bármilyen azonban a homlokzat, és bármilyen helyi, népies vagy kölcsönzött díszítés legyen is a homlokzaton, a parasztház nagy általánosságban ugyanazt a belső tagozódást mutatja. Többnyire keskeny homlokzata van és hosszant terül el, merőlegesen az utcára. Középen van a tűzhely, amihez tehetősebeknél a nyári félévben használt udvari szabad-tűzhely is hozzászámít.

Jobbra-balra nyílnak a szobák, az utcai ú. n. tiszta szoba mellett esetleg még kis oldalkamra is van. Szinte kivétel nélküli szabály az, hogy a tisztaszobában nem laknak. Ott fogadják az előkelő vendéget; az ott is alszik a magasra megvetett ágyban, a családtagok legfeljebb súlyos betegség esetében kerülnek oda. A hátsó szoba, esetleg az oldalkamra a család nyugóhelye és a téli félévben tartózkodási helye is. Falusi orvosok megállapításaiból tudjuk azt, hogy a legtöbb vizsgálat alá vett faluban a legritkább eset az, hogy valakinek önálló fekvőhelye legyen. Ketten-hárman alusznak közös ágyban vagy egyéb fekvőhelyen. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy minden erőfeszítés mellett sem érünk el döntő eredményeket a legszörnyűbb magyar betegség: a tüdővész elleni küzdelemben.

A *zsúfoltság* mellett komoly egészségi ártalmat jelent az, hogy a szobák túlnyomó többsége földes és a szellőztetés jóformán teljesen hiányzik.

Újabban egyesek részéről törekvés irányul a földes szoba igazolására. Azt fejtegetik, hogy az alapincézés és a deszkapadló sem nyújt teljes biztosítékot a ház szárazsága tekintetében és a földes padló is tisztán tartható. Mindkét megjegyzés helyes, azonban a tapasztalás azt mutatja, hogy az alapincézett és a deszkapadlós házak mégis egészségesebbek, a földes szobák pedig tisztíthatók ugyan, azonban minden tisztogatás felkavarja a port. Akármilyen keményre döngölik is a földet, ha a föld a szoba alapja, az sokkal inkább magába szív minden kórokozót. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy minden családban akad erős dohányos és többnyire van állandó tüdőcsúcshuruttal küzdő családtag is és ezek révén szinte népszokássá válik a köpködés anynyira, hogy a községháza előtti kis teret vagy a templom előtti térséget – ahol a férfiak össze szoktak jönni megbeszélésekre – a népnyelv köpködőnek keresztelte el.

A falusi lakásnak ezeken az ártalmain segíteni, a parasztság lakásviszonyain javítani azonban csak abban

az esetben lehetne, ha egyrészt termelési rendünket megváltoztatnák, másrészt a parasztság zömét jobb anyagi helyzetbe juttatnék. Amíg hatalmas erdőterületek visszacsatolása ellenére a faanyag, különösen a deszka a legtöbb paraszt számára megfizethetetlen és tüzelőanyagokról sem gondoskodhatik, mert a tűzifának is, meg a szénnek az ára is az ő lapos zsebe számára túlságosan magas, a tanítás és felvilágosítás szükségképpen meddő marad.

A tüzelőanyag hiánya, illetőleg drágasága ezenkívül még más hátrányos következménnyel is jár. Az Alföldön egyéb tüzelőanyag hiányában szalmával keverve elégetik az istállótrágyát és ezzel az amúgy is rohamosan kimerülő magyar termőtalajtól elvonják az utánpótlás lehetőségét. Az éjjeli nyugvóhely hideg volta azt vonja maga után, hogy a hidegtől és zsúfoltságtól kimerült, az éjjeli nyugalomban ki nem pihent szervezet mesterséges eszközt használ, átmeneti erősítésre és jobb alanyi érzés elérésére a reggeli nemcsak férfiaknál, hanem nőknél és gyermekeknél is gyakran égetett szeszesital.

A harmadik nagy életszükségleti cikke: *a ruházatkodásra* már utaltunk és rámutattunk arra is, miért szenvednek hajótörést azok a törekvések, amelyek a népviselet újból divatba hozatalára irányulnak. Nem tekintve a most uralkodó anyagihiányt, pénzügyi nézőpontból is lehetetlen a legtöbb paraszt számára a népviselet fenntartása, az egyes ilyen ruházati cikkekben előállott fogyaték pótlása. A női népviselet selyemből készült, arannyal hímzett, sok anyagot igénylő tárgyai nemcsak a zsellér- és napszámosleány számára elérhetetlenek, hanem a gazdagok családtagjai számára is. Néhány száz pengőt, esetleg még többet öltözetre senki sem adhat ki akkor, amikor a gyárban készült ruhánneművel ugyanazt a célt elérheti ezen összeg csekély töredéke árán. Nehéz a férfi népviselet fenntartása is; itt a költségek mellett szerepet játszik az is, hogy külö-

nősen a fiatal legény, aki többet mozog otthonától távol, azt hiszi, hogy lenézik, ha népviseletben jár. Természetesen vannak kivételek, így a mezőkövesdi matyók az egész országot bejárják, mint mezőgazdasági munkások, népviseletüket megtartják és arra büszkék, sőt „azt népszerűsítették felsőbb körökben is.

A népviselet háttérbeszorulásában és a gyári áru elterjedésében szerepet játszik az is, hogy ruházkodás terén kisebb a hagyományokhoz ragaszkodás, mint a többi életmegnyilvánulásban és e mellett kényelmi szempontok is előtérbe kerülnek. A női népviselet kihímzése, kidíszítése nagyon sok munkát igényel és ettől a munkától szívesen szabadulnak a parasztlányok. Kiment azonban a divatból az ország legtöbb vidékén a len- és kendertermelés is, a háziszöttesek készítése és fehérneműek tekintetében is a gyári termékek felé fordult az érdeklődés. Ez már nemcsak hasznosítható munkaerők elkallódását jelenti, hanem azt is, hogy a paraszt szerény háztartási kereteiben olyan pénzzel kiegyenlített kiadás jelentkezik, amelyet terménygazdasági alapon elkerülhetne. A parasztság túlnyomó többsége tehát alsó- és felsőruházatát békeidőben a nagyvagy kézműipar kereteiben szerzi be és az agrárrolló (a mezőgazdasági és ipari cikkek árszintjének különbsége) szétnyílása következtében ennek a szükségletnek kielégítése mind nehezebbé válik. *A parasztság a legtöbb vidéken észrevehetően rongyosodik;* ezt a külső képet még jobban aláhúzza az, hogy sokan a városi elemnek, magasabb társadalmi rétegeknek elhasznált ruháit veszik meg, amelyek természetesen a falusi élet viszonyosságaira, a nagyobb igénybevételre igen kevésbé alkalmasak. Ünnepnapokon még úgy-ahogy jól mutat a falu népe; a munkanapokon azonban a legtöbb helyen elszomorító a kép.

A parasztság szükségleteinek kielégítési lehetősége tehát a három legfontosabb anyagi életmegnyilvánulásnak: a táplálkozásnak, a lakásnak és a ruházkodásnak

tekintetében igen korlátolt. Ez nemcsak elszomorítóan hat, hanem vágyat is kelt sokakban arra, hogy a parasztság életkereteiből kitörjenek, más társadalmi csoportban helyezkedjenek el. A tetterős, műveltségre éhes fiatalabb nemzedékben dolgozik az is, hogy a parasztember művelődési lehetőséghez, könyvtárhoz, zenéhez, szabadoktatáshoz nemcsak a falun lakás miatt juthat hozzá nehezebben, hanem az anyagi erők hiánya miatt is. A beiskoláztatásnak sokszor erős akadályja az, hogy a családban egy, legfeljebb két pár csizma van. Télen tehát, ha a családfő vagy az esetleg még otthonlevő felnőtt családtag munkába megy, a gyermekeknek akarva-nem akarva iskolamulasztóknak kell lenniök.

Bármilyen sötét képet festettünk is a parasztságról, mégsem mondhatjuk, hogy helyzete kétségbeesett és állapota nem javulhat. Ebben a vonatkozásban különös *biztató jelek* máris szembeszöknek. A parasztságnak vannak olyan tulajdonságai, amelyek a nehéz helyzet elviselésére képessé teszik őket és az erősebb egyéniségeknek, csoportoknak módot adnak az emelkedésre.

A túlzott hagyománytisztelet és bizalmatlanság mellett *meg kell emlékeznünk a parasztság hihetetlen állhatatosságáról és kitartásáról.* Már Széchenyinek „feltűnt az, hogy a magyar parasztban mennyi tűrő erő van. Bármilyen kedvezőtlen helyzetben, bármilyen nyomás alatt is fenntartja az életfolytonosságot és lassú, szívós munkával megveti a lábát azon a földön, amelyet megtart. Nem ijeszti el az, ha idegen uralom elnyomja, éveken át elemi csapások látogatják; ismét újra kezdi a berendezkedést és a legtöbbnek a munkáját siker is koronázza. Földszeretete bámulatos; a kapitalista korszak első évtizedeinek könnyelmű elidegenítései után a parasztság ragaszkodik a földhöz, inkább szerez, mint slad. Ezt a szerzést esetleg a legnagyobb nélkülözésekkel bonyolítja le, éppen úgy, mint ahogy hősiezen küzd íz elszikesedés ellen, foglal az árterületből és a honokból.

Munkaszeretete és készsége messze meghaladja az általános európai mértéket. A parasztasszonyok munkaszerete nem mindig teljesen kihasznált és a rossz munkaszervezés és munkamódszerek kifejlesztettek bennük bizonyos terefere-hajlamokat, az időnek semmibebevételét. A férfi azonban, a téli kényeszerű pihenést nem tekintve, állandóan és erősen dolgozik és ott, ahol megfelelő szervezés van (pl. a summásoknál), a nők munkateljesítménye is vetekszik a férfiakéval.

A parasztság harmadik előnyös tulajdonsága a már említett *értelmesség, belátás*; ez a rétegződéstől független és a legalacsonyabb rétegből is tömegesen emelkednek ki olyanok, akik magasrendű szellemi és testi erőfeszítésre képesek, vezetésre alkalmasak.

Ezek a kedvező tulajdonságok a parasztság sorsának javítására irányuló törekvésekkel együttesen elviselhetővé teszik a parasztság sorsát és reményt nyújtanak az emelkedésre.

A világháborús termelési és fogyasztási válság most ismét a parasztságot emeli a táplálkozás tekintetében kedvezőbb helyzetbe. A magasabb árak és a termelésből eredő előnyök serkentőleg hathatnak a termelés fokozására, de saját fogyasztása tömegének növelésére is. így a kötött cukorgazdálkodás határozottan azzal az előnnyel jár, hogy a parasztság rétegeinek cukorfogyasztása nőtt, mert mihelyt nehezen lehetett a cukorhoz hozzájutni, olyanok is kiváltották, sőt el is fogyasztották a cukoradagokat, akik azelőtt ehhez az édesítőhöz csak sátorosünnepek alkalmával fordultak.

Határozott javulás észlelhető a lakásviszonyok terén. Az 1920-as évek földreformjának legnagyobb eredménye a házhelyakció és a lakóházak számának növekedése. Ez a mozgalom továbbtart és a Családvédelmi Alap által a sokgyermekes családok számára épített egészséges lakóházak nemcsak az általános egészségügyet, hanem külön a parasztság színvonalát is emelik.

A parasztság sorsának gyökeres javulása azonban csak akkor megy majd végbe, *ha hatalmi súlya, szám-*

béli ereje érvényesülésével megfelelő társadalomrendezést ér el, a különböző kormányok hangoztatta népies politika az egész vonalon megvalósul és a paraszti élet mélységeiből kibányássza mindazt az erőt és szépséget, ami benne rejlik és az övé. Nem kirakatba tett jelenségekre van szükség, hanem az egész csoport önfelismerésére, öntudatának felébresztésére és a számára nélkülözhetetlen és hasznos formáknak és kereteknek kialakítására.

V. A KÖZÉPOSZTÁLY.

A magyar társadalomrajzban természetesen meg kell emlékeznünk azokról a rétegekről is, amelyek a társadalmi épület közepén vannak és külföldön a középosztály gyűjtő fogalma alá foghatók össze. *Nálunk* tulajképpen *középosztály nincs* és társadalmi jelenségeink közül talán ez a legszomorúbb *tünet*.

A középosztály tudományos meghatározás szerint azokból a rétegekből áll, amelyek nem végeznek durva testi munkát és kisebb vagyonuk vagy nagyobb jövedelmük révén a mindennapi élet nehézségein felülemelkedve, súlyosabb gondoktól menten, de önfegyelmzésre és szellemi erőfeszítésre szorítva, állandóan munkában vannak és így tartják fenn életszínvonalukat. A középosztály feladata a társadalomtan megállapítása szerint az, hogy összekötőkapocs legyen a felső és alsó osztály között. Át kell vennie az alsó osztálynak az igazságosságra a jobb életszínvonalra irányuló törekvéseit és

anyagi javakkal rendelkező felső osztályai szemben. Lefele békítően kell hatnia. Hivatkozhatik az alsóbb osztályok érdekében tett erőfeszítésekre, esetleg eredményekre és bizalmat keltve, meg kell értetnie a társadalom alsóbb fokain állókkal azt, hogy minden társadalomgazdasági rendszer és állami berendezés a különbözőségeken alapul, meg kell győznie ezeket arról, hogy az uralkodó rendszer adta lehetőségek korlátoltak és az

azokon túlmenő igények táplálása, követelések felállítása és teljesítése csak forradalmi úton mehetne végbe, a forradalmi átalakulás hátrányait pedig mindig elsősorban a gyengék, az alsóbbak érzik meg legjobban.

A középosztály létének tehát kettős feltétele a szellemi és anyagi függetlenség, hogy mindkét irányban súlya legyen. A középosztály többségénél velejáró mozzanat a nagyobb műveltség is, és kiemelkedő tulajdonság az osztálytudat, amelyek legszebb megnyilvánulása a hivatásérzet.

Azok a fellegek, amelyek *nálunk* a felső osztály és az alsó csoport között vannak, jóformán egyik feltételnek sem tesznek eleget. *Hiányzik szellemi és anyagi függetlenségük és nincs osztálytudatuk.* Az alsóbbaktól és részben a felső osztálytól csak az esetlegesen velük járó tünnet: a magas műveltség különbözteti meg őket.

1848 előtt nekünk is volt középosztályunk. Nemesi, rendi társadalomban természetesen rendi jelleget öltött magára az osztálytagosulás is. A középosztályhoz tartoztak elsősorban a középnemességnek tehető, vagy legalább önerejükől élő családjai; ide lehetett sorozni továbbá az akkor még csaknem kizáróan ipari munkával foglalkozó városi polgárság vagyonos, vagy nagyobb jövedelmű részét és mindezeknek a sorait egészítették ki a bevett egyházak lelkészei, a szellemi szabadfoglalkozásúak és a kialakulóban levő közhivatalnoki rend tagjai.

Ez a középosztály anyagiakban független volt, mert az akkori igénytelenség mellett minden egyes tagja megélt a maga emberségéből. A terménygazdaság és a jobbágyszolgáltatások korában a középbirtok létalapot adott, de ugyancsak biztos megélhetésre adott alkalmat az ipar is, vagy az ügyvédi, orvosi pálya. Szoros együttérzés fűzte össze a középosztály nemesi és nem nemesi tagjait. A nemességbe átlépés nemcsak könnyű volt, hanem tömegjelenséggé vált. A vagyonos polgár, vagy népszerű pap éppen úgy nemesi levelet kapott, mint a hosszabb ideje szolgáló hivatalnok. A történelmi fejlő-

déssel azért foglalkozunk ebben a vonatkozásban is, mert a mostani helyzetet csak az előzmények ismeretében érthetjük meg.

A régi középosztályt döntően határozta meg a közép-nemesség, ennek izlése és hajlamai váltak közmeggyőződéssé, majd divattá. Amikor a XIX. század második negyedében a többségében idegen eredetű városi polgárság magyarosodása megindult, ezért váltak a nemesség életformái és értékítéletei középosztályt formáló tényezőkké.

Nálunk *a nemesség szokatlanul nagyszámú volt,* hiszen a múlt század negyvenes éveiben több százezres társadalmi réteget jelentett. Körükben elvileg a jog-egyenlőség uralkodott és a köznemesség féltékenyen örködött azon, hogy Verbóczy sarkalatos elvén: az una eademque nobilitas (a nemesség egy és ugyanaz) érvényesülésén csorba ne essék. A nemesség túlnyomó többsége azonban armalista (olyan nemesember, aki csak címert és nemesi levelet, vagyis ármálist kapott, de királyi adománylevelet és jószágot nem), vagy jobbágytelken élő nemes volt, amely réteg közjogi jogosítványaival sem igen élhetett, társadalmi nézőpontból pedig a jobbágyoktól csupán személyes szabadsága különböztette meg. Hivatott becslők szerint körülbelül négyezer bene possessionatus, tehát jómódú család vállain nyugodott az állami és az önkormányzati élet minden terhe. Ezek tartották fenn az idegen nyomás alatt álló központi kormányzattal szemben a nemzeti önállóság és öncélúság eszméjét, ezek adták a politikai harcok vezéreit és viselték a közügyek ellátásának áldozatát. Ezek körül rétegződött fel az a nemesi réteg, amely őket vezérekül elfogadta, nézeteiket osztotta és életmódjukat szerényebb keretek között utánozta. A háttérben maradó nemesi tömegek szegénységét ellensúlyozta a vezetőréteg vagyonossága és e mellett viszonylagosan egyszerű életmódja; a kettő valóban teljes függetlenséget biztosított számukra. Ez a réteg valóban alkalmas volt arra, hogy közvetítő legyen a felsőbb osztá-

lyok és az alsóbbak között. Nem véletlen, hogy századok után nekik tűnt fel a jobbágyok szorult helyzete, ők adtak hangot a kisemberek, a „misera plebs contributor” (a szegény adózó nép) keserűségének. Maguk is érdekeltek lévén a társadalom alapelveinek fenntartásában, ők alakították ki a fejlődésnek és társadalmi átalakulásnak törvényes kereteit, hogy a hirtelen változás ne sújtsa őket is.

Ez a réteg a szabadságharcot követő két-három évtizedben jóformán teljesen tönkrement. Ennek a szomorú jelenségnek több oka van. A terménygazdálkodásra berendezett középnemesi birtokost hátrányosan érintette a jobbágyszolgáltatások elmaradása és az ezt némileg pótló úrbéri váltságot is későn kapta meg, mert a bécsi kormány ezzel is büntetni akarta ezt a színmagyar csoportot. Járatlan volt a pénzgazdálkodásban és hiszékenységgel sokan visszaéltek, e mellett a közügyektől két évtizeden át távol kellett maradnia, erőit tehát részben kilengésekben, virtuskodásban juttatta kifejezésre. 1848 előtt a köznemességet a józanság és takarékoság jellemezte; az esztelen költekezés, a hóbortos ötletek megvalósítása inkább a főurak kiváltsága volt. Az elnyomatás évtizedeiben megváltozott a helyzet.

Két világháború változásai ellenére lényegében ma is a dualizmus korának társadalmi életét éljük. Döntő jelentőségű tehát az, hogy *amikor a vezető középnemesi réteg letűnt, nem állott rendelkezésre olyan másik társadalmi csoport, amely szerepét átvéve, új középosztályt alakíthatott volna ki.* A városi polgárság művelt rétege számban is gyöngé volt; e mellett hatottak rá a köznemesség vonzó egyéni és osztálytulajdonságai, a régi középnemesi életforma szépsége és az ezzel járó tekintély. Kísérletet sem tettek tehát polgári középosztály kialakítására és a köznemességet utánozták azokban az esetekben is, amikor a polgárság tagjai eredeti hivatásuknál maradtak, még inkább akkor – és ez vált tömegjelenséggé – amikor a kereskedelemnek és az iparnak hátat fordítottak.

A hanyatló középnemesség egészen sajátos módon törekedett arra, hogy legalább a látszatot fenntartsa. Akkor, amikor az anyagi alap kicsúszott alóla, nem új alap után nézett, hanem ma már alig érthető lelki folyamattal arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lelki függetlenség, a szép hagyományok megfelelő anyagi lehetőségek nélkül is elegendők a középosztálybeli hivatás teljesítésére. Míg a régi nemesi középosztálynak igen egészséges érzéke volt az élet anyagi oldala iránt, a dualizmus évtizedeiben az vált köztudattá, hogy nem úri dolog az anyagi mozzanatoknak gondos figyelembevétele. Az eddigi nemes öntudat helyébe ez a téves úri öntudat lépett.

A középosztályt hazánkban pótló réteg ezzel nemcsak az osztályképződés menetét szakította meg, hanem olyan irányt vett, amely merőben ellenkezik nemcsak a szomszédos nemzetek osztálytagosulásával, hanem általában a középosztály nemzetközileg elismert jellegével is. Külföldön ugyanis az úri mivolt egyáltalában nem kapcsolódik a középosztályban szerepléshez és nem is előfeltétele annak. Külföldön a tehetősebb, műveltebb kereskedő, kézműiparos éppen úgy tagja a középosztálynak, sőt meghatározza jellegét, mint ahogy oda sorolják az összes szellemi szabadfoglalkozásúakat is. Egyik sem érzi magát úrnak és nem ismeri el magára valami külön úri kódex hatályát.

Nagyon nehéz meghatározni akár általános, akár magyar vonatkozásban az „úr” fogalmát. Az úrnak éppen úgy, mint a nemesnek, van a társadalmi rétegződéstől független, erkölcsi, értékítéleti jelentősége is: ebből a nézőpontból úr az, aki önzetlen, nagyvonalú, kicsinyes körülmények reá nem hatnak, eszményt testesít meg és ezért az eszményért áldozatokra hajlandó, életét is kockára teszi. Ebben a vonatkozásban természetesen mindenki lehet úr és ezért mondja oly sok külföldi megfigyelő azt, hogy a magyar úri fajta. Az esetek túlnyomó többségében azonban az eszmék szolgálatához, az önfeláldozásig menő önzetlenséghez nagyobb műveltség és

anyagi *függetlenség* is kell. Társadalmi nézőpontból természetesen ezek a mozzanatok a döntők, mert a társadalomtan nem az egyes esetekkel, hanem a tömegjelenségekkel foglalkozik és megállapítható, hogy nagyobb műveltség, vagyon nélkül csak egészen kivételes egyének emelkedhetnek fel az önzetlen odaadás, a kényes ízlés magaslatára.

A magyar köznemesség az átalakulás szomorú éveiben szem elől tévesztette azt, hogy a vagyonos közép-nemesség tagjai nem azért voltak urak, mert vidéki kastélyokban és kúriákon éltek, mezőgazdasággal és politikával foglalkoztak, hanem azért, mert a száz év előtti nemzedék mai szemmel nézve bámulatosan művelt volt és a magas műveltség mellett fejlett erkölcsi érzékkel és gondtalan megélhetést biztosító vagyonnal rendelkezett. Társadalmi szokásaik, életmódbeli külsőségeik, érdeklődési körük, pályaválasztásuk nem a lényeghez tartoztak, hanem az okokból folyó következmények voltak.

Ha nem vette észre ezt a különbséget a közép-nemesség, még kevésbbé vehetjük rossz néven azt, hogy az eredeti helyzetéből kilendülő városi polgárságnak is elkerülte ez a figyelmét. Ennél a rétegnél a magyarságba beolvadást, a magyar életszemlélet feltétlen elfogadását jelentette az, hogy a nemesi életformákat és szokásokat átvette. Ha lett volna más, neki megfelelő, számára csábító életforma, valószínűleg ahhoz alkalmazkodott volna.

Politikai és társadalomtörténetünknek szomorú jelensége az, hogy a negyvenes évek nagy nemzedékét a ki-egyezés utáni években olyan kisszerű nemzedék váltotta fel, amely két évtizeden át gyakorlati tapasztalatokat nem szerezhetett, távlatokat nem láthatott. A helyes megoldás az lett volna, ha a földjét vesztett vagy egyébként rossz anyagi helyzetbe került közép-nemesség a nálunk akkor kezdődő kereskedelmi és ipari kapitalizmus lehetőségeivel élt volna és az ezeken a pályákon működött városi polgársággal egybeolvadva teremtette volna meg az új és *egészséges* középosztályt. Ennek a rétegnak a fiai sokkal nehezebb helyeken is megálltak helyüket,

tehát többségük a kereskedelemben és az iparban is gyökeret verhetett volna. E helyett az úri elzárkózásba és bizonyos, urasaknak elismert, szerény jövedelmet biztosító pályákra tódult, a korai kapitalizmus minden előnyét pedig átengedte a szabadságharc utáni évtizedekben keletről nagy tömegekben beözönlő zsidóságnak.

Így alakult ki azután az a fonák helyzet, hogy a zsidóság *csaknem egészében a középosztály helyét foglalta el.* A kereskedelem és a bank-ügy jóformán teljesen, a nagyipar túlnyomó részben az ő kezükbe került. Ők szállták meg az állami egyedárúságok őrhelyeit „is, például a korcsmákat, amelyek révén az ország több vidékén korlátlan urai lettek a falvaknak, összetartásuk, faji, azonossági érzésük gondoskodott arról, hogy vezetőállásokba, kulcshelyzetekbe csak közülük való kerüljön, aki azután az illető vállalatot vagy foglalkozási ágat elerasztotta saját fajtájabeliekkel. Ilyenek pedig mindig jelentkeztek, mert a zsidóságban sokkal erősebben dolgozott a társadalmi hajszálcsovésség, feltörekvés elve, mint a társadalom többi rétegeiben. A zsidó korcsmáros vagy ószeres sok gyermeke közül vagy valamennyit taníttatta, vagy legalább egy-kettőt, ezek azután – a köztisztviselői pálya sokáig el lévén előlük zárva – megrohanták a szellemi szabadfoglalkozásokat, a magántisztviselői lehetőségeket, az irodalmat és a művészetet. A múlt világháború előtt már az orvosok kétharmada, az ügyvédek nagyobb része zsidó volt; az irodalom, különösen hírlapirodalom és képzőművészetek terén jóformán csak ők szerepeltek.

Ez a térfoglalás mindenképen káros volt. A zsidóság még akkor is bajt okozott, amikor mellékcélok nem vezették, mert a szellemi élet irányítását nem a magyar sajátosságok figyelembevételével végezte. Még nagyobb hátrány volt az, hogy a második, legfeljebb harmadik nemzedék mohóságával és türelmetlenségével vetették rá magukat a magyar életre, követésükre akarták kényszeríteni a magyar népet: azt kívánták, hogy a jóról,

szépről, hasznosról alkotott fogalmait az ő ízlésük szerint változtassa meg.

A zsidóság nyugtalansága, felfele törekvése és önzése komoly társadalmi ellentéteket váltott ki; magasabb élet-színvonalra törekvésük, vagyongyűjtési szenvedélyük éles fényt vetett a tömegek szűkölködésére még akkor is, ha a tömegek nyomorának nem közvetlenül ők voltak az okai. Középosztálypolitikai nézőpontból pedig ennek a milliós tömegnek a felső és alsó osztály közé ékelődése annyit jelentett, hogy vízhatlan réteg keletkezett, amely megakadályozta a középosztálynak utánpótlását a népből. A zsidóság elzárta a régi urat a paraszttól, holott azokat 1848 előtt nem mély árok, hanem csak keskeny mesgye választotta el egymástól. A tehetség, vagyon jog-címén nagyon sokan kaptak nemeslevelet: a nemességnek körülbelül háromnegyede a XVIII. és XIX. századokban emelkedett ki a polgárságból és a jobbágsorsból és ugyancsak állandó volt az elszegényedett nemeseknek visszaözönlése is.

1867 után a zsidóság térfoglalása következtében ez a természetes folyamat elakadt, a parasztság felfele törekvő elemei csak egészen kivételes esetekben juthattak be a középosztályba és éppen ezért a legértékesebbek, a legbátrabbak a tengeren túl vagy Romániában kerestek hazát.

Felvethetjük azt a kérdést, hogy *mi történt a régi középnemességgel*, ha nem vett részt az új középosztály kialakításában.

Nagyon egyszerű rá a felelet. Nem volt annyi erejük, hogy meghódíthatták volna a gazdasági életet, de annyi összeköttetésük volt, hogy közületi elhelyezkedést és valamilyen szerény megélhetést biztosítsanak maguknak: *megszállották tehát a közhivatalokat.*

Akkor, amikor ez a folyamat megindult, Magyarországnak tulajdonképpen közigazgatása nem volt. Az 1843 előtti szervezet felbomlott, az elnyomó uralom be rendezéseit pedig mégsem lehetett egészükben átvenni. A kezdet nehézségeit csakis úgy hidalhattuk át, hogy

tömegesen vettük át az osztrák hivatalnokokat, akiknek utódai azután többnyire egészen elmagyarosodtak és értékes elemmé váltak. Természetes volt tehát az, hogy a tönkrement, politikai érdemeket szerzett, és mégis bizonyos műveltséggel rendelkező köznemesek kapták a hivatali állásokat. A baj ott kezdődött, amikor ezt az ösvényt túlságosan szélesre taposták; nem azt nézték már, hogy a szükséghez mért számban a nemesi középosztályhoz tartozók is kerüljenek a hivatalokba, hanem arra törekedtek, hogy minden jelentkezőt elhelyezzenek még abban az esetben is, ha az állások betöltésére kevésbé alkalmasok.

A liberális elvek uralmának idején elképzelhetetlen lett volna az, hogy a kormányzat a gazdasági életbe érelyesen avatkozzék be: korszerűtlen lenne tehát részünkről a szemrehányás, ha kifogásolnák azt, hogy a kormány elmulasztotta a régi középosztálynak a bekapcsolását a kapitalista termelési rendbe. Különben is – ha ez a társadalmi osztály rendelkezett volna kellő életerővel – nem várt volna kormányintézkedést. A korszellemnek ez a karitatív (segélyező) megoldás felelt meg: a középosztálynak hivatalokba mentése; ezt a folyamatot Mikszáth aranyos humora sem tudta derűssé festeni. Minthogy pedig a középosztály, elég helytelenül, anyagi romlását az úri mozzanat hangsúlyozásával, a külszín megőrzésével leplezte és a középosztályba törekvő elemek is ezeket a szokásokat, előítéleteket vették át, *úri hivatássá vált a hivatalnoki állapot, még a kishivatalnoki helyzet is, nem úri hivatásként szerepelt ellenben a kereskedelem, az ipar, a magántisztviselői pálya, sőt sokáig az orvosi működés is.*

Ennek azután többrendbeli szomorú következménye volt. Már említettük, hogy *a kapitalista társadalmi gazdasági rend nyújtotta előnyök a zsidók zsákmányává váltak, akik éltek is az alkalommal, övék lett a magasabb életszínvonalat jelentő nagyobb jövedelem, a vagyonszerzési lehetőség, a jobb gyermeknevelés adta előny.* Mindezek birtokában még a tulajdonképeni úri

hívásokban is sikerrel vették fel a versenyt. Nagy- és középbirtokokat szereztek, kiverekedtek maguknak a közhivatalokra való bocsáttatást és kierőszakolták a egyes házasságokat. Kísértetiesen ismétlődik az elnyomott rétegek uralomra jutásának örök menete: a commercium (= a kereskedés), majd a connubium (= a házasság) is. Végül már az egészen zárt társaskörökbe is felvételt kaptak. A keresztény középosztály, jobban mondva az ezt pótló réteg, amikor észrevette ezt a folyamatot, kedvezőtlen feltételek mellett is megkísérelte a versenyfutást. Egymásután minősítette úri foglalkozásoknak az addig tilalmazott pályákat, de hiába szakított előítéleteivel, mert a szellemi szabadfoglalkozások körében, a kereskedelemben és az iparban, a magánvállalatoknál a zsidóság közben olyan helyzeti előnyökhöz jutott, hogy a keresztényeknek csak a rossz irodák, gyenge beteg körök, kis üzemek, alárendelt magántisztviselői állások maradtak. A zsidóság legfeljebb néhány kivételt engedélyezett azok számára, akik teljesen beilleszkedtek az ő gondolkozásukba.

Bekövetkezett tehát *a hivatalnok-középosztály teljes elszegényedése és az a büvészkedés, hogy függő helyzetben, csekély jövedelemmel hogyan lehet a látszatot fenntartani.* A középső rétegből indul ki a magyar közéletnek az a betegsége, hogy mindenki a valóságnál többnek akar látszani és a valódi helyzet leplezésére törekszik.

El kell ismernünk, hogy a túlnyomó nagy részében *hivatalnokokból álló középső réteg* még a világháború és a Trianon utáni években is *műveltebb, olvasottabb, mint más nemzetek hasonló rétegei.* Ebben a tekintetben legfeljebb a legifjabb nemzedék mutat rosszabb képet. Azt is meg kell látnunk, hogy ez a réteg egyéb nélkülözések árán törekszik a régi életszínvonal látszatának fenntartására és a társas érintkezés formái többnyire olyan előkelők, hogy ilyeneket külföldön csak a felső osztállynál lát a megfigyelő. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül,

hogy ez a réteg az egyéni és köztisztesség magas fokán áll, családi élete és nemzeti érzése töretlen. Mindez azonban bűvészkedés eredménye és végeredményben a családanyak ügyességén, önfeláldozásán múlik.

A hibás tájékozódásnak az elszegényedésen és a lát-szathajhászásán felül harmadik káros következése az, hogy ez akadályozta meg a jó közigazgatás kifejlődését. Bármennyire különbözött is, még az utolsó években is, a magyar köztisztviselő egyes szomszédos államok hivatalnokaitól megbízhatóság és tisztesség tekintetében, mégis számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a tisztviselői pályára szorult középosztály egyes tagjainak boldogulásánál nemcsak a szolgálati érdemek játszanak döntő szerepet, hanem az összeköttetések is. Nem áll az, amit oly sokáig hangoztattak: egyes szolgálati ágakban, például a vármegyei igazgatásban csak egyes családok fiai boldogulnak. Ha lapozunk a Tiszti Címtárban, inkább azt a megfigyelést tehetjük, hogy sok törvényhatóságban a régi történelmi családok neveinek viselőit inkább az alsóbb állásokban látjuk és a felsőbb állásokat újabb réteg fiai foglalják el. Nem a gentry-összeköttetések döntenek tehát, hanem egyéb rokoni, baráti és politikai pártkapcsolatok.

A mindenki szemében gyűlöletes, de eddig ki nem irtott protekciós rendszernek azután két súlyos következménye van.

Az egyik az, hogy a tisztviselők jelentékeny része nem a jobb képzettségben, a több és jobb munkában látja emelkedésének alapját, hanem összeköttetések után szaladgál, mert azok birtokában valódi vagy vélt előnyökhöz jut. *Ez aláassa a munkafegyelmet,* a tisztviselői erkölcsöt, kedvetlenséget vált ki a jobbaknál.

A másik káros következmény az, hogy ebben a rendszerben *több tisztviselőt kell tartanunk, mint amennyire tulajdonképpen szükség van.* Mihelyt a köztisztviselői pálya úri foglalkozássá vált, a hivatal is úri társaskörre alakult át, ahonnan csak jellemhiba miatt lehet valakit eltávolítani és nem tehetséghiány, vagy csökkent munka-

kedv miatt. Így azután az igazán komoly tisztviselők mellett van jelentékeny létszámú olyan tisztviselő is, aki foglalkozik az ügyekkel, de nem a lényegre nézi, formákba merül el és ezek akadályozzák a közigazgatás korszerű átalakítását, vagy hiúsítják meg a gyakorlatban a már majdnem célt ért reformtörekvéseket. Éppen a hivatalok úri mivolta hozza magával azt is, hogy a vezetők nem mindig a legtehetségesebbek, hanem éppen úgy, mint a társaskörökben, azok, akik vagyon, előkelőség vagy életkor tekintetében elől vannak.

Talán túlzásnak látszik megállapításunk, de ha figyelembe vesszük azt, hogy a statisztika adatai szerint az ország lakosságának egytizenegyed része azokból és azoknak családtagjaiból áll, akik a többieket igazgatják, akkor megállapításunk helyessége alig vonható kétségbe és mindenki megértheti, hogy megfelelő szervezési változások megvalósítása, eljárási módok megváltoztatása révén sokkal kevesebb tisztviselő sokkal jobban igazgathatna.

A legújabb időben bizonyos öröndetes változások állottak elő. A zsidókérdés törvényhozási rendezése és bizonyos kormányzati intézkedések azzal az eredménnyel jártak, hogy a magántisztviselői pálya keresztény arányszáma megjavult, a vezető állásokba keresztények jutnak, a szellemi szabadfoglalkozások terén a zsidó-utánpótlás folyamata elakadt és így a helyzet évről-évre javul. Az önállósítási Alap és különböző kormányzati intézkedések az önálló kereskedők körében is emelik a keresztények arányszámát és a kötött gazdálkodásban egyes áruk csereforgalmából a zsidókat kizárják vagy működésüket korlátozzák. Ezzel szemben mintha vesztene a közhivatalnoki pálya varázsából: a nemrég még annyira óhajtott, rosszul díjazott közigazgatási gyakorlonoki állásokra alig van pályázó, mert a pályavégzett keresztény fiatal emberek magánvállalatoknál helyezkednek el.

Nem tudjuk, hogy ez a fordulat komoly változást jelent-e, vagy csak politikai áramlatok lecsapódása.

Mindaddig ugyanis, amíg a középosztály helyén levő réteg úrnak képzele magát és az uraságot nem erkölcsi értelemben veszi, vagyis nem önfegyelmzésre, fokozott kötelességteljesítésre, nagy eszmék és gondolatok fenntartására törekszik, hanem külsőségek után fut, középosztályutánpótlásról, igazi középosztály kialakulásáról még abban az esetben sem beszélhetnénk, ha ennek a rétegnek mostani nagyon is ingó anyagi alapja megerősödne.

Megállapításunk szerint *a középosztálynak az lenne a feladata, hogy közvetítsen felfele és lefele.*

Felfele a középosztály ezt a szerepét egyáltalában nem teljesíti. A túlnyomó többségében függő helyzetben levő hivatalnok tehát vakon fogad el mindent felülről: divatot, politikai nézeteket, gazdasági eszméket. Saját osztálytudatának hiánya és az uraság látszata a legtöbbit közülük arra bírja, hogy felfele megalázkodjék, minden körülmények között keresse az érintkezést a felsőbbekkel. Nemzeti hibáink legnevettségesebbje: a tegeződés felülről jött a középső rétegbe, de azt mérgezi meg legjobban; a hivatalnok vagy más középső rétegbeli ember boldog, ha a felsőbb osztálybeli tegezi: ezért cserébe minden szolgálatra kész, a felsőbb osztályt kiszolgálja. Viszont középsőosztálybeli emberre alig van le-sújtóbb tapasztalat, mintha a felsőbb osztálybeli megtagadja tőle a baráti érintkezés formáját és a nyugat-európai országokban szokásos udvariassági keretek között érintkezik vele. Legfeljebb ilyenkor jelentkezik a középosztálytudatnak valami halvány visszfénye visszahatásként.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, ha nemcsak a hivatalszobákban, hanem az egész magyar közéletben bizonyos *bizantinus légkör* vált úrrá. A tekintélyek uralmának helyreállítása címén az összes elmúlt korszakokban tekintélyre szert tett tényezők mellett vélelem szól és lázadónak minősítik azt, aki ezt az értékrendet nem fogadja el vakon. Nem is annyira a felsőbbek ejtik el az ilyen vakmerőt, inkább a középső ré-

teg, mert zavarja a felső osztállyal áhított jó viszonyt. *Az érintkezési mód* nemcsak felfele, hanem középosztálybeliek között is *cikornyás és barokkos*; a terjengős irány mellett valóságos bűvészkedés folyik abban az irányban, hogy a tegeződés mellett a százféle társadalmi árnyalat kifejezésre jusson. Így jönnek létre „a parancsoljál méltóztatni”, „kegyeskedjél idehallgatni” féle csodabogarak, valamint az „alázatos tisztelettel” köszönési mód. Így beszélő és gondolkozó emberek nem alkalmassak többnyire arra, hogy az alulról észlelt elégedetlenséget, alulról feltörekvő vágyakat felfele éppen olyan gerincesen képviseljék, mint a száz év előtti nagy nemzedék.

Nem alkalmas azonban ez a középső réteg arra sem, hogy lefele közvetítsen és az alsó osztályokkal értesse meg az állami és társadalmi összetartozás szükségességét és az erre a célra hozandó áldozatok kikerülhetetlen voltát. A régi magyar középosztály közvetlen kapcsolatot tartott fenn a néppel és nem egy tagja nagy népszerűségnek örvendett. Ezekkel a személyes összeköttetésekkel vette el az élet sok elhibázott intézkedésnek, mentett meg sok kényes helyzetet. *A hivatalnokközéposztály nem vegyülhetett a nép közé, mert ez az úri mivolttal nehezen lett volna összeegyeztethető.* A néppel érintkezés a szociáldemokrata párttitkároknak és a zsidó kereskedőknek, ügynököknek fenntartott működés volt. A népnek sem igen volt bizalma a hivatalnok urak iránt: a magyar paraszt irtózik a hivataloktól, a hivatalos ténykedésektől és nem rokonszenves előtte az, aki ezekben részes. Régen a földesúrhoz, most egy-egy jóindulatú gazdatiszthez bizalommal közeledik. Azt is bizalmába fogadja, aki közötté él, osztozik örömeiben, bajában. Ilyen azonban nagyon kevés van a hivatalnokközéposztály nagy tömegében és ezért azután ez nagy többségében a nép törekvéseinek és vágyainak felvételére és továbbítására igen kevésbé alkalmas. Változás csak a legutóbbi időben van. A legfiatalabb nemzedék keresi és találja meg az utat a néphez. A munkatáborok,

falulátogatások kezdik lassan a bizalmatlanság ködének elosztatását és ismét összekapcsolják a magasabb műveltségűeket a néppel.

Megállapításunk eredménye az, hogy középosztályunk nincs és így *vagy egészséges középosztály kialakítására kell törekednünk, vagy rá kell lépniünk az osztály nélküli társadalom útjára*, mert osztálytagosulásos társadalom a középosztály egyensúlyozó szerepe nélkül el sem képzelhető.

A középosztály önmagában már csak azért is gyenge mindenütt, mert az elmondottak szerint sem lehet zárt csoport, állandó áramlás „színhelye. Az alsóbb osztályok értékes egyéneinek és csoportjainak felszívódása azonban állandóan erősíti és biztos alapot ad számára, önálló nyomatékhoz segíti. Ez tehát nálunk is az egészséges középosztály kialakításának az útja, amire kezdő lépéseket már tettünk is. (Példa a Győrffy-kollégium.)

Az osztály nélküli társadalomra sikertelen kísérletet tett a marxizmus. Oroszországban, ahol gátlás nélkül érvényesülhetett, új és részben leszámazáson alapuló osztálytagosulásnak vetette meg az alapját. Sikeres kísérlet a nemzeti szocializmusé és a fasizmusé, amelyek az osztályok helyébe saját rendszerük új alá- és felérendeltségi tagozatait iktatták. Az osztálykülönbség azonban mindkét nemzetnél következmény és nem cél; ahhoz tehát, hogy nálunk is hasonló következmény álljon elő, az egész társadalom ugyanolyan átformálására lenne szükség, ami már a társadalomleíráson kívül eső politikai kérdés.

VI. A FELSŐ OSZTÁLY.

Az osztály tagosulás *egészséges* viszonyok között a gúlához hasonlít; a széles és biztos alapot az alsó osztály adja, a keskenyedő oldalakat a középosztály és a gúla csúcsán foglal helyet a felső osztály, amely azután politikai vonatkozásban egyetlen emberben: az államfőben csúcsosodik ki. A valódi gúláktól ezt a társadalmi piramist az különbözteti meg, hogy oldalfalai nem állandók. A gyöngye egyedek állandóan peregnek le felülről és a gúla belsejében állandó felfelé törekvés van: az egészséges, erős, saját osztálykereteikben már nem férő egyedek felé hatolnak, hogy az onnan kiesők helyét pótolják.

A mi társadalmi gúlánk – amint láttuk – messze van attól, hogy tökéletes mértani test legyen; alapja ingadozó, itt-ott feltör az osztályonkívüliségnek, a nyomornak a talajvize, oldalai pedig nem felfelé keskenyedő irányzatot mutatnak, hanem a középben kipúposodnak, mert a középosztály helyén túlnagy létszámú és részben elproletarizálódott hivatalnokréteg ül. Viszont azt is meg kell látnunk, hogy a gúla nem hegyben csúcsosodik, hanem oszlopfejszerűleg ül rajta a viszonyainkhoz mértén túlméretezett felső osztály.

Láttuk, hogy a középosztály fogalmának meghatározása milyen nehéz. Ezzel szemben a felső osztály elhatárolása igen könnyű. A felső osztályhoz általában azok tartoznak, akikkel szemben bizonyos vélelem forog fenn.

ide sorozzuk azokat, akik nagy vagyonuk, fontos élet-hivatásuk, leszármazásuk révén különös értéket képviselnek a nemzeti társadalom számára és azt hisszük róluk, hogy előnyös helyzetükben önzetlenül szolgálhatják a köz javát. Ez az eszmei meghatározás olyan állapotot tüntet fel, amely állandóan vagy hosszabb ideig sehol sem található fel, mert minden felső osztályban, minden történelmi korszakban megvolt a hajlam arra, hogy előnyös helyzetét ne a köz érdekében teljesítendő szolgálatok előfeltételének tekintse, hanem saját önző érdekeinek kielégítésére szolgáló eszközt lásson benne.

A felső osztálytól tehát teljesen különbözik az „elit”, a nemzet java. A felső osztálynak időközönként meg kell újulnia, esetleg – ha erre rászolgál – el kell tűnnie és a koreszme, a viszonyok meghatározta elit lép a helyére. Állandó megújulási folyamatot láttunk az angol arisztokrácia körében, jóformán eltűnt a francia főúri rend, mert elseperték az események. Új elitet alakított ki a Harmadik Birodalom és Itália.

A fenti meghatározásokból következik az, hogy a felső osztályhoz tartozás nálunk sem jelenti csak a leszármazást, a születési arisztokráciát. Ha nálunk mégis a köztudat a felső osztályon a főrendiséget érti, akkor ennek bizonyára az az oka, hogy a magyar közvélemény a születési arisztokrácia érvényesülési lehetőségét látja a legerősebbnek.

A leszármazási elvnek társadalmi kiválasztó szerepe tulajdonképpen nem függ attól, hogy van-e valakinek főnemesi címe vagy nincs. Az Amerikai Egyesült Államokban például az alkotmány tiltja a főnemesi címeket és mégis ott sokkal nehezebb bárkinek a kasztszerűen elzárkózott felsőbb osztályokba belekerülnie, mint nálunk. A főnemesi cím egymagában nem ad jogcímet a felső osztályba tartozáshoz. Az elszegényedett, polgári hasznothajtó foglalkozásra szorult főnemes osztályonkivülivé válik, vagy beleolvad a középosztályba. Legfeljebb annyi előnye van, hogy talán könnyebben kap nagyobb jövedelmű állást és ebben az esetben megment-

heti társadalmi helyzetének külszínét. Látjuk tehát, hogy a születési arisztokráciában a leszármazás mellett elengedhetetlen feltétel a nagyobb vagyon, vagy legalább a nagyobb jövedelem, amely az illetőt a mindennapi gondok fölé emeli.

Hazánkban a születési arisztokráciának nemcsak társadalmi helyzete igen előnyös, hanem anyagi megalapozottsága is erős és közjogi előjogai is vannak. Ez téveszt meg olykor külföldi szemlélőket, akik nálunk feudális rendszert vélnek látni.

Szembeszökő, hogy a mi főnemeseink választottjaik útján ugyan, de mint önálló csoport, a Habsburg-család tagjai pedig személyes jogon tagjai az országgyűlésnek. Ez csak Nagybritániában van így és Japánban. Az angol főnemesség azonban kétharmadában az utolsó száz év alatt szerezte főnemesi címét és törvényhozói jogát, mégpedig többnyire kereskedelmi, ipari, vagy közhivatalnoki érdemeikért, a japán főnemesség pedig nemzedékenként csökkenő értékű címeivel az ősök tiszteletének modern intézménye.

A mi főnemeseink régibb múltra tekinthetnek vissza, mint az angolok, bárha, néhány családot nem tekintve, nincsenek összefüggésben a hazai múlt első félezredével. Egyetlen olyan főnemesi családunk van, amely címét nem a Habsburgoktól kapta. Túlnyomó többségük a XVIII. században emelkedett ki a köznemesség köréből, vagy akkor került hazánkba. A főnemesi címekkel kitüntetett egyének jelentékeny hányada az ország szolgálatában különös érdemeket szerzett, de az sem ritka eset, hogy az uralkodóház nem közérdekű érdemeket jutalmazott főnemesi címmel. Innen ered az „aulikus főnemesi családokkal szemben itt-ott most is észlelhető bizalmatlanság.

Külön figyelmet érdemelnek az idegenből idekerült főnemesi családok Ezek többnyire a szabadságharcokban elvérzett vagy száműzött nemzeti arisztokrácia helyébe kerültek. Sok család ezek közül elmagyarosodott és érzésben, gondolkodásban nem lehet őket megkülönböz-

tetni a hét vezér valamelyikének utódától. Egyes idegen eredetű családokról ez nem mindig állapítható meg.

Mindezeket összefoglalva, nem csodálkozhatunk azon, ha a magyar arisztokrácia nem volt olyan mértékben magyar, mint amilyen német érzésű volt a porosz főúri rend, vagy francia a Napkirály környezete. Nemcsak az osztályönzés, hanem az idegenség is okozta azt, hogy a felső tábla 1848 előtt nemcsak a szociális átalakulásnak, de a magyar nyelv érvényesülésének is ellene volt. Jelenleg azonban az országgyűlés felsőházában kisebbségben vannak és így nem ők az a „négy száz”, akik a nagy reformkorszak egyik vezéralakjának megállapítása szerint „szemben állanak a milliókkal”. A felsőház állásfoglalását társadalmi súlyuk révén azonban ők határozzák meg.

A születési arisztokrácia helyzete különösen gazdasági vonatkozásokban nagyon erős. Elsősorban szemünkbe ötlük az, hogy olyan terjedelmű földbirtokok tulajdonosai vagy haszonbérloői, amilyenekre, a skót uradalmakat nem tekintve, nincs példa. A legutóbbi hitbizományi reform sem változtat azon a helyzeten, hogy az ország területének jelentékeny hányada alig félszáz család kezén van. Legfeljebb az a változás, hogy a család több tagja részesedik ezentúl a birtokban. A nagybirtok kérdésével majd akkor foglalkozunk, amikor a földműves rend helyzetét vázoljuk, most csak a tényeket állapítjuk meg. A nagybirtok munkaalkalmat ad és a kötött gazdálkodás időszakának kivételével szabályozza a legfontosabb élelmiszerekhez jutás módzatait. Munkaadói mivoltuk és élelmiszertermelő adottságuk főurainknak még a közjogi előjogoknál is jobban ható hatalmi helyzetet teremtett.

Ez a körülmény rá is nyomja bélyegét a vidéki életre.

A kastély és környéke a falun külön valóság, amelynek alig van kapcsolata a falu többi részével. Ezt már a területi elhelyezés is mutatja. A kastély többnyire a falu szélén van, vagy a falutól távol levő majorban.

Akkor is nehéz azonban a kastélyba bejutás közönséges halandó számára, ha a kastély és az azt övező kert a falu vagy a mezőváros közepén van. Többnyire csak fontos ügyekben, kivételes alkalmakkor kap bebocsáttatást; egy-egy ilyen eset élmény az illető számára, megbeszélés tárgya az ismerősök között.

A kastélyban, a falun a főurak sokszor csak előkelő idegenekként élnek. A béke éveiben az év nagyrészét a fővárosban vagy külföldön töltötték, a kastélyok tulajdonképpen csak az őszi idényben népesedtek be és újév táján már üresek voltak. A társas érintkezés többnyire csak a hasonlóbelieliek között volt szokásos és kellemes. A gépkocsi lehetővé tette egymástól távol levő kastélyok lakóinak is sűrű érintkezését. Az elszegényedett középső réteg viszont még abban az esetben sem érezte jól magát a kastélybeliek társaságában, ha ezek részéről az érintkezésre kezdeményezés történt. Műveltségbeli különbség nem igen volt a két csoport között, de a különböző életformák és szokások feszélyeztette tették az együttlétet. Az első világháború és az azt követő évek a főúri rend keretében is nagy változásokat idéztek elő. Az elszegényedett középső réteg számára az áremelkedések és a nem emelkedő jövedelem kényszerhelyzetet teremtettek és ez nem egyszer könnyelműségre csábított; beosztani úgysem lehetett a jövedelmet, tehát nyakló nélkül költöttek. A nagybirtokos főúr ezzel szemben olykor túlzott takarékossgal védte ki a rossz idők támadását. A külföldi utazások évekig lehetetlenné váltak, a budapesti lakást feladták, palotájukat becsukták és visszahúzódtak vidéki otthonaikba, dicséretes kivételeket nem tekintve, a köz jótékonyság terén nem áldoztak és korlátozták azt a fényűzési fogyasztást, amelyre jóformán csak ők képesek hazánkban. Kérdés, hogy a takarékosagnak ez a neme nemzeti nézőpontból annyira helyes volt-e, mint az egyes családok vonatkozásában., mert a nagy vagyonnal járó egyik kötelezettség lenne az elsőrendű életszükségleteken túl eső termelés előmozdítása.

Amilyen kevésbé eresztett gyökeret a legtöbb nagybirtokos főúr falujában, éppen olyan *idegen vármegyéjében* is. Természetesen tagja a törvényhatósági bizottságnak, az új rendezés óta esetleg örökös tagja is és beválasztják a legfontosabb bizottságokba. Személyes jelenléte azonban többnyire feszélyezettségét jelent. Ő is érzi, hogy kívül áll a vármegye többi intézőiből álló körön és ezeknek vele szemben tanúsított modora nem alkalmas arra, hogy a különállás érzését megszüntesse vagy csökkentse.

A főnemesek többsége tehát nem érzi magát otthonosan otthon, de átmenő és idegen elem a fővárosban is. Régi családi hagyományai ellenére tehát bizonytalannak érzi a helyzetét és bizalmatlanul nézi az idők változásait.

Elfoglaltságot természetesen keresnek és találnak. A nagybirtokos főúrak jelentékeny része átvette az uradalmak személyes igazgatását. Körükből ma is kerülnek ki kitűnő gazdák, nagyszerű szervezők, akik a nagybirtokot élénk kereskedelmi tevékenységgel, iparüzemek létesítésével kötik össze. Mások ilyirányú működése azonban nem haladja túl a műkedvelői érdeklődést és csak a külsőségekre szorítkozik.

Általában *a politika is kevésbé érdekli őket*. A felsőházban szereplést nem tekintve, az országos politika vagy általános mozgalmak csak igen kevésnek adnak állandó elfoglaltságot. Természetes súlyukat, előnyös helyzetüket a képviselőválasztásokon igen kevésbé aknázzák ki: tartózkodnak a jelöltetéstől. A képviselőháznak csak néhány mágnás tagja van és a mezőgazdasági érdekképviselésekben is csak néhány főúrnak van vezető szerepe.

Nem foglalkoznak behatóan tudományokkal és művészetekkel. A tudós, író, felfedező főúrak egykor hatalmas táborát most alig néhányan képviselik és azok is részben olyanok, akik tisztán anyagi nézőpontból már alig lennének a felső osztályba sorozhatók. Inkább a felvidéki és az erdélyi, tehát szegényebb és e mellett na-

gyobb közéleti tapasztalatokkal rendelkező családok tagjaiból újoncozódtak a politikus, író és tudós főurak.

Nagyobb művelődési lehetőségük, gondtalan gyermekkoruk, századokon át tartó kitenyészetttségük, nemzedékek gyűjtötte tapasztalataik révén kiválóan alkalmasak lennének a diplomáciai és a katonai pályára. Az osztrák-magyar monarchia fennállásának idejében ezeket a lehetőségeket fel is használták és szinte szabály volt az, hogy még azok is látóörük szélesítésére, egyéniségük kifejtésére néhány évet a két pálya valamelyikén töltöttek, akik biztosan tudták azt, hogy visszatérnek birtokaikra. A Trianon utáni Magyarországon nem látjuk ennek a szokásnak folytatását. Általában nem élnek azokkal a kedvező lehetőségekkel sem, amelyek helyzetük révén a testedzés, versenyzés terén rendelkezésükre állnak. A második zsidótörvény óta határozott és erős érdeklődést mutatnak *a közgazdasági életben elhelyezkedés* iránt. Ez azonban egyes esetekben nem hivatásvállalást, csak elhelyezkedést jelent. (Az „Aladárok” közismert jelensége.) A születési arisztokrácia tehát a rendkívül előnyös közjogi, gazdasági és társadalmi helyzetben van: nem teljesít azonban ennek megfelelő szolgáltatásokat a nemzetnek.

A születési arisztokrácia mellett a felső osztályba sorozhatjuk a vezető közgazdasági hatalmasságokat, az egyháznagyokat és a hivatalnoki rend csúcspontra érkezett tagjait. Itt talál továbbá beosztásra az a néhány nagy tudós, író és művész, akik az érdemek és hírnév lépcsőjén legmagasabbra hágtak és a társadalmi érvényesülés, anyagi jólét magaslatára érkezhettek.

A születési arisztokrácia körén kívül eső közgazdasági tényezők közül megemlékezhetünk arról a néhány nagybirtokosról, akik főnemesi címek nélkül is nagy uradalmak tulajdonosai vagy haszonélvezői. Ezek életmódja általában a nagybirtokos főurak szokásait tükrözteti vissza, az egyének azonban némileg különböznek. A nem főnemes nagybirtokosnak általában nagyobb az élénksége, több hajlam és képesség van benne a köz-

ügyekkel foglalkozásra. Velük szemben mintha kisebb lenne a szolgalelkűség és nagyobb a bizalom.

Kereskedelmi és ipari patríciusaink nyugateurópai értelemben *alig vannak*. Mindössze néhány keresztény család emelkedett ki ezen a vonalon a középosztályból és ezek műveltsége, szakértelme, megbízhatósága, hűvös előkelősége elütő színfoltot jelent a magyar társadalomban. Hátrányuk és hibájuk az, hogy nem jártak önálló úton, hanem beolvadtak abba az arisztokráciába, amelynek jellegét a született főrendek határozzák meg. Átvették ennek a rétegnek szokásait, külsőségeit, sokban előítéleteit is és többnyire arra törekedtek, hogy földbirtokot is szerezzenek és felöltsék a vidéki földbirtokosok külső képét. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, ha *a vagyoni arisztokrácia* kialakításában döntő szerephez jutottak *a zsidók*, akik az utolsó évtizedek vagyonszerzési lehetőségeinek kiaknázásához is értettek. Nagyon kevés olyan keresztény nagy vagyon van, amely az utolsó évtizedekben keletkezett és alig néhány olyan, amelynek kezdőpontja a Trianon utáni időpontra esnék. Ezzel szemben a zsidó nagyvagyonok jóformán kivétel nélkül a dualizmus korában keletkeztek és nagyon sok az összeomlás után dagadt meg. Az is igaz azonban, hogy nagyon sok zsidó nagy vagyon olvadt is el az utolsó évtizedekben. Nemcsak a legutóbbi éveknek a zsidókra kedvezőtlen törvényhozása és kormányzati intézkedései apasztották a zsidóvagyonokat, hanem képtelenségük is a vagyon megtartására.

A zsidókérdésről a középosztály vizsgálatánál beszélünk, most azokról a zsidókról van szó, akik a társadalmi épület legfelső emeletére jutottak. Ha ezeket nézzük, két egymástól teljesen különböző, ellentétes jellemvonásokat feltűnítő réteget különböztetünk meg és ez a magyarázata a zsidó vagyon elporlódásának is.

A gazdag zsidók egyik része vagyonát valóban elsősorban üzleti tehetségének, szakértelmének, leleménységének, szervező és vezető tehetségének, főleg azonban a kitartó munkának köszönheti. Ezek a tulajdonságok

az ehhez a réteghez tartozó családoknak erős osztálytudatot adnak, amely eddig még a született főurakkal szemben is önérzetet adott nekik. Ezek is büszkék a vagyonszerző ős érdemeire és igyekeznek arra, hogy méltó utódok legyenek nemcsak iparvállalataik, uradalmaik vezetésében, hanem azzal is, hogy támogatói az irodalomnak, a művészeteknek, a jótékonyági mozgalmaknak. A kitűnő modor, mértékletes életmód, nagy műveltség mellett is azonban ez a réteg is sok nehézséggel küzd: éppen magasabb szellemi és erkölcsi színvonala miatt érzi a helyzet bizonytalanságát és ideiglenességét.

A zsidó pénzemberek másik része többnyire minden lelki gátlás nélkül, olykor megvetendő eszközökkel szerezte vagyonát. Nem a szaktudás és az üzleti leleményesség volt emelkedésük kulcsa, hanem a gazdasági élet vízárságainak felhasználása, az embertársak gyöngéinek kiaknázása. Ezek azután mohón habzsolják az élet örömeit. Budapest ízléstelensége nagyrészt ezeknek a rovására írható, de azok az erkölcsi eltévelyedések is, amelyekről a napilapok törvényszéki rovata nyújt felvilágosítást. A túlhajtott és költséges élvezeteket azonban még az ő vagyonuk sem bírja el és így ezek körében gyakori a már említett gyors helyzetváltozás.

Nemcsak a tartózkodó előbbi réteg, hanem még inkább az utóbb említettek kerülnek érintkezésbe a születési arisztokráciával. Figyelmet érdemel az is, hogy a magyar főurak jelentékeny hányadának is megrendült az anyagi alapja. Ezek – ha nem voltak képesek szerényebb életkörülmények között élesre – elfogadták a zsidók segítségét, általuk jutottak a közgazdasági életnek olykor komoly munkát nem is jelentő, csupán külső szereplést feltételező állásaiba. Természetes azután, hogy társas érintkezés is fejlődött ki a két réteg között, sőt elég gyakori ebben a körben a vegyes házasságok száma is. Előállott az a paradox helyzet, hogy nálunk is olyan elemek kerülnek a születési arisztokrácia társas érintkezési körébe, akiknek erre csupán vagyoni képesítésük van.

A felső osztály tagjai közé tartoznak *a bevett egyházaknak főpapjai is*. Ezek közül az egyházi vagyon miatt feltétlenül előnyösebb helyzetben vannak a katolikus érsekek és püspökök. Az egy háznagy ok ezért, azt az előnyös helyzetet is élvezik, amely a nagybirtokosokat általában megilleti. Az anyagi előnyöknél azonban talán fontosabbak a közjogi, társadalmi és egyházszerkezeti javak. Hivatalból tagjai az országgyűlés felsőházának és ott hivatásuk, tudásuk és ékesszólásuk révén az első sorban vannak. Nemcsak jogtörténeti tétel, de valóság is az, hogy közjogi méltóságok is. Az esztergomi érsekre, Magyarország hercegprímására nézve ezt egyik legutóbbi törvényünk is elismerte. Társadalmi mozgalmak el sem képzelhetők az ő elnökségük, védnökségük nélkül; akaratuk döntő a mozgalom irányításában, vezetőinek kiválasztásában. Mindehhez járul az óriási tekintély, mely őket egyházmegyéjük papságával és híveivel szemben megilleti. A püspök vagy érsek az apostolok utóda, akinek minden katolikus hívő engedelmisséggel tartozik.

A nagy jövedelem, a közjogi méltóság, a társadalmi és egyházszerkezeti kiemelkedő szerep fontos társadalmi helyzetet biztosít főpapjainknak. Nem csoda, ha a székes közönsége a barokkos pompájú érseki vagy püspöki palotát éppen úgy udvarnak nevezi, mint a fejedelmek székhelyét.

Magyar különlegesség a dúsan javadalmazott káptalan, amelynek tagjai szintén a felsőbb osztályba sorolhatók.

Társadalmi nézőpontból sokkal kedvezőtlenebb helyzetben vannak a protestáns főpapok, akik csak a legutóbbi évtizedekben jutottak hozzá azokhoz a közjogi megkülönböztetésekhez és társadalmi előkelőséghez, amelyet katolikus társaik már hosszú évszázadok óta élveznek. Anyagi megalapozottságuk is eléggé újkeletű. A protestáns püspökök mintha bensőségesebb összeköttetésben élnének papjaikkal és híveikkel és ezt a meghitt viszonyt újkeletű kiemelkedésük sem lazította. A pro-

testáns püspök inkább egyéniségével hat: közülük kerültek ki az utolsó évtizedek legmarkánsabb vezetői.

Végül meg kell emlékeznünk arról a vékony rétegről, amely *hivatali állása, irodalmi, művészeti, tudományos sikerei* révén jutott el a felső osztályba. Ide sorozhatjuk a kormány tagjait, a legfőbb bíróságok, országos hatóságok vezetőit, a nagy anyagi lehetőségekkel is rendelkező híres orvostanárokat és azt a néhány író és művészt, akiknek híre az ország határain túl terjed és akik munkájuk jutalmaként előkelő életszínvonalhoz jutottak.

Mindezeknek tulajdonképpen a középosztályban lenne a helyük. Neveltetésük, származásuk, vérségi kapcsolataik oda fűzik őket és ők lennének hivatottak arra, hogy a középosztály szervezkedésének élére álljanak. Az a körülmény, hogy saját osztályukból kiszorultak és a felső osztályban, vagy esetleg a két osztály között kell elhelyezkedniük, legjobb bizonyíték arra, hogy mennyire nincs nálunk középosztály. így állásuk súlya, sikereik híre a felső osztályhoz kapcsolja őket, amelyben esetleg nem is érzik jól magukat és amelynek életszokásai többnyire holtukig idegenek maradnak számukra.

A felső osztály leírásánál meg kell még ragadnunk azt a mozzanatot, hogy erős osztályöntudat jellemzi legtöbb rétegét és ez még a leszármazás elvét, a rendi elemeket, a hagyományokat is áttöri. A felső osztály általában mindenkit befogad, aki nagy vagyonnak vagy jövedelemnek ura, költséges életmódot folytathat és ízlésében, hajlamaiban teljesen alkalmazkodik a felső osztályhoz.

Fel kell vetnünk továbbá azt a kérdést, hogy az ismertetett tényállás mellett *felső osztályunk a maga egészében alkalmas-e a közérdek önzetlen szolgálatára*, a nemzeti eszmények megvalósítására, vagy pedig inkább társadalmi és vagyoni birtokállagának megőrzése vezetési-cselekvéseiben. Ezzel kapcsolatos az a kérdés is, hogy milyen eszközöket lehet használnunk *nemzeti elit* teremtésére és milyen módokat alkalmazhatunk a végből,

hogy ez az elit kellő hatalmi súlyhoz juthasson, komoly irányítást végezhesen.

Meghaladja ennek a kis könyvnek a kereteit és célját az, hogy erre a két felvetett kérdésre válaszoljunk. Röviden csak arra utalhatunk, hogy az első alkalmat meg kell ragadnunk a felső osztály elemeinek megvizsgálására és meg kell szüntetnünk mindazokat a köz- és magánjogi előnyöket, amelyek mesterségesen növelik a súlyát esetleg olyan csoportoknak, amelyek már nem szolgálják teljesen a közérdeket. A tárgyilagos nézőpontok szerint véghezvitt ez a folyamat; a fokozott védőbe rendezés lebontása megindítja majd az illető csoportnak a felső osztályból kiválását. Megfelelő jogi megalapozással és főleg nemzetneveléssel pedig a kellően kiválasztott elitet hozzásegíthetjük ahhoz, hogy valóban nemzetvezető legyen.

VII. AZ ALSÓ OSZTÁLY.

Ezt a fejezetet tulajdonképen *a mélység lakóiról* is elnevezhattük volna, akik a társadalom alsó medencéjében élnek és céljuk az, hogy küzdelmeik árán mind tisztább vizekbe jussanak, kifejlődhessenek, elhagyhassák környezetüket.

Ez a réteg az ország lakóinak többsége. Ide kerülnek a parasztság, a középosztályt pótló csoport, a felső osztály elesettjei is, de ezek csak kiegészítik azt a tömeget, amely a medence őslakóiból áll. Ennek a tömegnek jó vagy balsorsa, elsőrendű életszükségleteinek kielégíthetése vagy kielégítetlenül maradása határozza meg az ország sorsát, mert túrheterlen helyzetük forradalmi feszültséget jelent, elégedetlenségük megszüntetése, emberi sorshoz jutásuk, fokozatos fejlődési lehetőségük viszont a nemzeti élet boldogabb korszakát jelenti. Ha éheznek és elsatnyulnak, nincs elegendő újonc, de nincs elegendő munkáskéz sem a közmunkákhoz: ha erősödnek és szaporodnak, a magyarság kiemelkedhetik a kis nemzetek köréből.

Az alsó rétegből határozottan kiemelkedik *a gyári munkásság*, amely szakmabeli és általános műveltsége, kereseti lehetőségei, fegyelmezettsége révén előnyösen különbözik a többi alsó rétegből. Életszínvonala messze van attól, amit megelégedésre okot adhatónak mondhatunk. Az utolsó békebeli adat – a háborús eltolódásokat átmeneti jellegük miatt nem vehetjük figyelembe – szerint azonban átlagos keresete meghaladta az évi 1460 pengőt; ez kétszerese annak a keresetnek, amit ugyanakkor a mezőgazdasági munkás elérhetett. Ez a

kereset – különösen, ha a családból többen vállalnak munkát – elegendő a mindennapi szükségletek szerény fedezésére, sőt ebből már szórakozásra is jut valami. A szabályozott munkaidő nem öli ki az életerőt és a nélkülözések hiányával karöltve lehetőséget és kedvet ad az önművelésre.

A gyári munkás lakása is jobb, mint a falusi szegényemberé. Még a rideg bércaszárnya is ad olyan lehetőségeket, amelyek a falun jóformán ismeretlenek. A vízvezeték, a mesterséges világítás, a rendes mellékhelyiségek némileg ellensúlyozzák a lakás ridegségét, noha most már sok közület és sok munkaadó törekszik arra is, hogy lehető sok ipari munkást juttasson családi házhoz vagy kertés lakáshoz.

Az ipari munkásság nálunk is szenvedett a kapitalista termelési rend látszólagos következetlenségei és zökkenői miatt. A termelési anarchia, a piac ingadozása nálunk is nem egyszer okozott munkanélküliséget egyes iparágakban és a világverseny, a tőke menekülése is szerepet játszott abban, hogy a magyar munkások tömegei nem, vagy nem kielégítő mértékben jutottak munkához. A munkaidő önkéntes korlátozása vagy egyes munkanapok kiiktatása nem sokat segített ebben a vonatkozásban. Most az ipari munkásság munkalehetőségei hosszú időre biztosítottak: a beruházási program végrehajtása, a hadiipar fejlődése – úgy látszik – teljesen ellensúlyozta már a háború kitörése előtt is az egyes ágazatokban felmerülő nyersanyagbeszerzési lehetőségeket. Általában *az ipari munkásságnak* csak a trianoni Magyarország 330.000 főt meghaladó tábora *a biztosítottabb rétegekhez tartozik és szervezettségük, központi elhelyezkedésük helyzeti ereje megakadályozza sorsuk esetleges későbbi romlását.*

Ha azonban ez így van, akkor felvethetük a kérdést, hogy ezt a művelt és feltörekvő, nélkülözésektől mentes réteget miért sorozzuk a mélység lakói közé. Igen egyszerű erre a kérdésre a válasz: azért, mert önmaguk akarják így.

Magyarországon a gyáripar akkor alakult ki, amikor Európa a korai kapitalizmus nehézségein már túl volt és annak hibáit levetve, tapasztalatait értékesítve, a magas kapitalizmus korát élte. A korai ipari kapitalizmus és a munkaadók akkori kizsákmányoló törekvése váltotta ki az osztályharcon alapuló munkásmozgalmat, amelynek világnézetévé sűrűsödött kerete a marxizmus.

Ennek tételeit fogadta el Európa ipari munkásságának túlnyomó többsége és el kell ismernünk – bármennyire tévesek, egyoldalúak és csak bizonyos helyzetekre találók Marx tételei -, hogy a gyári munkásság nem utolsó sorban ennek a magatartásnak köszönhető anyagi emelkedését, munkaviszonyainak rendezését.

A dualizmus korában értékesíthettük volna a külföldi tapasztalatokat és megakadályozhattuk volna azt, hogy a magyar gyáripar első időszakában ugyanazok az önző és egyoldalú mozzanatok érvényesüljenek, amelyek a korai kapitalizmust jellemzik. Vezető rétegünk azonban gazdasági és társadalmi tájékozatlansága következtében nem is gondolt erre: a nagyarányú iparpártolást nem kötötték össze a munkásvédelem egyidejű érvényesítésével és nem törekedtek arra, hogy a túlnyomó többségében a falusi parasztság köréből kikerült gyári munkásokat közvetlenül kapcsolják be a nemzet életébe. Ugyanazok az okok azonban ugyanazokat az okozatokat vonják maguk után: a munkásság a maga védelmére nálunk is szervezkedett és átvette készen azokat a kereteket, amelyeket a külföldi marxista szakszervezetek jelentettek. A marxisták alaptanítása azonban az, hogy a történelem, az emberi élet *osztályharcok sorozata* és a munkásoknak is osztállyá kell tömörülniök, hogy így vívják meg harcukat, amelynek győzelmes befejezése után a munkásosztály diktatúrája útján valósítják majd meg az osztály nélküli államot, majd az állam nélküli társadalmat. A magyar munkásságnak is tehát az általános elvek szerint osztállyá kellett alakulnia és ezt az osztálytagosulást akkor is meg kell tartania, amikor anyagi helyzete, sőt műveltsége is sok esetben eléri, sőt meghaladja

azoknak a kistisztviselőknek a szintjét, akik az úri hivatás jelszavától megszédítve magukat a középső rétegbe sorozzák.

A magyar munkásság társadalmi és politikai különállását azután még jobban előmozdította az a már érintett körülmény, hogy *a volt középosztály az alsóbb rétegeket magukra hagyta, visszahúzódott a munkásoktól*, nem is törekedett arra, hogy személyes érintkezéssel, felvilágosítással kapcsolatokat teremtsen és tartson fenn velük.

A magyar ipari munkás jellemzésénél meg kell állapítanunk azt, hogy az ipari, *különösen a gyáripari munka természete nemzeti sajátosságok kifejlődésének nem kedvez*. Az ipari munkásnál világszerte ugyanazokat a tulajdonságokat észlelhetjük. A megszokottságnak és az újítási váagnak, a szakmabeli és osztálytudatból eredő nyugtalanságnak és a folytonos felfelé törekvésnek sajátos vegyülékét látjuk. A vezetők tudatosan és mesterségesen igyekeznek *a munkástömegek igényeinek fokozására*, hogy elégedetlenséget idézzenek elő azoknak a sorában, akiknek a többsége rendezett családi életet él, jó állampolgár, egyénileg megbízható ember. *A magyar munkást* külföldi szaktársától mégis talán bizonyos árnyalatok megkülönböztetik. *Józanabb*, erősebb benne a *bírálokészség* és hajlam, nehezebben vezethető.

A munkásság ma is szabadszervezetekben él, amelyek azonban a tömegnek csak egy hányadát teszik. A nagyobb szervezet a marxista alapon álló Szakszervezeti Tanács, amelyet a kormányzat is elismer, mert tárgyal vele munkabeszüntetések esetében, vezetőit kinevezi munkabérmegállapító-bizottságokba. A másik szervezet a keresztényszocialista szakszervezeti hálózat, amely hasonló élénkséget fejt ki, kifejezetten nemzeti irányú, de taglétszáma kisebb. Legújabb alakulat a Nemzeti Munkaközpont.

Az alsó osztály következő rétegének, *a kisiparosoknak helyzete sokkal rosszabb és kedvezőtlenebb*, mint a gyári munkásoké. A családtagok nélkül mintegy negyed-

milliók csoport segédeivel és tanoncaival hatalmas táborot alkot, amelynek jelene és jövője erős gondokat okoz.

A kisiparosok jelentékeny hányada csak azért nem válik gyári munkássá, mert ez önállóságának és társadalmi előítéleteinek feladását jelentené; úgy éreznék, hogy társadalmilag a jobb kereseti lehetőségek ellenére süllyedt. A gyári munkásság se szívesen látná, ha soraiba tömegesen jönnének önálló egyedek, akik nem mentek át a szakszervezeti nevelésen.

A magyar kis- és kézműiparosok kérdése azért nehéz, mert létük és működésük nem teljesen egyeztethető össze azzal a fejlődéssel, amely Európa-szerte végbement és létszámuk a feltétlenül megmaradó kézműipari munkakörhöz képest túlságosan magas.

A magyar kis- és kézműiparos a szakmabeli tudásnak igen magas fokán áll; ruházati iparunk például nemzetközi viszonylatban is elsőrangú és ennek köszönhető az, hogy rendes nyersanyagbeszerzési viszonyok mellett a szerény jövedelmű magyar középső réteg jobban öltözött, mint külföldön a vagyonos felső osztályok tagjai. Nem a szakmabeli tudás okoz tehát nehézséget, hanem az a körülmény, hogy *a termelési és fogyasztási rend megváltozott*. A kisiparnak elvileg három tevékenységi terület maradt meg. Ki kell elégítenie a tehetős rétegeket, amelyek igényét egyéni ízlésük szerint kell ellátnia. Biztosítani kell továbbá a főbb közlekedési utaktól távolabb eső kisebb helységek ipari ellátását, végül neki kell gondoskodnia a gyári termékek kijavításáról, mert a gyáripar javítóüzemmel csak kivételesen kapcsolható össze.

Az első feladat teljesítése mind nehezebbé válik. A felső osztály túlzott takarékosága, a középső réteg anyagi összeroppanása, jövedelmének erős csökkenése igen szűkre szabja azoknak számát, akik egyéni ízlésüket kielégíthetik, kisiparossal dolgoztatnak. Ebben a vonatkozásban még leginkább a díszműipar állja a harcot. Megnehezült azonban a második feladat megoldása is: a gyáripar eladási hálózata hova-tovább a legtávolabb

lakó fogyasztót is eléri, a gyári termékek tehát a kis falvakban is versenyt támasztanak. Csak a karbantartó, javító tevékenység marad meg. Ez pedig sokkal keskenyebb alap, semhogy ilyen hatalmas tömeget eltartathatna, sőt számukra jobb sorsot biztosíthatna.

A *kisipar* válsága társadalmi nézőpontból annál sajnálatosabb tény, mert *rendkívül értékes, erős nemzeti érzésű rétegről* van szó. Láttuk a falu és a város leírásánál, hogy még mezőgazdasági környezetben-is a kézműiparosok ragadják magukhoz olykor a vezetést és a városok közéletében is érvényesülnek. A falun jóformán pótolhatatlan jegecesedési pontot alkotnak, a városban a közéletnek értékes «elemei. Hagyománytiszteletük, megszokottsági érzékük a társadalom fenntartó erőit gyarapítja, példás családi életük, elég nagy gyermekszámuk a nemzeti élet továbbfejlődését segíti elő. Szakmabeli tudásuk mellett sokan elég mély általános műveltséget szereznek: gyermekeik a hanyatló középső rétegnek a legjobb utánpótlást adták.

Mindenképen indokolt tehát az a mozgalom, amely ennek az értékes társadalmi rétegnek fenntartását biztosítani akarja; a nyersanyagbeszerzés, a hitel és az eladás szervezése, közös munkagépek alkalmazása mindenestre versenyképesebbé teszi őket.

Mindezekén túl van az agrárproletariátus, amely Magyarország legnépesebb rétege. Ide tartoznak mindazok a földművesek, akik osztálytagosulás nézőpontjából nem minősíthetők parasztoknak. A sok százezer mezőgazdasági munkás, a törpebirtokosok, a cselédség alsóbb rétegei, a máról-holnapra élők teszik ki *a trianoni Magyarországon hárommillió*s, azóta azonban megnövekedett ezt a csoportot. Néhány évvel ezelőtt nagy vitára adott alkalmat egyik közíróknak a hárommillió koldusról írt könyve és bírálói azt kifogásolták, hogy a tények ismeretének hiányában, lírai hevében a valóságnál rosszabb képet festett. Rá néhány évvel egyik előkelő folyóiratunkban statisztikai módszerrel bizonyították azt, hogy a trianoni Magyarországon számszerűleg éppen

hárommillió ember élt szegénysorban. A trianoni Magyarországának éppen ez volt a legnagyobb szépség-hibája és a legnagyobb veszedelme, hogy a lakosságnak egyharmada az emberhez alig méltó alacsony életszínvonalon tengődött.

A megnagyobbodott Magyarország most jóval kedvezőbb helyzetben van. A nagyobb ország fokozott munkalehetőségei és kiegyenlítődései, a katonai behívások, a háborús ipar, a kényszer hatására több munkáskezet igénylő termelési ágakra áttért nagybirtokok, sőt bizonyos fokig a kötött élelmiszergazdálkodás is együttesen azt eredményezik, hogy a megélhetés viszonyai javultak.

Valóságos rejtély volt, hogy ezek a milliók hogy húzták ki a sanyarú éveket. Orvosok, tanítók jelentéseiből sem derül ki, hogy a hideg tűzhely és üres kamra mellett hogyan maradt meg tavaszra az élet csírája. Ezt a réteget a parasztságtól éppen az különbözteti meg, hogy a parasztnál az igénytelenség adja a rossz eredményt, míg *ennél a rétegnél a legegyszerűbb igények meglenének, de a kielégítésük válik lehetetlenné.*

Az állam és társadalom vezetőinek figyelme a tömegjelenség felé fordult és nem tagadhatjuk, hogy a tömegnyomor enyhítésére már akkor is történtek sikeres kísérletek, amikor az előbb említett ellensúlyozó tényezők még hatásukat nem gyakorolhatták.

A különböző *ínségnyhító akciók* és közmunkák, majd a belőlük sarjadt Családvédelmi Alap sok könnyet letörültek, sok munkalehetőséget adtak és sok egyénnek tették lehetővé a kiemelkedést. A mintaszerűen vezetett Stefánia Szövetség az anya- és csecsemővédelem terén, a Zöldkeresztes mozgalom a gyermekélelmezés terén járultak hozzá a helyzet javításához. A munkaszervezés mindjobban előrehaladt, mindez azonban csak enyhíti a helyzetet, de nem szünteti meg a bajokat és ezért önként merül fel a kérdés, hogy ez *a jelenség vajjon nem igényli-e jövedelmi és vagyonmegosztásunk gyökeres megváltoztatását* és olyan munkarend megvalósítását,

amelyben a jövőben is munkához jut minden munkaképes egyén.

A falusi proletariátus mellett meg kell emlékeznünk *a fővárosnak és környékének, valamint a vidéki városoknak alkalmi munka után járó százezreiről is.*

A városi szegények élete valamivel jobb keretek között bonyolódik. A szegényes, sok esetben szükség-lakás, a bútorzat hiánya, fogyatékos ruházkodás és táplálkozás jellemzik ezt a réteget is, amelynek körében állandó vendég a betegség, különösen erősen pusztítanak a gyermekbetegségek. A városokban azonban fejlettebb a jótékonyági szervezet és van olyan társadalmi réteg, amely önként vagy kopogtatásra a hozzá területileg közel levő szűkölködők javára megnyitja erszényét. Éppen ezért volt még a közelmúltban is a vidéki szűkölködők vágya az, hogy valamilyen jogcímen Budapestre kerüljenek és bejussanak a székesfőváros szegénykataszterébe, amelynek előnyei és a vele járó szerény juttatások számukra paradicsomi állapotot jelentettek. A falun valóban sokáig egészen vigasztalan volt a helyzet.

Ez a szegény réteg az életösztön ötletességével ragad meg minden alkalmat, hogy néhány fillért keressen, valamilyen élelmiszerhez jusson és átörökítse utódaira is azt az életet, amelynek oly kevés előnyét élvezi. A mezőgazdasági cselédek mellett ugyanis ebben a rétegben legerősebb a gyermekáldás és ha magas is a gyermekhalálozás aránya, le nem becsülhető az innen származó utánpótlás. Figyelemreméltó az is, hogy éppen a legszegényebb rétegekben cinikus vásottság és züllöttség mellett feltűnő nagy számmal látunk rendeséletű, tisztaságra törekvő, gyermekeiket jól nevelő családokat is.

A szegénység élete még jobban függ a gazdasági élet ingadozásaitól, mint a társadalom többi rétegeié. Bármielyen okból keletkezett munkaerőhiány előnyös változást jelent, mert ha a családfő és a felnőtt családtagok keresethez jutnak, megszűnik a nélkülözés és a család megindul a felfelé vezető úton. Nagy erőfeszítések árán

és szerencsés körülmények összetalálkozása esetében a törekvés sikerrel jár és valahol a felsőbb rétegben állapodnak meg. Munkahiány, betegség visszanyomja őket a szegénységbe. Falun ez a folyamat még jobban megfigyelhető, mint a városban: nem egy törpebirtokos, sőt kisbirtokos egy-két évtizeddel ezelőtt ínséges és koplaló napszámos volt és nem egy mostani ínséges valamikor jobb napokat látott.

Az alsó osztályról adott képünk nem lenne hű, ha nem emlékeznénk meg az osztályokon kívüliekről is. Az osztályonkívüliség állapota minden társadalmi osztályából kiesőt egyformán fenyegethet. Az elszegényedett főúr, a bukott bankvezér éppen úgy ide tartozik, mint a fegyelmi úton elmozdított köztisztviselő, a hosszú ideig munka nélkül volt munkás, az üzemének folytatására képtelenné vált kisiparos, a kisgazdaságától megfosztott parasztgazda.

Ez a folyamat állandó és tulajdonképpen nem is tekinthetjük károsnak. A társadalomban minden rétegnek és ezen belül minden egyénnek érdekesültsége szerint kell elhelyezkednie: az szabja meg helyét, hogy a társadalom pillanatnyi értékítélete szerint mit ér a közösség számára. Ez az értékítélet lehet erkölcsileg helyes vagy helytelen, alapulhat a jelenlegi helyzet gondos mérlegelésén, múltbeli értékek megbecsülésén vagy a jövő esélyeinek figyelembevételén, vagy mindhárom tényezőkön: fontos az, hogy adott pillanatban irányadó és kötelező. Aki nem felel meg az értékítéletnek, annak le kell süllyednie és helyébe esetleg alulról más egyén kerül.

Ez a folyamat csak akkor válik veszedelmessé, ha a süllyedés tömeges és a társadalmi egyensúly veszélyeztetését jelenti.

Az utóbbi évtizedekben nálunk több ilyen süllyedés következett be és tömegjelenséggé vált nemcsak az alsóbb osztályba felszívódás, hanem az osztályon kívüli állapotba kerülés is.

Az első ilyen tömegjelenség az volt, amikor *a magyar középnemesség és középbirtokos osztály tönkrement és*

ezzel középosztályunk tulajdonképpen megszűnt. Ez a már érintett jelenség okozta azt, hogy *társadalmunk kiegyensúlyozatlan*, határozott iránya nincs. Megállapítottuk, hogy a középosztályból kiesettek túlnyomó nagy része nem az alsó osztályokba került, hanem a középosztályt külszínben pótló és lényegében osztályonkívüli hivatalnoki kar tagja.

További erős osztályletörés volt az, amikor *a vagyonos parasztságot a liberális korszak gazdasági és jogi rendje előkészület nélkül dobta be a szabad versenybe*. Ehhez járult az egyoldalú szemtermelés mellett különösen érezhető *amerikai verseny* a nyolcvanas években. Nem a telkek elaprózódása, az agrárlakosság fölöslegének sokáig falun maradása idézték elsősorban elő nagy tömegeknek kiesését a parasztságból, hanem ezek az említett körülmények. A lejtőn megindult parasztot a váltószigor, a hitelezőt előnyben részesítő jogrendszer, a hitel rendezetlensége fosztotta meg udvarától és földjétől. A mai falusi szegénység nagy tömege tulajdonképpen elég vagyonos parasztok utóda.

A kilencvenes évek hozták meg a kisiparososztály válságát. Az akkor fellendült gyáripár és részletüzlet elvonták a kisiparosok megrendelőit és ez a réteg éppen úgy az altisztai és a hivatalszolgai állásokban kereste a boldogulást, mint kevéssel előbb a középbirtokos réteg a kishivatalnoki állásokban. Természetesen ez a lehetőség csak kevesek számára nyílt meg, sokan osztályonkívüliekké váltak.

A század eleje a folyamatot megállította, sőt némi remény volt arra, hogy megfelelő társadalmi és gazdasági reformok megvalósítása után nálunk is egészséges társadalmi tagozódás következik el, helyreáll a társadalmi egyensúly és a lakosság túlnyomó többsége a viszonyainak megfelelő társadalmi osztályban megfelelő helyet kap. Ha az 1914-es világháború elmarad vagy egy évtizeddel késik, társadalmi vonatkozásban sokkal kedvezőbb helyzetben lennénk.

A világháború és a megcsonkítás után három nagyobb csoportot ért az osztályából kivetődés állapota.

Elsőnek a *hivatalnokréteg válsága* tört ki. Az amúgy is túlnagy köztisztviselői létszámot még a menekültek is megduzzasztották. Ennyit az ország eltartani nem tudott és ezért nemcsak a legszerényebb megélhetéshez sem elegendő fizetések és nyugdíjak eszközéhez folyamodott, hanem tömeges elbocsátásokhoz is. Ez volt a hírhedt B-listák kora. A hivatalnokközéposztály utolsó ingóságainak eladásából szerezte meg a pusztá létfenntartáshoz szükséges eszközöket, jelentékeny hányada azonban teljesen lecsúszott és majdnem a társadalmon kívül került.

A második földrengésszerű csúszás akkor volt, amikor a húszas évek végén nemcsak a gazdasági fellendülés múlt el, hanem hozzánk is elhatolt a *mezőgazdasági világválság szele*. A húszas évek aránylag magas termékei, a valorizálatlan köztartozások a parasztság és kis-középbirtokosok hányadát oktalan költekezésre csábították. Mikor a főtermékek ára esett, az agrárrolló szétnyílt, törvényhozási és kormányzati intézkedések sem voltak képesek arra, hogy mindenkin segítsenek.

A harmadik ilyen tömegjelenség az *elszegényedett főurak csoportja*, akiknek kapcsolatai saját osztályukkal megszűntek. Egy részük a középosztályhoz csatlakozott és vállalja ennek minden következményét. Elhelyezkedésük a középosztályban ad némi lehetőséget arra, hogy esetleg új középosztály keletkezzék. Másrészük azonban könnyű üzletszerzésekre, rangon alóli házasságra vete-medett és így – ha anyagi gondjai nincsenek is – egyik osztályhoz sem kapcsolódhatik.

Végül az osztályokon kívüliek csoportjában kell megemlékeznünk hazánk egyik csapásáról, a *vándorcigányokról*, akik közbiztonsági, közerkölcsiségi és közegészségügyi nézőpontból egyaránt szegényfoltjai Magyarországnak.

VIII. AZ ÉLETHIVATÁSOK.

Az osztálytagosulás szerint való szemle a magyar társadalmat csak egyik vonatkozásában mutatja be. Bárminnyire fontosak is a főleg a vagyon mennyiségén, a munka természetén, a birtok nagyságán alapuló osztályok, nem mellőzhetjük a birtok mineműségén, az élethivatások elkülönítésén alakuló rendeket sem. Ezt az álláspontunkat támogatja az a tény is, hogy egyes nagy nemzeteknél a társadalom szervezési alapjai az élethivatási közösségek lettek; olyan rendiséget látunk, amely erősen emlékeztet a középkor rendi társadalmára. Nálunk is nagyon sokan a hivatásrendiséget tekintik a társadalom egyedüli igazságos szervezési elvének; meg kell tehát vizsgálnunk azt, hogy a hivatásrendiségnek megvannak-e nálunk az alapjai, rendelkezünk-e olyan élethivatási rendekkel, amelyek a rájuk bízott feladatokat jól oldják meg, van-e ezekben a rendekben olyan egymásra utaltsági érzés, hivatási öntudat, hogy hordozói lehetnek a nemzeti gondolat rájuk eső részének.

A megnagyobbodott Magyarország – a déli részek nélkül is – sokkal nagyobb területet ölel fel és azon sokkal egészségesebb a termelési ágak aránya, mint a trianoni Magyarországon. Ez pedig nem közömbös dolog, mert a földművesek rendjének mégis csak a földtulajdon és földbirtok az alapja; *egészséges* földműves rendről nem beszélhetünk, ha megfelelő mennyiségű, minőségű föld nem áll rendelkezésre és a földbirtok megoszlása helytelen.

A déli részek nélkül az ország területe csaknem 28 millió kat. hold, ami messze meghaladja a trianoni Magyarországnak kerekén 16 milliós holdnyi területét. Nem szenvedünk már erdőhiányban és megszűnt a szántóföld túlnyomó uralma. Az egész területből egyharmadnál kevesebb a szántóföld, 14%-ot meghalad a rétek területe, az egész területnek egynolcada legelő és több mint egyharmada, (365%) erdő.

Elég terület áll tehát rendelkezésre és ha az átlagos népsűrűségből nem is vonhatunk le messzemenő következtetéseket, megállapíthatjuk azt is, hogy ebben a vonatkozásban is előnyös változást látunk. *A népsűrűség ugyanis nagyon nehéz kérdés. Egészen téves eredményekre jutunk, ha egyszerűen elosztjuk az ország lakosságát a négyzetkilométerek, kat. holdak számával.* Nemcsak a művelési ágak játszanak itt szerepet, mert például az erdővidék vagy legelővidék sokkal kevesebb embert tarthat el, mint a belterjes váltógazdaságú szántó és kertterület. Szerepe van itt a települési formának és a birtokmegosztás kérdésének is. A Nyírség mezőgazdasági népsűrűsége megközelíti a 100-at, Kecskemét megyényi határában viszont nagyterületű határrészekben a harmincon alul van. A 37%-os nagybirtok területű Fehér vármegyében a jó talajviszonyok mellett is csak 54 a mezőgazdasági népsűrűség, ami úgy oszlik meg, hogy a kishatárú jobbágyközségekben esetleges több százásra emelkedik, a nagybirtokok területén pedig egészen gyér. Mindenesetre megállapodhatunk azonban abban, hogy az ország nem csak több mint 14 milliós lakosságának számára termelhet elég élelmiszert, sőt kivitelre is módot ad, hanem megfelelő berendezkedés esetében megélhetéshez juttathatja a lakosságnak földműveléssel foglalkozó millióit is.

Lássuk mostan, hogy ez a terület hogyan oszlik meg, hány kézben van és milyenek a termelési viszonyok.

A birtokmegosztásra vonatkozólag a két bécsi döntés területre, valamint Kárpátaljára nyilvánosság számára hozzáférhető adatok még nem állnak rendelkezésre.

zésre. Köztudomású azonban, hogy az utódállamok igen gyökeres földreformokat hajtottak végre és a nagybirtokrendszert, ha nem is szüntették meg teljesen, de a nagybirtokok érvényesülési körét erősen csökkentették. Erdély északi részében és a román uralom alatt volt egyéb vármegyékben, de ideértve a vissza nem csatolt területet is, a *román földreform* például 2,718.146 kat. holdat vett igénybe; ebből a területből az erdélyi és keleti részeken birtokos arisztokrácia több mint 2,300.000 kat. holdat veszített el. Ezeknek a földreformoknak nemcsak a társadalmi visszasságok kiküszöbölése, földéhes és a föld megművelésére képes kisembereknek földhöz juttatása és a máli idők szükségleteinek, termelési rendjének sokak szerint inkább megfelelő kisebb gazdasági egységek létesítése volt a *célja*, hanem *elsősorban az, hogy a magyarság birtokállagát csökkentsék* és telepítésekkel magyar területeken is idegennyelvű vidékeket létesítsenek. Minthogy pedig az így idetelepített idegen elemek jelentékeny hányada a mezőgazdasághoz nem értett, az itteni fejlettebb termelési módszerekhez alkalmazkodni nem tudott, ezek a földreformok többnyire gazdasági visszaesést idéztek elő a nélkül, hogy társadalmi előnyük lett volna. Ezt a visszaesést a vonatkozó államokra és területrészekre ismételten megállapította a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet.

A birtokmegoszlást illetőleg tehát elsősorban a trianoni Magyarország adataira kell támaszkodnunk. Nem tagadható, hogy ebben a vonatkozásban a *Nagyatádi-féle 1920. évi földreform, az azt követő különböző egyéb törvényes rendezések, a termelés irányítása és a nagybirtoknak forgótőke és megfelelő hitel hiánya miatt természetes úton történt szétbomlása egyaránt éreztették hatásukat*. Míg a múlt század végén az ország területének 56%-a esett a közép- és nagybirtokra, addig az 1935-ös felvétel szerint ez az arány leesett 51.9%-ra és további porlódás állott elő azóta is, a kisbirtok aránya pedig 44%-ról felemelkedett 48% felé. Nem tagadhatjuk azonban, hogy még 1935-ben is 1070 volt az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokok

száma és ezek egész területe meghaladta a 4,080.000 kat. holdat, tehát az összes területnek csaknem 30%-a a nagybirtokosok kezében volt, akik közül sok még abban az esetben sem állhatott a földéhes kisemberek rendelkezésére, ha erre szociális érzéke, vagy érdekei sarkalták volna, mert a nagybirtok területének csaknem 60%-a korlátolt forgalmú volt.

A nagybirtok kérdésénél számot kell vetni azzal, hogy *vannak művelési ágak, például az erdőgazdaság, amelyek csak nagy üzemtestekben kecsegtetnek sikerrel.* Ezeket tulajdonképpen le kell számítanunk a nagybirtokok területéből, viszont *a középbirtokok csaknem 3 millió kat. holdnyi összterületéből igen kevés az erdő. Középbirtokaink jelentékeny része közületi tulajdonban áll,* amit mutat az is, hogy a területnek csaknem egy-negyede legelő és mint ilyen a közösséget szolgálja.

A nagy- és kisbirtok tekintetében a szakirodalomban, a napisajtóban nagy viták folynak. A közvélemény sürgeti a céltudatos és erélyes földbirtokpolitikát és pálcát tör a nagybirtokrendszer felett. Kétségtelen, hogy *erős szociális nézőpontok indokolják az eltérést a nagybirtokrendszertől* és minél több intenzíven megművelt kisbirtoknak alakítását. Az is bizonyos azonban, hogy *a kisbirtokok boldogulásának előfeltétele a kisbirtokosok tőkeképződésének előmozdítása, hitelkérdésük rendezése, értékesítési rendszerünk megváltoztatása és főleg a földműves lakosság szakképzettségének emelése.* Ezek nélkül a kisbirtokrendszerre áttérés éppen úgy termelési visszaesést okozhat, mint ahogy az utódállamok magyarellenes, elszett és erőszakos földreformjai az illető államokban a termelés hozamát erősen csökkentették. *A kérdést elfogultság nélkül, a gazdasági és társadalmi nézőpontok összeegyeztetésével kell majd megoldanunk,* mégpedig lehető sürgősen, mert egyrészt a feltörekvő tömegek most pillanatnyilag ugyan ellanyhult, de időközönként erősen érezhető és a jövőben fokozódó földéhsége, másrészt a mezőgazdasági termelés szükségszerű átállítása hosszú halasztást már nem tűr meg.

Az egyik oldalon reámutatnak arra, hogy *a nagybirtokok termésátlagai a fő terményekben jóval magasabbak a kisbirtokokénál* és joggal utalnak arra is, hogy csak a trianoni Magyarországnak családtagokkal 700.000 gazdasági cselédje és csaknem 1,300.000 munkása megélhetési alapját veszítené el a nagybirtokok erőszakos és rövid időn belül történő felosztásával. A nagybirtok védői azonban két mozzanatról megfélekednek. Egyik az, hogy *az összes közkezen forgó összeállítások tulajdonképpen a legjobban megművelt nagybirtokok adatait, cselédbéreit, munkáskonvencióit dolgozzák fel* és ezekből vonnak következtetéseket. Elfelejtkeznek azonban arról, hogy *a nagybirtokcsoport jobb terméseredményeit az intenzíven kezelt, szakértelemmel vezetett és forgótőkével rendelkező nagybirtokok adják*, tehát ezek javítják az átlagot; nem mellőzhetjük annak megállapítását, hogy különösen a nem egyéni tulajdonban levő *nagybirtokok jelentékeny része köztudomás szerint rosszul művelt*, extenzív gazdálkodást folytat, tőkehiánnyal küzd és nemcsak terméseredményei gyengék, hanem alkalmazottainak ellátása tekintetében is sok kívánnivalót hagy maga után.

A másik, a nagybirtokrendszer mai elterjedése ellen irányuló érv az, hogy *a nagybirtokok védői a mai termelési és értékesítési rendszert tartják szem előtt*. Nem vitatható, hogy különösen gabonafélékben a nagybirtok valóban messze meghaladja a kisbirtok átlagtermését és ipari növényekben is érezhető az, hogy a kisbirtokosok ezeknek termelésétől az ország legtöbb vidékén idegenkednek. Számolnunk keli azonban azzal a lehetőséggel, hogy hazánk termelési rendjének meg kell változnia. Nem tudjuk, hogy a most dúló világháború után milyen időköz telik majd el a javak természetes csereforgalmának megindulásáig, de biztosra vehetjük azt, hogy különösen a hajótér hiánya miatt előálló megnövekedett szállítási költségek ellenére *a búza világpiaci ára aránylag rövid időn belül mélyen a mai szint alá süllyed* és *hazánk nem lesz abban a helyzetben, hogy a búzater-*

melést a világpiacon árat meghaladó megváltási összegek mesterséges eszközeivel mozdítsa elő. Számolnunk kell továbbá azzal is, hogy *Dél-Oroszország* tüneményes termékenységgel földje sokkal kisebb termelési költséggel ontja majd a búzát Közép-Európába és ezt a folyamatot megakadályoznunk nem lehet majd. *Nekünk tehát azt kell majd termelnünk, amit a világpiacon és különösen a tőlünk nyugatra levő országok szükséglete parancsolóan írnak elő: ipari növényekre és főleg állattenyésztésre kell majd berendezkednünk.* Azt pedig még a nagybirtokosok képviselője is elismerte, hogy különösen a Keszyűs-féle tiszántúli, tehát kevésbé fejlett kisbirtokról felvett adatszolgáltatás szerint is *állattenyésztés tekintetében a kisbirtok eredménye jobb.*

A kisbirtokok védői viszont többnyire elfelejtkeznek arról, hogy az elmélet és a gyakorlat nem mindig teljesen fedik egymást. A tapasztalati tény az, hogy a Nagyatádi-féle *földreform során földhöz jutottak jelentékeny hányada rosszul művelte meg földjét* és azt nem is tudta megtartani. Igaz, hogy ebben szerepe volt a túl magas és mindig elkésve leszállított használati díjnak, illetőleg megváltási összegtörlesztésnek is. A rossz eredmény továbbá arra is visszavezethető, hogy az eddigi földreformunk és földbirtokpolitikai intézkedéseink talán kevésbé szolgálták az életképes kisgazdaságok kialakításának eszméjét, inkább arra törekedtek, hogy minél több ember kapjon valamilyen kis földterületet.

Ezzel elérkeztünk azonban a magyar földművelés és a magyar kisbirtok legnehezebb kérdéséhez.

A közellátás rendjének új megállapítása alkalmával tünt ki az, hogy *a megnagyobbodott Magyarországon mindössze 37.000 az ötven kat. holdnál nagyobb szántóterülettel rendelkező földbirtokok száma, ami elenyésző csekélység a csaknem hárommillió földbirtokhoz.* Földbirtokmegoszlásunk nemcsak azért nem egészséges, mert csaknem egyharmada az ország területének az ezer holdnál nagyobb csoportba esik, hanem főleg azért, mert *a kisbirtok végtelenül elaprózódott.* Néhai Teleki

Pál grófnak tökéletesen igaza volt abban, hogy az ország területén, de még egyes vidékein sem lehet megállapítanunk azt a legkisebb területet, amelyen okszerű gazdálkodás folytatható és amely egy nagyobb család megélhetését kifogástalanul biztosítja. Annyira függ ez a közlekedési viszonyoktól, az értékesítési lehetőségektől, a talaj minőségétől, hogy általános szabályt nem állíthatunk fel. Rég meghaladott az a sokáig érvényesülő agrárpolitikai tétel, amely szerint 15 kat. hold az ideális kisbirtokegység, mert ez lehetővé teszi a saját fogatos jármű tartását és annak teljes kihasználását. Nagy város mellett, jó közlekedéssel, öt kat. holdnál kisebb birtok is teljesen elegendő lehet egészséges család fenntartására és módot ad még a továbbfejlődésre is. Természetes, hogy az ilyen kisbirtokon kertgazdálkodásra, gyümölcsstermelésre, baromfira kell berendezkednie a gazdának. Viszont vannak olyan vidékek, ahol a legszerényebb megélhetéshez is 15 kat. holdnál jóval több kell.

Bármennyire elismerjük tehát azt, hogy aránylag kis terjedelmű saját tulajdonban levő vagy haszonbérletben bírt terület elegendő az önálló gazdálkodásra, mégis a legnagyobb aggodalmat kell kifejeznünk annak láttán, hogy csak a trianoni Magyarországon több, mint 1,300.000-re rúg azoknak a birtokoknak száma, amelyek legfeljebb öt kat. holdra terjednek ki, tehát azt a hitet keltik, mintha a tulajdonos vagy haszonbérelő önálló gazdasági egyed lenne, pedig csupán tengeti életét és a munkapiacot hátrányosan terheli. Az is természetes, hogy az ilyen kis parcellákon okszerű *gazdálkodás alig folyhat*. A bérszántás drága és többnyire nem kellő gonddal történik; a kapásnövények megművelése is kifogásolható, mert a legnagyobb munkaidőben és abban az időszakban, amikor a kapálás leghasznosabb lenne, a tulajdonosnak vagy birtokosnak napszámban kell dolgoznia és saját földjét túlkorán vagy inkább elkészen munkálja meg. Ezek a kis parcellák tehát még azt a termés hozamot sem biztosítják, amely a kisbirtok átlaga

szerint reájuk esnék és nem nyújtják azt az alapot, amely a család megélhetésére vagy állatetetésre különben várható lenne.

Megállapíthatjuk tehát, hogy *földbirtokviszonyaink nem. egészségesek és mind a felső, mind az alsó fokozatban sok aggodalomra okot adó jelenséget látunk.*

Talán ez a magyarázata annak, hogy *mezőgazdasági népességünkben igazi rendi tudat alig van* és a hivatásérzet is csak egyes csoportokban mutatkozik erősebben. Minthogy pedig minket különösen az érdekel, hogy a hivatásrendiség mind gyakrabban hangoztatott követelése mellett kielégíthetjük-e ezt a szükségletet, külön-külön kell vizsgálat tárgyává tennünk az egyes csoportokat.

Hosszú évtizedekig nemcsak kifogástalanul működött, hanem nagy politikai hatalmat is jelentett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (Omge), amely alapítóinak elgondolása szerint felölelte volna az összes gazdacsoportokat, valójában azonban a nagybirtok érdekképviselője lett. Teljes elismeréssel az OMGE gazdasági üzemjavítási törekvései iránt, meg kell állapítanunk, hogy lassan a nagybirtokososztály elfordult érdekképviselői szervétől, nem áldozott érte többet és az fokozatosan tulajdonképpen a nagybérlők és a mezőgazdasági szakértők szervévé vált.

A középbirtokosoknak társadalmi szervezetük sohasem volt, aminek az a magyarázata, hogy – amint látuk – a középbirtokososztály az ország több vidékén jóformán megsemmisült és megmaradt részük más gazdasági vagy társadalmi csoportok révén biztosította fennmaradását. Egyideig nagy erőt képviselt az OMGE-ből kivált Magyar Gazdaszövetség, amely a tehetős kisgazdákat tömörítette magába és valóban tömegeket mozgató fénykorában. A sokezer résztvevővel rendezett gazdanapok a német mezőgazdasági érdekképviselők megnyilvánulásaira emlékeztettek. Sokáig azonban a Gazdaszövetség tündöklése sem tartott; részben vezetőségének túlóvatos magatartása a földreform kérdésében,

részben a tehetős kisgazdaosztálynak a nemzetközi mezőgazdasági válság során bekövetkezett leromlása ezt az oly szépen működött szervezetet is aláasta és kénytelen volt működését megszüntetve, beolvadni a Faluszövetségbe, amely eredetileg nem gazdaszervezetnek indult, hanem a falusi lakosság kulturális és szociális kérdéseivel foglalkozott és működését a zsellérekre és mezőgazdasági munkásokra is kiterjesztette. Ez utóbbi rétegnek szintén nincs és nem is volt szabadszervezete, ha a szociáldemokrata jellegű és soha nagyobb szerephez nem jutott szakegyesületekre nem gondolunk. *A mezőgazdasági népesség alsó rétegének, a túlnyomó többségnek vágyai tehát nem öltöttek fogható formát; ez a része a lakoságnak törekvéseit és célkitűzéseit csak a politikai küzdelmekben érvényesítette, időközönként felkarolván valamelyik pártot, rendszerint azt, amely ígéreteiben a legbőkezűbb volt.*

A törvényhozás 1920-ban – talán éppen a szabadérdekképviseltek hiányait látva – közjogi érdekképviselletekről gondoskodott a mezőgazdasági lakosság számára. Ezek *a mezőgazdasági kamarák*, amelyeknek elgondolása egészen helyes, gyakorlati megvalósításuk azonban alatta maradt a várakozásnak. Az elgondolás szellemes volt: a községtől kezdve a járason és törvényhatóságon keresztül megfelelő szervezetek kapcsolódnak a kerületi kamarákba és ezeknek csúcshintézménye az országos kamara. A törvényhozás ezzel nyilvánvalóan azt akarta biztosítani, hogy a helyi és vidéki érdekeknek is legyen védője, a fontosabb kérdések pedig mind magasabbrendű és nagyobb szakértelmet jelentő érdekképviseltekhez kerüljenek. Elmulasztotta azonban ez az intézkedés azt, hogy a mezőgazdasági konjunktúra idején szervezze meg az alsófokú érdekképviselleteket; talán tartott attól is, hogy ezek megfelelő előkészítés nélkül az akkori kormányzat nézőpontjából túlerős követelésekkel lépnek majd fel. Így azután elsorvadt az érdeklődés, nem nevelődött ki olyan tömeg, amely a kamarai intézmény felé tájékozódna, azzal magát azo-

nosítaná és a kamarák nagy értelmi és erkölcsi súlyuk ellenére nehezen találják meg a kapcsolatokat a földműveslakosság széles rétegeivel.

Szemlénket azzal zárhatjuk tehát, hogy a mezőgazdasági népelem súlyos nehézségekkel küzd és ezidőszerint nem rendelkezik olyan szervezetekkel, amelyek a hivatásrendiség megvalósítására alkalmasak lennének.

Az iparforgalmi lakosság és a szellemi foglalkozásokat folytatók kérdéseit közösen tárgyalhatjuk, mert sok tekintetben rokonjelenségek.

Először rá kell mutatnunk arra, hogy *az iparforgalmi lakosság képzettsége sokkal magasabb*, mint a mezőgazdasági népességé. Ez természetes is, mert az iparforgalmi lakosság túlnyomó többségében városokban vagy olyan helységekben él, amelyek nagy ipartelepeket foglalnak magukban.

Az iparforgalmi lakosság és a szellemi foglalkozásúak között továbbá közös vonás az, hogy nem helyhez kötöttek. A földműveslakosság ragaszkodik a röghöz, a kis házikóhoz, még abban az esetben is, ha azt csak bérlő. Belső vándorlásuk csekély és tulajdonképpen inkább arra az idényvándorlásra szorítkozik, amely a mezőgazdasági cselédek tavaszi helycseréjével, a summások, részesek, aratók munkavállalásával függ össze. Ha a földműves elhagyja lakóhelyét, akkor rendszerint városba megy és hivatást cserél: gyári munkássá, alkalmazottá válik. Ezzel szemben az iparforgalmi lakosság legjelentősebb csoportjában: a gyári munkásoknál szinte szabály a munkahelynek gyakori változtatása. Az ipari munkás több helyen próbálkozik, míg végre valahol olyan állapotokat talál, hogy érdemesnek tartja az ottmaradást. Nemcsak Budapesten és elővárosaiban látjuk ezt a folytonos mozgást, amelyet legfeljebb a kötött lakásgazdálkodás szorít most korlátok közé, hanem az ország egész területén. Ugyanez azonban a helyzet a kisiparosok segédeinél, a kereskedősegédekénél is és még inkább a szellemi foglalkozásúaknál, akik közül a közszolgálati alkalmazottak már szolgálati rendjük miatt is

olykor gyakori helyváltoztatásra kötelezettek. Gondoljunk például arra, hogy az ország területének megnövekedése és egyes részek visszacsatolása a trianoni Magyarországról milyen tisztviselővándorlást idézett elő mindegyik visszakapott részre.

A rendi tagozódás nézőpontjából a kereskedelem, ipar és bányászat rendkívül tarka képet mutat fél. Tulajdonképpen hivatási összefüggésekről alig beszélhetünk. Egy-egy gyár vagy bánya kereteiben szinte tökéletesnek mondható munkaegyesítést látunk és amennyiben a vezetőség feladata magaslatán áll, eléggé bőkezű volt a munkásokkal szemben, az érzelmi kapcsolatokat is felfedezhetjük. Kétségtelen, hogy akkor, amikor társadalombölcselek technikai világrépről beszélnek és a műszaki tudományok döntő hatást gyakorolnak az emberiség sorsára, a gyárigazgató, a mérnök és a tanult szakmunkás között közös érdeklődési körük és közös ismereteik révén bizonyos azonosság jelentkezik. Ugyanezt a jelenséget megtalálhatjuk a bányákban és a nagy kereskedelmi vállalatoknál is.

Ezzel szemben azonban reá kell mutatnunk arra is, hogy *óriási ellentétek is vannak az iparforgalmi lakosság egyes rétegei között.*

Éppen a kereskedelemben és az iparban jelentkezik ugyanis a legjobban a munkaadó és munkavállaló, a tőke és a munka szükségképi különbözősége. Vannak ugyan ebben a vonatkozásban is mozzanatok, amelyek bizonyos fokig enyhítik a helyzetet. Így például a részvénytársasági formának vannak hátrányai: a személytelen részvényeseket csak a vállalat sorsa érdekli és a minél nagyobb haszonra törekvés vezeti, személyes kapcsolatot az alkalmazottakkal a részvényesek nem tarthatnak fent és ezért velük szemben közvetlenebb emberi érzéseket sem juttathatnak kifejezésre. Ezzel szemben azonban a részvénytársasági alkalmazottak nem ismerik a függésnek azt a fokát, amely az egyéni munkaadó alkalmazottainál szinte szabályszerű. Számot kell továbbá vetnünk azzal is, hogy az iparforgalmi lakosság

körében volt a legerősebb az osztályharcos mozgalom és így ezek elvileg helyezkednek szembe mindazzal, ami szemükben a tőkés termelési rendet és a felsőbb osztályok uralmát testesíti meg.

Az osztályharc eszközei az utolsó két évtizedben hazánkban eltompultak. Most még nem tudjuk, hogy ez természetes fejlődés következménye-e, vagy pedig a két szerencsétlen forradalomra jelentkezik ellenhatás. Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy *bizonyos társadalmi és politikai áramlatok elenyésztették tagjaik körében az osztálykülönbségeket* és ennek természetesen hatása van az iparforgalmi lakosság körében azokra is, akik nem csatlakoztak az illető mozgalmakhoz. Nem véshetjük azonban eléggé mélyen elménkbe azt, hogy *éppen a lakosságnak ebben a csoportjában élesebb az osztály-elkülönülés, vagy legalábbis tudatosabb, mint a többi csoportban* és ez rendkívüli nehézségeket okoz majd akkor, amikor az iparforgalmi lakosság hivatásos érdekképviselőinek újjászervezésére kerül a sor.

Sajátságos ugyanis, hogy a kiegyezés utáni években még határozottan mezőgazdasági jellegű Magyarországon éppen az ipar és a kereskedelem kapta meg elsőnek a hivatási érdekképviselő intézményét. A kereskedelmi és iparkamarák ugyanis még 1868-ban alakultak meg és ezért feltétlenül átalakulásra szorulnak annál inkább, mert számolniuk kell azzal a követelménnyel is, hogy a kereskedelem kereszténnyé tételére erős törekvés van, a kereskedelem pedig – amint láttuk – különböző okok hatásaként Magyarországon főleg a zsidóság hivatásává lett. Kérdéses továbbá az is, hogy a kereskedelemnek és iparnak azonosak-e az érdekei, a gyáripar és a kereskedelem szabad érdekképviselői ugyanis az elmúlt évtizedekben többször éles harcot indítottak egymás ellen.

A kereskedelem és ipar hivatásos érdekképviselőinél nagy nehézséget okoz továbbá az, hogy ezidőszent csak a munkaadók, az önálló kereskedők és iparosok tagjai, *az alkalmazottak megfelelő képviseltetéséről*

gondoskodás nem történt. Ez mindenesetre hiány és a már érintett két részre szakadást még élesebben juttatja kifejezésre, pedig van reá példa, hogy munkaadók és munkavállalók elég jól megférnek egymással az önkormányzati élet keretein belül. A társadalombiztosító intézetekben ugyanis paritásos alapon ülnek a munkaadók és munkavállalók képviselői és az intézetek feladatkörében: a beteg, elöregedett, vagy szerencsétlenül járt munkavállalók lehető jó ellátásában megtalálták egymást. Az igazság kedvéért azonban meg kell említenünk azt is, hogy ennek a békés együttműködésnek ára volt: a munkavállalók nem emeltek kifogást az ellen, hogy a marxista szakszervezetek a társadalombiztosító intézeteket régebben saját hatalmi szervezeteiké építették ki.

Akkor tehát, *amikor az iparforgalmi lakosság rendiségéről beszélünk, számíthatunk bizonyos hivatási összefüggésekre és szakmabeli öntudatra.* Eredményt azonban csak akkor érhetünk el a szervezésnél, ha nemcsak a hivatási önkormányzat körében, hanem minden vonatkozásban tompítani tudnók az osztályellentéteket és a szervezést szakmánként hajtánok végre.

A lakosságnak aránylag igen nagy része – az elmondottak szerint családtagokkal együtt egytizenegyed része – tartozik a közszolgálat és a nyugdíjasok körébe.

A közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok társadalomtani nézőpontból igen tarka képet adnak. *A vezető főtisztviselőktől az altisztekig az életnek olyan hatalmas skálája zúg, amelyből az összhangot kiérezni alig lehet.* Az osztálytagosulás itt is érezteti hatását. A csúcson levő kiszámú főtisztviselő a felső osztálynak a tagja. A túlnyomó többség a középosztály helyét foglalja el. míg az alullevők az osztályonkívüliek szomorú sorsát osztják vagy az alsó osztálynak a tagjai.

Van azonban két mozzanat, amely az osztálytagosulás hatását jobban ellensúlyozza, mint bármely más hivatásnál.

Az egyik mozzanat *a közszolgálati szellem.* A magyar közszolgálati alkalmazottakat egybefűzi a kötelességtel-

jesítésnek és az önzetlenségnek olyan megnyilvánulása, amely ritka kivételektől tarkított szabállyá válik és előnyösen különbözteti meg a magyar közszolgálati alkalmazottat több szomszédos állam hasonló rétegétől. Ne gondoljuk azt, hogy ez a szellem csak a jobban fizetett, magasabb műveltségű főtisztviselőben él. Gyönyörű megnyilvánulását látjuk az alsó csoportoknál is: *a magyar postás, vasutas, rendőr fegyelmezettsége, kötelességteljesítése és szakértelme közmondásos és minden külföldi bámulatát kivívja*. Úgy látszik, hogy népünk, amelynek széles rétegei gyakran nélkülözik az egyéni kezdeményezés, új dolgok bevezetésének képességét, mint rendfenntartó, rendszerező és lebonyolító elem jut teljesítőképességének legmagasabb fokára. Minthogy pedig ezek a tulajdonságok a közszolgálat minden lépcsőjén egyaránt feltalálhatók, van egy bizonyos közszolgálati szellem, amely mindenkit összeköt. Ha reá is mutatunk arra, hogy ennek a jelenségnek vannak visszásságai is, mert a formaruhás altiszt különbnek érzi magát többi embertársánál, de vannak jó oldalai is, amennyiben ez a felsőségi érzés olyan kötelezettségeket is von maga után, amelyeket a legtöbben vállalnak és becsületesen teljesítenek is.

A másik összefogó tényező az a körülmény, hogy *a közszolgálati alkalmazottak többsége a középosztály helyét foglalja el, a középosztály szerepét látja el, ha tökéletlenül is és azok is, akik nem tartoznak ebbe a rétegbe, arra törekcszenek, hogy gondolkodásban, életszokásokban a középosztályhoz idomuljanak, vagy legalább gyermekeiket odajuttassák*. Figyelemreméltó ugyanis a magyar tisztviselői karnál az, hogy jelentékeny hányada nemcsak az alsó osztályokból került ki, hanem kistisztviselőknak vagy altiszteknek gyermekei közül újoncozódik. Akkor azonban, amikor *a kistisztviselő és altiszt is érzelmileg és megvalósítható életszokásaiban, vágyaiban főnökeihez idomul, természetes az, hogy a felsőbb és alsóbb réteg közötti osztálykülönb-*

séget nem éreztetik olyan erősen, mint más hivatásbéliek.

A szellemi szabadfoglalkozásúakról megemlékeztünk a középosztály leírásánál, itt csak arra mutatunk rá, hogy míg a közszolgálati alkalmazottaknak a szó igazi értelmében érdekképviselőik nem lehetnek, addig a szellemi szabadfoglalkozásúak érdekképviselői élénk tevékenységet fejtenek ki, életerősek, és a közvélemény kifejezésében sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint ami őket számarányukhoz képest megilletné.

IX. A SZELLEMI ÉLET.

Trianon után, a húszas években sokat vitatott jelszó volt a *kultúrfölény*.

Egyesek ebben látták azt a célkitűzést, de egyúttal azt az eszközt is, amellyel Trianon bilincseit szétfeszíthetjük. Azt hangoztatták, hogy a fegyvert kicsavarhatták kehünkéből, országunkat szétdarabolhatták, népünket elszegényíthették, mindez azonban csak átmeneti állapotot, tényleges helyzetet jelent; ha megmarad európai hivatástudatunk, a balkáni népekénél magasabb műveltségünk, bizalommal várhatjuk a jobb jövőt. Mások a műveltségi többletre, a sok, magasabb fokú iskolázott emberre alapított politikát elhibázottnak tartották és azt a véleményt nyilvánították, hogy ezek életlen fegyverek a nyers erővel, a hatalmas hadseregekkel és a gazdasági fölényvel szemben.

A vitát tárgyalanná tette a legutóbbi évek fejlődése, mégsem fölösleges futó pillantást vetnünk a szellemi élet főbb megnyilvánulásaira. Erre két ok vezet. Az egyik az, hogy a műveltségnek és különösen az iskolázásnak erős társadalomformáló ereje van. A nagyobb műveltségű nemzetek általában társadalmilag is egyensúlyozottabbak, mindenki jobban megtalálja helyét és könnyebben talál módot helyzete javítására. A vizsgálódásra indító másik ok az, hogy ha a művelődési fok a nemzet és az egyesek jellegével, lényegével nincs összhangban, ez sok zavar forrásává válhatik, különösen

abban a vonatkozásban, hogy a színvonal erőszakos, megfelelő előzmények nélkül történő, hirtelen emelése túlzott igényeket is támaszthat és társadalomellenes magatartásra is indíthat.

Mindezek szemmel tartásával két jelenségcsoportot kell közelebbről megtekintenünk.

Az egyik az iskolának és a vele kapcsolatos művelődésnek a kérdése, a másik a műveltség azon elemeinek szemléje, amelyek az iskolai rendszeren kívül vannak.

A műveltség fogható elemeit illetőleg határozott haladást tapasztalunk. A visszacsatolt területrészek vonatkozó adatai még a nyilvánosság számára csak részben hozzáférhetők, a trianoni Magyarországról azonban megállapíthatjuk azt, hogy 1930-ban a hat éven felüli lakosságnak 90%-a írni-olvasni tudott és így valószínű, hogy az elmúlt évtized alatt az írástudatlanok száma egészen összezsugorodott. *A beiskoláztatást illetően már nem olyan kedvező a helyzet.* A hatosztályos mindennapi iskolai kötelezettséget felemeltük nyolcévesre, azonban igen jól tudjuk azt, hogy késői kezdés, rossz közlekedési viszonyok és a tilalmak ellenére korán munkábaállítás miatt a tanulók jelentékeny hányada csak a harmadik vagy negyedik osztályig jutott el eddig. A trianoni Magyarország 1930-as lakosságához viszonyítva azonban a 8103 népiskola 1,100.000-et meghaladó tanulólétszámával igen tiszteletreméltó számadat.

Valahogy úgy érezzük, hogy *közönségünk még mindig túlzottan özönlik a középiskolák közül a gimnáziumokba.* A trianoni ország 138 fiúgimnáziuma 57.000-es létszámmal és a 49 leánygimnázium 16.000-et meghaladó létszámmal túlzottan tűnik fel akkor, amikor a gyakorlati pályákat ajánlja mindenki a magyar középosztályt pótló vagy abba vágyó társadalmi rétegnek és ezek nyújtanak legbiztosabb emelkedési lehetőséget az alsó osztályok feltörekvő ifjúságának is. A gimnáziumok ugyan igyekeznek arra, hogy lépést tartsanak az idők változásával és egyoldalú klasszikus jellegük már rég a múlté; most a nemzeti nevelés célkitűzése áll a homlok-

térben. Nehézséget okoz azonban az, hogy éppen *a gimnáziumi tanulók demokratizálódása* szükségessé teszi olyan alapismereteknek a közlését is, amelyeket régebben a középiskolai tanuló otthonról hozott magával. Aggodalmat kelt továbbá az, hogy a szülők elszegényedése következtében mind az olvasmányok terén, mind az iskolában kevésbé elsajátítható ismereteket: pl. az idegen nyelveket, a zenét illetőleg a múlthoz képest bizonyos hanyatlás észlelhető.

A középiskolák és különösen a gimnáziumok nagy száma annyit jelent, hogy *hazánkban aránylag igen nagy a középiskolai végzettséggel rendelkező réteg*. 1930-ban a trianoni Magyarországon 277.000 embernek volt ilyen képzettsége és az életkor meghosszabbodása, valamint a visszacsatolt területek révén ez a szám nézetünk szerint azóta megkétszereződött. Hiszen csak a visszacsatolt keleti részeken, ahol pedig a magyarok számára a középiskola végzését lehetőleg megnehezítették, 129.000 középiskolai végzettségűt talált az ideiglenes népszámlálás. A középiskolai képzettségűek nagy száma bizonyos előnnyel is jár, de bizonyos veszedelemeket is rejt magában. Minthogy a magyar középiskola, különösen a gimnázium tulajdonképpen általános műveltséget akar adni és azokat az előismereteket közli, amelyek az egyetemi vagy főiskolai tanulmányokhoz szükségesek, a középiskolai végzettségűek nagy tömege azt a következményt vonja maga után, hogy nálunk általában a középosztályt pótló réteg és a felső osztályok körében valóban elég magas a műveltség színvonala. Nemcsak Budapesten és a nagyobb városokban hall az ember baráti társaságokban szakszerű vitát a most némileg háttérbe szoruló politikai kérdésekről, hanem a vidéken is akármikor alapos tanulmányokra és jó ítélőképességre valló fejtegetéseket hallhatunk a társadalom égető problémáiról, közgazdasági nehézségekről, irodalomról és művészetről. A középiskoláknak műveltségközvetítésre törekvése azonban azt a nehézséget is jelenti, hogy *sok műkedvelővel (dilettáns) is talál-*

kozunk és rengeteg olyan emberünk is van, aki sok mindenhez ért, azonban semmiben sem szakértő. A hivatottak közül ezért sürgetik sokan a szakképzettség elmélyítését nálunk és azt, hogy *az emberek* lehetőleg ne merüljenek el tőlük idegen szakmai részletekbe, hanem *saját szakmájuk mozzanatai iránt érdeklődjenek*. Kétségtelen, hogy a középiskolai oktatás folyamatban levő átalakulása és a szakiskolák fejlődése ebben a vonatkozásban is megteremti a helyes egyensúlyt, mert csak falanszterben képzelhetők el az élet egyetemes mivolta iránt nem érdeklődő szakemberek, viszont nemzeti fegyelmezés kérdése az, hogy mindenki saját szakmájában törekedjék a legszélesebbkörű ismeretekre.

Éveken át megoszlott közvéleményünk abban a tekintetben, hogy *magas vagy mély műveltségre kell-e elsősorban törekednünk*. Közéleti férfiak és szakemberek egész sorozata tette bírálat tárgyává azt, hogy a kis trianoni Magyarország fenntartja összes egyetemeit és így – a közgazdasági egyetem önállósága idejében – hét egyetemmel rendelkezett, holott az 1914. előtti Magyarországnak a zágrábival együtt csak négy egyeteme volt, mert a két új egyetemre vonatkozó törvény még végrehajtásra nem talált. Reámutattak ezek a bírálók arra is, hogy trianoni szegénységünkben a közoktatásra szánt *minden fillért elsősorban a nagy tömegek szellemi színvonalának emelésére és a szakoktatás fejlesztésére kell fordítanunk* és ezeknek a nagy céloknak elérését teszi bizonytalanná az egyetemek létesítésére, fenntartására, valamint a tudományos intézetekre fordított jelentős összeg.

Kétségtelen, hogy ezekben a bírálatokban sok igaz is volt, mert különösen anyagi nehézségekkel küzdő közületeknek bizonyos sorrendet kell tartamok a közfeladatok megoldásában és a tömeghatások korában a tömegszükségletek kielégítése a legfontosabb tennivaló. Reámutathatunk azonban arra, hogy – amint láttuk – a népoktatás terén is sok történt és *az iskolán kívüli népművelés*, valamint a szakoktatás is hatalmas lendületet

vett, tehát az egyetemekre és tudományos intézetekre fordított összegek nem akadályozták a mély műveltség kiépítését, legfeljebb lassították a menetet. Viszont *o 16.000-et meghaladó egyetemi és főiskolai hallgatói létszám a megnagyobbodott ország igényeihez képest nem látszik túl magas számnak*, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy ide kell soroznunk többek között a hittudományi hallgatókat és a gazdasági akadémiák hallgatóit is. *Egyes vonatkozásokban határozott hiányt észlelhetünk*: orvosokban, tanároknak, gépészmérnökökben, okleveles gazdáknak a főiskolák nem tudják kielégíteni az igénylést. A kormány kénytelen arra, hogy mesterséges eszközökkel irányítsa az ifjúságot ezekre a pályákra és gondoskodik az eddiginél is sokkal szélesebb keretéről.

Az egyetemekkel és főiskolákkal kapcsolatban kell megemlékeznünk *a tudományos intézetekről* és azoknak személyzetéről is. A tudományos kutatóintézetek fenntartása nemcsak azért volt szükséges a legnehezebb években is, mert a trianoni Magyarország ezzel is bizonyította magasabbrendűségét, hanem azért is, mert ezek nagy gyakorlati célokat is szolgálnak. A fertőzőbetegségek elleni védekezés és a megelőző egészségügy bevezetése terén például gyakorlati eredményei is vannak az Országos Közegészségügyi Intézetnek, és még mindig nem kellően fejlett mezőgazdaságunk színvonalának emelésére döntő hatást gyakoroltak világszerte ismert kítűnő mezőgazdasági kísérleti intézeteink. Akkor, amikor a minőségi termelésre kellett áttérnünk, a mezőgazdasági kísérleti intézetek útján terjedt el és finomodott ki a minőségi búza.

Általában azt mondhatjuk, hogy közoktatási rendszerünk és az iskolák nagyjában és egészében jól teljesítik hivatásukat, noha számtalan nehézséggel küzdenek, amelyek közé tartozik többek között az is, hogy *a tanárszemélyzetnek és a kutatóintézetek személyzetének sok esetben sem megfelelő javadalmazása nincs, sem a társadalmi tekintélynek olyan fokára nem tudtak emel-*

kedni, amely hivatásuk fontosságával arányban állana. Azt, amit a falusi tanítókról mondtunk, bizonyos változtatásokkal általánosíthatjuk és ezen a hátrányos helyzeten nem sokat változtat az, hogy a közvélemény egy-egy nagy egyetemi tanárt vagy kutató tudóst a tömegből kiemel.

Sajátságos közművelődésünk, illetőleg szellemi életünk másik vonatkozásának: az iskoláktól és kutatóintézetektől független jelenségeknek a helyzete.

Ebben a vonatkozásban elsősorban meg kell emlékeznünk a szabadoktatásnak, vagy hivatalos elnevezéssel *iskolánkívüli népművelésnek* hatalmas szervezetéről. Elképzelhető lett volna az is, hogy ennek a feladatnak a teljesítését az állam a társadalomra hárítsa. Ez minden esetre elevebbé tette volna a szabadoktatást és biztosítékaul szolgált volna annak, hogy a hallgatók igényeihez, ízléséhez teljesen alkalmazkodjék. Nálunk azonban erre az útra alig lehetett volna lépni, illetőleg meg kellett szakítanunk ezt az utat. *Rossz tapasztalatokat tettünk abban a vonatkozásban, hogy egyes áramlatok a szabadoktatás kisajátítására törekedtek,* másrészt az is szembeszökő volt, hogy *a szabadoktatásnak nemcsak a közönség ízléséhez kell alkalmazkodnia, hanem a közönség ízlését és igényét emelnie is kell,* tehát olyan előadásokra, bemutatásokra is szükség van, amelyekre pillanatnyilag még nem érett a helyzet. Évek tapasztalataira volt szükség, míg a szabadoktatás helyes menete kialakult. Természetes, hogy a székesfővárosi szervezet szabadegyetemszerű előadássorozataitól és gyönyörű hangversenyeitől a tanyavilág igényeihez szabott bemutatásokig nagy a változat; az intézmény azonban a tűzpróbát kiállotta és hivatását jól teljesíti.

Ugyanebbe a jelenségcsoportba esik a tudomány és művészet művelésére szolgáló intézmények csoportja is.

Sok bírálat hangzott el azért, hogy a Széchenyi alapította *Magyar Tudományos Akadémia elefántcsonttoronyban ül* és az élet napikérdéseivel nem tart kapcsolatot. Ugyanez a vád több más tudományos társaság-

gal szemben is. Ha elismerük is azt, hogy ez a bíráló nem egyszer volt indokolt, mégsem téveszthetjük szem elől azt, hogy a tudományos társaságok és intézetek feladatai a tudományok egész körére kiterjednek és vannak olyan tudományágak, amelyekben a munka folytonossága annak ellenére sem akadhat meg, hogy tárgyak természete, célkitűzéseik mineműsége a napikérdésektől elzárja őket.

Az irodalom és művészet terén határozott fellendülést tapasztalunk.

Egy-két évtizeddel ezelőtt joggal emlegethettük azt, hogy a szépirodalom és a költészet nemzeti létünk nagy kérdéseire nem emelkedik fel és csupán szórakoztatásra törekszik. Ebben a vonatkozásban *a megelőző világháború előtti* és azt követő szépirodalom a tömegízlésnek megfelelően szép eredményekkel járt és budapesti regények, színművek kiviteli cikkeké váltak. Igaz, hogy ezek a *munkák többnyire csak magyar nyelven írott elmeművek voltak, de a magyarság eszmevilágát nem tükröztették vissza.* Az utóbbi évtized gyökeres változást hozott. *A népi és népies írók* nagyszámú csoportja vetette magát rá a magyar élet kérdéseire és törekszik arra, hogy annak mélységeit művészi eszközökkel tárja az olvasó vagy hallgató elé. A külföldön is divatos életrajzregény alkalmat adott magyar vezetőemberek életkörülményeinek és koruk eszméinek újból átvizsgálására. Még az egyik-másik regény alapján kifejlődött viták sem voltak meddők, mert az érdeklődést felkeltették olyan mozzanatok iránt, amelyekkel különben csak egészen kis kör foglalkozott. A történelmi regények hosszú sora tesz bizonyosságot arról, hogy közönségünkben a történelmi érzék és a folytonosság tudata emelkedőben van. Vezettek ebben a tekintetben is *az elszakított területek*, amelyeknek írói akkor is fenntartották a színvonalat, amikor a trianoni Magyarországon az írók megnémultak vagy alkalmazkodtak a változott helyzethez. Az elszakított területek hazafias lírája méltán sorakozik a nagy reformkorszak költői művei

mellé és a visszatért lírikusok most a magyar irodalomnak tisztelt munkásai.

A művészetek közül *évről-évre terjed a zenének nagy érvényesülése*. Míg ezelőtt egy-két emberöltővel zenei életről csak a fővárosban és Kolozsvárott beszélhettünk és más helyeken legfeljebb a magyar népnek a többszólammal szemben érzett idegenkedése miatt nehezen népszerűekké váló dalárdák és baráti kamarazenetársaságok tartották fent a művészi zene iránti érdeket, most a zenei oktatás szétpontosítása és a rádió munkája révén joggal állapíthatjuk meg azt, hogy népünk zenei érzéke, de az előadók művészi tökélye is lassan tömegjelenséggé válik.

Társadalmi nézőpontból ez rendkívül örvendetes jelenség, mert alig van eszköz, amely a társadalmi együvértartozás érzését annyira ápolná, mint a közös zenei élmény. *Megindult a folyamat a magyar zenének idegen elemektől megtisztítására is*. Ez a folyamat természetesen zökkenők nélkül nem mehet és a megszokott idegen elemek hiánya egyelőre még sok hallgatót zavarba hoz. Az ifjúság azonban ösztönösen érzi, hogy, mint minden egyéb vonatkozásban, ebben is a magyar sajátosságok hangsúlyozása döntő jelentőségű, mert ezzel tudjuk a magyar nép életrevalóságát és életének jogosultságát bizonyítani.

A képzőművészet fejlődése lassúbb ütemű és társadalmi hatása nem annyira szembeszökő. A festészet terén még mindig egymást kizáró és egymással hadbanálló irányzatok küzdelmét látjuk; egyes östehetségek azonban már széttörték az iskolák bilincseit és az az elismerés, amelyet a közönség részéről tapasztalnak, teljesen igazolja őket. A gazdasági helyzet rosszabbodása a szobrászatra is kedvezőtlen hatást gyakorol, e mellett éppen a legjobban ismert új szobrok közül többről megállapítható, hogy kevésbé sikerült. Az ország különböző részein található néhány nagyszabású emlékünknél azonban korszakunknak sokáig ható határjelzője lesz.

Az építészet terén szintén erős forrongást látunk, A városokban az új anyag új formanyelvet hív életre, amelynek megnyilatkozása nem mindig egészen szerencsés. Lassan rájövünk arra, hogy az építészetben is sajátosságunknak kell teret adnunk, csakhogy most már nem az oromzatnak magyaros jellegű díszítésekkel felruházása a fontos, hanem az alaprajz és a magyar fejlődés során kialakult szerkezeteknek alkalmazása. Különös gondot fordítanak gyűjtőink és építőművészeink arra, hogy az egyes tájak építészeti emlékeit feltárják és az épületekkel kapcsolatos népművészeti elemeket megfelelő átalakítással alkalmazzák. A népművészet általában szinte divattá lett; nemcsak a Gyöngyösbokrétára kell gondolnunk ezzel kapcsolatban, hanem arra is, hogy a hímzések és egyéb kézimunkák eddig soha el nem ért elterjedésének örvendenek és a népművészeti elemek reá kerültek a magasabb osztálybeliek ruházatára is.

Összegezve a szellemi élet különböző megnyilvánulásain végzett szemlénket, azzal a megállapítással zárhatjuk, hogy mindkét vonatkozás a fejlődési lehetőségek tág körét rejti magában és helyes nyomon jár. Nem vakmerő ábránd tehát, ha Széchenyi kiművelt emberfőinek sokaságát belátható időn belül valóságnak vesszük és az ad reményt arra is, hogy a magyar nép nemcsak a helyes politikai irányt ismeri fel, hanem éppen a műveltség gyarapodásával, a szellemi élet kimélyítésével megoldja azokat a gazdasági nehézségeket is, amelyek a korfordulón minden nemzet elé hárulnak.

X. A VISSZACSATOLT RÉSZEK.

A trianoni Magyarországnak a számos régi seb közül egy nem okozott gondot: a nemzetiségi kérdés, mert a legnagyobb nemzeti kisebbség: a hazai németiség is elenyésző kis számot jelentett a magyar tömeggel szemben és Trianon idejében fejlett népi öntudata mellett is hű és együttérző része volt az államnak. A szlovák kisebbség pedig – amely második helyen állott szám tekintetében – csak Békés vármegyében élt összefüggő tömegekben és ottan az életviszonyok azonossága egészen közel hozta a magyarsághoz.

Az ország területének négy részletben bekövetkezett örvendetes megnövekedése és három világtájon nagy régi területrészek visszacsatolása megváltoztatta ezt a helyzetet két vonatkozásban.

Magyarország ismét többnyelvű népből álló állammá vált.

A hazai németek is népközösségbe tömörültek és népiségüknek erősebb érvényesülését élik. A visszacsatolás következtében azonban hazakerültek északon jelentéktelen szlovák tömegek, északkeleten a hű ruszin nép csaknem egészében, keleten a románoknak jelentékeny tömbje és a Bácska visszacsatolásával ismét miénk lett az a néprajzi tarkaság, amely *ezt* az áldott vidéket jellemzi.

A kisebbségeknek ily nagyszámban történt visszacsatlakozása erős társadalmi problémákat vet fel.

A kisebbségi kérdés mindig és mindenütt nemcsak népi ellentétekre vagy legalább is különbözőségekre volt visszavezethető. A kisebbségek joggal vagy alaptalanul azzal vádolják meg az uralkodó népet, hogy gazdasági* lag elnyomja őket és társadalmi előnyökben a kisebbség tagjait nem részesíti. Mi nagyon jól tudjuk, hogy velünk kapcsolatban ez a vád 1918. előtt is nagyon igazságtalan volt, mert a magyarság még a színmagyarok rovására is képezte a kisebbségek ifjúságát és az abból kikerülteket vezető közéleti és gazdasági állásokba emelte. A kisebbségek általában gazdaságilag is jobban állottak, mint a magyarság: az önálló kisbirtokosok számaránya náluk például kedvezőbb volt és a magyar földtulajdon, különösen az ország keleti részében, fokozatosan ment át kisebbségi kézre. Kétségtelen azonban, hogy a magyar nemzet ellen 1918-ban és az azt követő években külföldön tapasztalható ellenszenv nem utolsó sorban a kisebbségek részéről terjesztett panaszokra volt visszavezethető.

A kisebbségek tömeges vissza jövele tehát egyrészt erősíti a kiscgazdaréteget és ezzel a rendi tagosulásnak az illető fejezetben leírt állapotnál kedvezőbb lehetőséget ad, másrészt bővíti a társadalmi gúlának az alapját is. Nehéz kérdés a kisebbségi középosztály és általában felső réteg elhelyezkedésének megoldása is. A románok és szerbek mesterségesen is szaporították a magasabb iskolai képzettséggel rendelkezők számát népük köréből, nemcsak azért, mert az összes közéleti érvényesülési lehetőségeket saját népük számára foglalták le és az utánpótlásról gondoskodniuk kellett, hanem azért is, mert az elégedetlen magasabb műveltségűek lázongásából eredő hajtóerőt további terjeszkedési vágyaik kielégítésére akarták fordítani. A csehek pedig részben azért is erőszakolták a szerintük csehszlovák műveltebb réteg szaporítását, mert ezek segítségével törekedtek a bolsevisták bukása utáni Oroszország megszervezésére. Minden viszonylatban elég nagyszámú magasabb iskolai műveltségű kisebbségi réteg áll szemünk előtt, amely a megszállás

ideje alatt jelentékeny hányadában a közszolgálatban helyezkedett el. A visszacsatolás után a mindig államhű ruszin nép középosztálya szinte maradék nélkül helyezkedett el közszolgálati állásokban; nincs akadály abban a vonatkozásban sem, hogy a hazai németség tagjai ezekre az állásokra és a szellemi vonatkozású hivatásokra tömegesen menjenek; hiszen ez évtizedek, egyes vonatkozásokban évszázadok óta folyamatosan így történik és most sem kell többről gondoskodnunk, mint azelőtt. A nehézség csak román, szerb és szlovák vonatkozásokban lehet; ezekben a viszonylatokban *két egymással ellentétes elvet kell valahogy kiegyeztetnünk*. Gondoskodnunk kell arról, hogy a kisebbségi középosztály vélt félreszorítottága miatt ne váljék államellenessé, de arra is ügyelnünk kell, hogy főleg a közszolgálati állásokat, de a szabadfoglalkozások jogosítványait is csak olyanok kapják meg, akik a magyarsággal együttélésre alkalmasak és hajlandók. Természetes, hogy minden állam – és így hazánk is – közhatalom gyakorlását csak olyan egyénekre bízhatja, akiknek államhűségéről, megbízhatóságáról meggyőződött.

Rendkívül sokat tehet ebben a vonatkozásban *a társas érintkezés*, szóval az, amit köznapi nyelven társadalmi életnek nevezhetünk. *A kisgazdák és munkások között az érintkezés – ha anyagi érdekeik nem ellentétesek – nem okoz nehézséget*. A józan paraszti öntudat a túlsóktól úgysis megóv és inkább kivitellé teszi ebben a körben a különböző népcsoportokhoz tartozók vegyesházasságát. *Nehézség csak a felsőbb réteg kapcsolatainál van*. Ebben a tekintetben mindinkább mintaképpül szolgálhat az 1848 előtti Magyarország, amely a nemesség intézményébe bevette a kisebbségek értékes rétegét is. A közös szórakozásokba való bevonás, a társas érintkezés mindennapisága letompíthatja az ellentéteket és életlehetőséget biztosít azokban az esetekben is, amikor állampolitikai okok a kisebbséghez tartozóknak a közszolgálatban alkalmazását megakadályozzák, vagy a szellemi szabadfoglal-

kozásban, gazdasági életben folytatott munkája elé esetleg akadályokat gördítenek.

A visszacsatolás másik társadalmi hatása az, hogy mostan *hatalmas magyar tömegek kerültek vissza, mégpedig olyanok, amelyek a trianoni Magyarország társadalmától teljesen eltérő feltételek mellett éltek és tartották fent a magyar nemzethez tartozás tudatát.*

A visszacsatolt területek magyarságánál első figyelemreméltó körülmény az, hogy míg a trianoni Magyarország területén az osztálykülönülés erős, addig ott az osztályellentétek erősen csökkentek, bizonyos vonatkozásokban el is tűntek.

Mindhárom idegen állam különböző módszerekkel ugyan, de egyaránt nyomta a magyarság minden rétegét. A földreformok ugyan elsősorban a magyar nagybirtokososztály ellen irányultak, de nem hagyták érintetlenül a kisbirtokost sem; a mágnás sokezer holdját és a kisgazda néhány holdját, vagy a csángó telepes birtokát egyaránt igénybevétték, mégpedig úgy, hogy a többnyire nevetségesen kis megváltási összeget adóhátralék fejében számolta el az igénybevevő állam és a megváltást szenvedettnek kezéhez jóformán semmi sem jutott. Ugyanez a helyzet volt az ipar terén is: a magyar gyár éppúgy megszenvedte az idegen uralmat, mint a magyar kisiparos, ugyanazoknak a zaklatásoknak volt kitéve és többnyire ugyanolyan okok miatt kellett megszüntetnie üzemét. Az erőszakolt és egyoldalú adópolitika, a főiskolai képzéshez jutásnak nehézsége vagy lehetetlenülése nemcsak egyformán szegényítette el a társadalom különböző rétegeit, hanem közelebb hozta őket műveltség tekintetében is. Hozzájárult ehhez az az óriási hajtóerő, amit *a kisebbségi tudat és a sorsközösség* érzése jelent. Nemcsak életmódban hasonult át a megszállt területek magasabb osztálya az alsókhoz, hanem gondolkozásban és érzésben is. Mikor a Felvidéket visszakaptuk, az úgynevezett anyaországbeli emberek meglepve látták azt, hogy az arisztokrata és a kézműves, a középbirtokos és a zsellér akármikor ugyanannál az asztalnál étkezett, egy-

mással társadalmilag érintkezett, nem ritkán baráti kapcsolatokat tartott fent. A magyarságnak egészen jelentéktelen kis része hódolt be az új államhatalomnak. A magát óvatosabban visszatartó és a harcos magyarság azonban közös arcvonalat alkotott és ennek minden tagja társadalmi állására tekintet nélkül hűséges őrzője volt a magyarságnak és helyét a kisebbségi” életben szerzett érdemei határozták meg. Minthogy a *kisebbségi magyarokat* ez a közösségi érzés hatotta át és annak következtetéseit a végsőkig levonták, természetes, hogy a *trianoni Magyarországnak neobarokk elemektől áthatott* és az 1918-as viszonyokhoz képest bizonyos visszafejlődést *jelentő társadalmát nem érthették meg azonnal* és azzal szemben a visszacsatolás után szinte idegenül álltak. Idegen volt például még az előkelőbb kisebbségi magyaroknak is a *cikornyás irány* és beszédmód, a *külsőségeknek túlzott tisztelete* és főleg a *hivatali állásnak nálunk annyira dívó túlbecsülése*, mert ők két évtizeden át azt szokták meg, hogy aki hivatali állást töltött be, az ellenség, vagy legjobb esetben semleges fél volt, akit viselt hivatala alapján magyar embernek nemcsak hogy tisztelnie nem lehetett, hanem többnyire szembe kellett kerülnie vele.

Az osztálytagosulás tompításához nagyon hozzájárult az is, hogy az 1918 óta megindult *menekülési folyamat* több százezer magyart hozott át a trianoni határon és ezeknek aránytalanul nagyrésze, számszerűleg talán fele a közép- és felsőosztályhoz tartozott, vagy azokhoz a rétegekhez, amelyek nálunk ezeket az osztályokat pótoiják. El kellett jönniök csaknem az összes állami és önkormányzati tisztviselőknek, eljött a nagybirtokosok jelentékeny része, de a szellemi foglalkozásúak közül is sokan. *Az ottmaradtak tehát akarva nem akarva valószínűsítették meg az osztálynélküli társadalmat*, mert nem voltak annyian, hogy külön osztály tagosulásnak alapjai lehettek volna és az idegen államhatalmak minden eszékört megragadtak arra vonatkozólag, hogy új magyar közép- és felsőosztály kialakulását megakadályozzák.

A kisebbségi magyarság másik jellegzetes tulajdonsága az, hogy a korosztályok szerepe teljesen kicserélődött. A trianoni Magyarországon 1919 után a forradalmak visszahatásaként bizonyos bizalmatlanság állott elő a fiatalabb korosztályokkal szemben és a vezető állásokat, mozgalmak vezetését az idősebbek tartották fenn maguknak. Ez okozta azután azt az éles nemzedékvitát, amely nálunk a húszas évek végén sokáig a közélet egyik központi kérdése volt és amely a harmincévesek kérdésének felvetésében, valamint a reformnemzedék törekvéseiben jutott nyilvánosságra. Ezzel szemben a megszállt területek más képet mutattak, a vezetésre alkalmas idősebbek túlnyomó többsége a trianoni Magyarországra menekült és az ottmaradtak közül is sokan nem tudták megszokni a megváltozott viszonyokat, nem érezték magukban elegendő erőt arra, hogy megnehezített feltételek mellett harcba bocsátkozzanak. Így a magyarság közéleti lehetőségeiben: egyházi, egyesületi életben, majd a politikai pártokban éppen úgy a fiatalabb háborús és háború utáni nemzedék érvényesült, mint ahogy a gazdasági életben is ezek boldogultak jobban, mert nagyobb eleven erejükkel megbirkóztak azokkal a nehézségekkel, amelyek a kereskedelem, ipar, üzleti élet terén a magyarok elé tornyosultak.

A vezető réteg viszonylagos fiatalsága és különösen a magyar középosztály számára hagyományos és megszokott életpályáktól elzárt voltuk azután olyan gyakorlati és üzleti szellemet fejlesztett ki az elszakított részek magyarságában, amelynek kialakulása a trianoni ország-részen még csak törekvés és kezdet. Rájöttek arra, hogy idegen állammal állottak szemben és az az idegen állam teljes súlyával, minden berendezésével megakadályozni törekszik az ő egyéni boldogulásukat is. Azt is észre kellett venniük, hogy az uralkodó néphez tartozók a közgazdasági élet terén is előnyöket élveznek. A magyaroknak tehát több szakértelmet kellett szereznie, ügyesebbnek, életrevalóbbnak kellett lennie és azokra az életpályákra kellett mennie, amelyekre egyáltalában mehe-

tett. Míg a trianoni Magyarországon az üzletkötés nem kifejezetten üzletemberek részéről bizonyos fokig viszsza-
szásnak tűnt fel, addig a megszállt területen mindenki
arra törekedett, hogy a lehetőséghez szerint üzletet kös-
sön, mégpedig ügyesen és jól. *Ez a gyakorlati érzék fej-
lesztette ki a kisebbségnél feltétlenül szükséges reálpoli-
tikai érzéket* is és olyanfokú józanságot, amely köve-
tendő példaként szolgálhat.

Végül a visszacsatolt területek magyarságának jel-
lemzésénél nem hallgathatunk el egy negyedik mozzana-
tot sem. *A trianoni Magyarország szegény, nehézségek-
kel küzdő állam volt.* A magyar fajta politikai érettsé-
gének és államalkotó képességének ragyogó bizonyítéka
az, hogy két évtized alatt ezt az államot is az élesetség-
ből, magárahagyatottságból ki tudta emelni és olyan
területeken teremtett magasfokú gazdasági és szellemi
kultúrát, amelyeken a török hódoltság óta az életnek
csak egészen egyszerű megnyilvánulásai voltak. Ez azon-
ban nem rontja le azt *a hatást, amelyet az állam viszony-
lagos gyengesége éveken át az emberekre gyakorolt;* a
trianoni Magyarország lakosai megszokták azt, hogy az
állam leszállítja a fizetéseket, gyökeres orvoslásokkal él,
úgynevezett szanálásokat hajt végre, kölcsönöket vesz
igénybe és a kölcsönök felhasználására külföldi ellenőrt
is vállal. Szerettük államunkat, de bizonyos féltő gondol-
dal, majdnem úgy, mint ahogy a gyógyuló beteg család-
tag iránt érzünk. Ezzel szemben *a kisebbségi magyarok
győztes és olyan államokban éltek, amelyek hosszú idő-
közön át kitűnő nemzetközi összeköttetésekkel rendel-
keztek,* jóformán korlátlanul és a felhasználás ellenőrzése
nélkül kaptak külföldi hiteleket *és amelyek hatalmukat
az állampolgárokkal szemben kíméletlen és olykor emb-
bertelen eszközökkel érvényesítették.* *A kisebbségi ma-
gyaroknak tehát államtudatuk egészen más.* Egy nemze-
dek nőtt fel abban, hogy az állam számára idegen, de
egyszersmind olyan hatalom, amellyel harcba szállnia
nem szabad és amelynek túlkapásait csak másik hasonló
erős közületnek: a társadalomnak megfelelő megszerve-

zése és működése ellensúlyozza. *A trianoni magyarság tehát az állami vonalon állott, a kisebbségi magyarság pedig társadalmi vonalon.*

Ez a társadalmi vonal szintén merőben különbözött attól, amely a trianoni Magyarországon kialakult. Itten is voltak ugyan bizonyos demokratikus áramlatok és átértékelési törekvések, ezek azonban többnyire rövid ideig hatottak és eredményük átmeneti jellegű volt. Közülük még a leghatalmasabb: a kisgazdamozgalom is pár évig tartott és gyökeres átalakulást nem hozott magával. Figyelemreméltó továbbá az is, hogy *a két fórradalom a demokratikus jelszavakkal visszaélt*; a szükséges és természetes visszahatás tehát túlzásba csapott és minden demokratizálással szemben bizalmatlanná vált. Ezzel szemben a kisebbségi magyaroknál nemcsak az a tényező dolgozott, hogy felső- és középosztályuk részben kivándorolt, részben elszegényedett és politikai okokból is az osztály nélküliség álláspontjára helyezkedett, hanem az a mozzanat is, hogy a fiatal szellemi réteg olyan nyugateurópai vagy utódállami egyetemeken tanult, amelyeken a wilsoni demokrácia és a radikális szociálpolitika elveit szívta magába. Ezek a fiatalok természetesen megmaradtak magyaroknak, sőt a kisebbségi tudat bennük vált legerősebbé és többnyire ok lettek a magyar mozgalmak hivatott vezetői; azt a szellemi kincstárat azonban, amelyeket a külföldi egyetemeken összeszedtek, nem voltak és ma sem hajlandók megsemmisíteni és olyan megoldások megvalósítását készítették elő, amelyek a kisebbségi magyarság társadalmi kérdéseit a tanult elvek alapján juttatták volna nyugvópontra.

Élesszemű megfigyelők már a szétszakítás első éveiben rámutattak arra a veszedelemre, amely a trianoni és a kisebbségi magyarság kétféle életszemléletének és irányának szétágazása miatt keletkezett. A visszacsatolás éppen kellő időpontban ment végbe abból a nézőpontból, hogy a lelki kettéhasadás veszedelme megszűnt és az összeforrás természetes folyamatként végbemehet. Nehézségek azonban kétségkívül vannak, és ennek a nemze-

déknék életében, bárha folyton csökkenő mérvben, meg is maradnak.

A visszacsatolás után az ország közvéleménye azt várta, hogy a kisebbségi erények megtermékenyítőleg hatnak az egész magyar nemzetre és a nagyobb szociális megértést, a társadalmi osztályok közötti ellentétek kiküszöbölését és a különbségek tompítását, a nagyobb gyakorlati érzéket, a sokszor nevetséges, minden józan ember bírálatát kihívó külsőségek, dagályosság, címkór-ság mellőzését az egész ország elfogadja.

Bizonyos vonatkozásban adódtak változások. Akkor beszéltek annyit *a felvidéki és erdélyi szellemről*, amelynek át kell hatnia az egész magyar közéletet. Emlékezhetünk arra, hogy ebben a vonatkozásban összeütközések is voltak. Csakhamar azonban azt kellett látnunk, hogy *nem a Felvidék, majd a keleti részek határozzák meg a közéletet*, az életnyilvánulási formákat, a modornak és viselkedésnek külsőségeit, *hanem a neobarokk trianoni Magyarország külső megnyilvánulásai válnak uralkodókká a visszacsatolt részeken is*. Ez természetesen nem ment súrlódások nélkül; az előkelőködő és túl sok társadalmi fokozathoz szokott, rossz anyagi helyzetét a tekintély külső kellékeivel ellensúlyozó úgynevezett anyaországi tisztviselő például nehezen értette meg e más társadalmi értékítélethez szokott, más életeszmenyekért hevülő harcos kisebbségi magyart.

Ezek a súrlódások komoly bajokat okozhattak volna, ha nem működnek *három tompító körülmény*.

Az egyik a nemzeti érzés, amelynek ápolására és fejlesztésére a trianoni Magyarország is sokkal több gondot fordított, mint a régi Magyarország, amely viszont a kisebbségi magyarokban lobogó lánggal égett és őket hősi erőfeszítésekre képesítette. Ez a közös érzés az eleinte jelentkező visszásságon átsegített. *A másik mozzanat az, hogy a külsőségekben, társadalmi érintkezési formákban is erős közlekedés, cserebomlás állott elő*. Bármennyire látjuk is a neobarokk Magyarország különösségeit és visszásságait, nem mellőzhetjük annak meg-

állapítását, hogy ennek az életformának is különös bája és vonzóereje van. Ez nemcsak az ideutazó külföldiekre hat, hanem a kisebbségekre is, amelyeknek különösen vezető rétege ösztönösen veszi át a magyar szokásokat. Természetes tehát, hogy a visszacsatolt területek magyarságának sok minden visszatetsző volt eleinte és sokat tettek bírálat tárgyává, de idővel belátta, hogy ők sem voltak teljesen mentesek eddigi államuknak a magyarságot túl sötét színben leíró beállításától és alapjában véve ezek a magyar szokások, hagyományok sok értékes elemet is foglalnak magukban. A harmadik mozzanat pedig az, hogy a trianoni Magyarország fiatalabb nemzedéke is nagyjából abban az eszmekörben élt, amely a kisebbségi magyarság életeleme volt. Ez a nemzedék *éppen* úgy elítélte a magyar hibákat és éppen úgy sürgette az élet igazi és tökéletes értékelését. A trianoni Magyarország már érintett vezetői rétegében ez a nemzedék nehezen és későn jutott érvényesüléshez, de most már a természet rendje szerint egymásután foglalja el a közéleti és gazdasági élet vezető állásokat. Természetes, hogy fiatalkori elkeseredésük megszűnt, a korral bizonyos elfásultság állott elő bennük, de eredeti eszményéhez a legtöbb közülük hű maradt és törekszik arra, hogy hivatása teljesítésében azt meg is valósítsa a lehetőség korlátain belül. Most nem egy olyan terv és megoldás a közvélemény helyeslésével találkozik, vagy éppen kormányzati programmá válik, amely tíz-tizenöt évvel ez előtt hirdetőjére nézve a meg nem értést és mellőztetést vontatta maga után. Ezen a nemzedéken keresztül tehát a visszacsatolt területek magyarságának célkitűzései közül sok válik valóra.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a visszacsatolt területek magyarsága ma még érzésben és gondolkozásban bizonyos fokig eltérő szint jelent, ez azonban csökkenőben van és a volt magyar kisebbségek értékes tulajdonságainak nemzeti köztulajdonná válására megindult a folyamat. Valószínűnek látszik, hogy egy-két évtized múlva a különböző visszacsatolt területek nem mutatnak fel erő-

sebb eltérést, mint amilyen táj jellegként ekkora terjedelmű és lakosságú országban feltétlenül szükséges.

A trianoni Magyarország és a visszacsatolt részek magyarságának ez az összeolvadása hozza azután meg a nemzetiségi kérdés megoldását is. A cserebomlásnak nemcsak a nemzeti érzés tisztultabb érvényesülése, fellángolása lesz az eredménye, hanem az is, hogy a nem magyarajkú népek iránt is az eddigitől eltérő magatartás érvényesül. Jellemző, hogy noha a visszatért területek magyarsága szenvedett oly sokat a nem magyar népek nyomása alatt, mégis a volt magyar kisebbségi vezetők tanúsítják egykori elnyomóikkal szemben a legnagyobb megértést.

A nemzetiségeknek pedig szenvedések nélkül arra az útra kell lépniök, amelyen haladt a kisebbségi magyarság szenvedések között 1918 óta. Mint magyar állampolgároknak hűséggel kell viselkedniök Magyarország iránt, különben pedig az állami vonalról át kell állniök a társadalmi vonalra, amelyen szabad egyéni és csoportos boldogulásukat senki sem akadályozza.

XI. A MAGYAR LÉLEK.

Nem lenne teljes szemlénk, ha nem vizsgálnánk meg azokat a lélektani tényezőket, amelyeknek a magyar társadalom kialakulására, alkotó elemeinek meghatározására hatásuk van. Az amerikai és egyes német társadalomtudósok úgysis az egész társadalmi életet a lélektani síkra vetítik és azt mondják, hogy a társadalom lényegét a legjobban ezzel a módszerrel érthetjük meg. Álláspontjuk talán túlzás, de nem tagadhatjuk azt, hogy a meghatározatlan, nehezen elemezhető lelki tényezőknek, a régi vezető emberektől oly sokat emlegetett, nem mérlegelhető apróságoknak, imponderabiliáknak talán nagyobb hatásuk van, mint ahogy ezt az anyagelvű XIX. század embere hitte. Gondolhatunk arra, hogy ezeréves történelmünkben nem egy uralmi rendszer látszólagos sikerei, esetleges jó szándéka, anyagi megalapozottsága ellenére azért nem lehetett tartós, mert ezekkel a lelki tényezőkkel nem számolt.

Ha a magyar lelket meg akarjuk érteni, azt a közösségi tudatot meg akarjuk közelíteni, amely a tömeglélektan törvényei szerint közvéleményt alakít és azt ráerőszakolja az eseményekre, akkor elsősorban azt kellene meghatároznunk, hogy *mi a magyar, kikben él ez a néplélek.*

Az utolsó években ez a kérdés sok államférfit és tudóst foglalkoztatott. Nagy és olykor éles viták keletkeztek a nélkül, hogy a kérdés végleges eldöntéséről beszélhetnénk.

Azt már tudjuk, hogy *a nyelv* egymagában nem tesz valakit magyarrá. 1918. után tapasztalatokat tehattünk ebben a vonatkozásban. Az elszakított részekben, az új államokban olyanok álltak az elnyomók első sorába, akik nemcsak, jól beszéltek magyarul, hanem előzetesen a” magyar képviselőház legjobb szónokai közé tartoztak. Nagy tábor *a vérségi leszármazást* tekinti döntőnek, ezek is kénytelenek azonban arra, hogy bizonyos engedményeket tegyenek és elfogadják jó magyaroknak azokat is, akik nem magyar származásúak ugyan, de valamely olyan népből szakadtak ki, amely hasonló fejlődésen ment át. A csíraplazma titokzatos szerepe nem teszi tehát az illetőket alkalmatlanokká a magyarságban felolvadásra. Ismét mások *a közös múlt, közös élmények, azonos életviszonyok* hatását helyezik az előtérbe és ebben a tekintetben joggal hivatkoznak arra, hogy a Nagy-Magyar-Alföldre telepített szlovák és szerb sok hasonlóságot mutat fel a magyarral.

Nem hivatásunk az, hogy a vitát eldöntsük. Azt kell mondanunk, mindhárom irányzatban sok igazság van és talán a háromnak magasabb összefoglalása hozza majd meg a magyar fogalmának szabatos megfogalmazását. Kétségtelen, hogy *a magyar és a magyar jelleg* már az Árpád-házi királyok ideje előtt kialakult és azóta is meghatározza az ország mineműségét.

A magyarságban számos jó és számos rossz tulajdonságot látunk, amelyek nemcsak egyensúlyban tartják egymást, hanem tárgyilagos szemlélet szerint is eresebb állam- és társadalomalkotó tényezővé teszik a magyart a szomszéd népeknél.

Az egyes társadalmi osztályok és települések leírásánál már utaltunk ezekre a tulajdonságokra, most néhányat nem azért emelünk ki, mintha rendszeres leírást akarnánk adni, hanem azért, mert ezzel is szolgáljuk a magyar társadalomnak megismerését.

Kétségtelen, hogy valamennyi nemzeti tulajdonságunk közül a legszembeeszkőbb az a csodálatos *tűrő erő*, amely Széchenyi bámulatát is kivívta. Ez a társadalom

minden osztályában megvan. Ennek segítségével bírta ki a magyar parasztság a török hódoltságot, a kufuc-labanc világot, a liberális-kapitalista korszak gazdasági elnyomatását. Ez adott erőt a középosztály roncsainak arra, hogy ne csak a látszatot tartsák fenn, hanem a régi műveltségi színvonalat is. Ennek a tűró erőnek hősei a Trianon utáni kisebbségi sorsban magyar jellegüket megőrző tömegek.

A nagy tűró erő mellett *időközönként hihetetlen erőfeszítésekre* képes ez a nemzet és annak minden csoportja vagy tagja. Nemzetközi szakértők állapították meg azt, hogy *a magyar aratómunkás* munkateljesítménye a legmagasabb, amit ezen a téren eddig észleltek. A magyar aratómunkás virtuskodása éppen olyan, mint a magyar katona hősiessége; nemcsak személyes élménye, hanem személyes ügye is a háború. Nem gépezetnek a tagja, engedelmességhez szokott láncszem, hanem egyénileg vesz részt a háborúban. Az egész nemzet is olykor-olykor fellángol: ilyen csodás erőfeszítés volt a teljesen rossz külpolitikai helyzetben vívott és katonailag már megnyert 1848/49. évi szabadságharc.

Előnyös tétel kétségkívül a nagyfokú *értelmesség*. Az értelem általában nem egyik vagy másik nemzetnek előjoga; azt azonban megállapíthatjuk, hogy a magyar alsó osztály tagjai is többnyire sokkal tanulékonyabbak, nehéz helyzetekben életrevalóbban, jobban viselkednek, mint a legtöbb környező nép fiai. Kis vagy egészen fogyatékos műveltségű újoncokból már a régi monarchia hadseregében meglepően rövid idő alatt váltak értelmes altisztek. Faluról kikerült parasztfiúk tömegesen tanulják meg egészen rövid idő alatt bonyolult gépek kezelését a gyárakban és állták meg helyüket a külföldön is; a közép- és felsőréteg még a trianoni időkben is nem egyszer szégyenítette meg a nagy győztes államok képviselőit általános és szakmabeli műveltségével.

Előnyös lélektani adottság továbbá az az *úri mivolt*, amelynek visszasságait a középosztály kérdésével kapcsolatban gáncsoltuk. Ez az úri mivolt éppen úgy meg-

található helyes adagolásban a pásztoemberben, a kocsisban vagy a parasztgazdában, mint a felsőbb rétegek tagjainál. Az egész vonalon érezhető a becsületesség, a megbízhatóság, az adott szó szentsége, a vállalt kötelesek teljesítése és a jóindulat mindenkivel szemben! Igazi magyar emberek körében a nézeteltérések halálos-végű verekedésekké fajulhatnak, de súlyos sértések a legritkább esetben hangzanak el.

Végül az előnyös tényezők között meg kell még emlékeznünk arról, ami annyiszor és legutóbb is minden hátráltató mozzanat ellenére lehetővé tette a magyar állam fenntartását.

Ez a meg nem alkuvó *nemzeti érzés*. Ez az érzés hevítette a végvárok egyszerű katonáit akkor, amikor a zászló becsületéért, a mögöttes országrész megvédéseért szinte kilátástalan harcokba bocsátkoztak. Ez vezette azokat, akik a magyar nyelv és magyar öntudat csaknem teljes hanyatlása idejében a nyelvújítás és a reformmozgalmak útját egyengették. Nemcsak a vezetőkben, Zrínyiben, Széchenyiben égett ez a láng, sokszor kisemberek áldozatkészsége táplálta.

Félő volt, hogy a századforduló korának külsőségeket előtérbe helyező, a hazafiságot jóformán csak ünnepélyekre korlátozó romboló hatása ebben a tekintetben is káros helyzetet teremt. *A két forradalom könnyű győzelme, és a területi megcsonkítással szemben a fegyveres ellenállásnak jóformán teljes elmaradása azt a hitet keltette az idegenekben, hogy a magyarság lelkiességéből a hazafiság kiveszőben van,* csak egyes elszigetelt kísérletekben (székely hadosztály, Pálmay-csoport) lobban lángra. Ezek a megfigyelők tévedtek, mert 2929 után *a nemzeti érzés olyan elemi erővel robbant ki,* hogy központi tényezőjévé vált a magyar életnek. Természetes, hogy megnyilvánulásaiban volt olyan is, ami inkább a külső hatásra dolgozott, azonban erejére jellemző az, hogy az egymással szemben álló társadalmi osztályok, politikai pártok mindegyike *a békerevízió,* sőt a területi integritás alapjára helyezkedett. Mi talán nem is tudtuk

felmérni a „Nem, nem soha!” jelszónak a hatását, a Magyar Hiszekegy átütő erejét; az itt tartózkodó külföldieknek tűnt fel az, hogy ez az érzés Magyarországon mindennél erősebb. Ezért nem hittek az utódállamok egy pillanatig sem abban, hogy a reánk kényszerített békeszerződést erkölcsileg kötelezőnek ismerjük el. A nemzeti érzés adja azt a *közösségi tudatot*, amely az alább ismertetendő túlzott egyéni hajlamokat korlátozza és közös munkára alkalmassá teszi, végeredményben tehát államalkotóvá emeli azt a magyar népet, amelynek először sikerült tartós államot alakítania a Duna medencéjében.

Ezekkel a jótulajdonságokkal szemben vannak *hátrányos tényezők is*. Ezek közül legjobban kiemelkedik a *szalmaláng, a hirtelen lelkesültség és könnyű kiábrándulás* nagy hibája. Ezeket a nemzeti hibákat sokan ostorozták és különböző korszakokban legjobbaink különböző eszközökkel törekedtek kiküszöbölésére. A szalmaláng minden vonatkozásban megfigyelhető; egyesekben és csoportokban egyaránt látjuk fényét és hamvadását. Ezzel kapcsolatban nem megyünk vissza a történelem távoli korszakaiba; olyan jelenségekre utalunk, amelyek a közelmúlban voltak észlelhetők és bizonyos fokig a mai társadalomra is hatnak. Jellemző volt például az 1908. évi tulipánmozgalom, amely éppen olyan csúfos véget ért rövidesen, mint a múlt század negyvenes éveinek iparpártoló mozgalma. Ilyen volt 1919 után az első keresztény nemzeti áramlat, amelynek igen jellemzően a „keresztény kurzus” nevét adták. Az 1919 őszén uralomra jutott nemzeti visszahatásnak módja lett volna arra, hogy az akkor lágy viaszként idomítható, majdnem cseppfolyós állapotban levő társadalomban és állami életben mindazokat az átcsoportosításokat, átértékeléseket végrehajtsa, amelyekkel a magyarság önmagának adósa. Mindez elmaradt: e helyett szónoklatok tömege, ünnepélyek hosszú sorozata leplezte azt aényt, hogy társadalmunk tovább és rohamosan csúszott a lejtőn. Már említettük a kiscgazdamozgalmat, amelynek hanyat-

lása elsősorban ugyan már érintett világgazdasági okokra vezethető vissza, de nagy része van benne az állhatatosság hiányának, a kiábrándulásnak is.

A szalmaláng, a könnyen lelkesedés okozza azt, hogyha valamely eszme vagy mozgalom népszerűvé válik, akkor *mindenki csatlakozik*, olyanok is, akik nem érzik át igazságát. Senki sem akar kimaradni, mert a mozgalomban részvétel, az eszme hangoztatása a divat, nagyon sokan azonban arra gondolnak, hogy nálunk századok óta az akarat és hajlam, célkitűzés és lehetőség sohasem fedik egymást és így ők majd az eszme látszólagos szolgálatában, a mozgalomhoz csatlakozásban saját egyéni vagy csoportérdekeiket, az ellentétes mozzanatokot érvényre juttathatják. Ez is egyik oka annak, hogy nálunk az irányzatok sohasem érvényesülhetnek tisztán, hanem megalkuvásra törnek és csakhamar a közöny posványába fulladnak.

A szalmalángot az egyes emberek életében is látjuk. A nagy erőfeszítések után fáradtság, tespedtség és közömbösség lép fel; a legújabb nemzedék ad reményt arra is, hogy alkalmas lesz kitartó munkára.

További hátrányos tulajdonság *a szabadosságra való hajlam, a kivételek igénybevételére irányuló készség.*

A nemzeti érzés közösséget teremt a nemzettagok között. Ez az érzés azonban nem elég erős ahhoz, hogy bizonyos történeti adottságokon és talán népi tulajdonságokon is alapuló visszasságokat megszüntessen. A magyar évszázadokon át megszokta azt, hogy a közhatalom neki idegen, vele szemben többnyire ellenséges volt. A jobbágy idegenkedett a magyarjellegű hatóságoktól is, a politikai nemzet a bécsi befolyás alatt álló kormányhatóságoktól, így azután virtus lett a hatósággal szembehelyezkedés, a közösségi tudat megszegése. Hiszen voltak időszakok, amikor a hazafisághoz tartozóit az, hogy adót nem fizettünk, a betyárt szövetségesnek tartottuk. Ennek máig is megvan a nyoma: a legtöbb magyar ember nem érzi magát azonosnak az állammal, a megyével, a községgel, hanem ezekben tőle idegen hatalmi tényezőt

lát. Erre vezethető vissza az is, hogy sok rétegben az adómorál gyöngé, noha éppen a parasztság a már kiszabott adót ereje végső megfeszítésével pontosan fizeti.

Ennek a túlzott szabadosságnak megnyilvánulása az, hogy aki csak teheti, *szembehelyezkedik a rendeletekkel*. Nemcsak vidéken nehéz az úrendőri szabályoknak a megtartása, hanem a városokban is nagy munkát igényelt, amíg a hatóság hozászoktatta a közönséget a városi közlekedés okvetlenül szükséges korlátozásainak megtartásához. Általában *nagyon sok ember azt hiszi, hogy a szabály csak másokra érvényes*, neki valamilyen titokzatos ok miatt nem kell alkalmazkodnia.

Nem hunyhatunk szemet egy harmadik társadalmi teherterületünkre. Ez a *társadalmi megértés hiánya*.

A középkori és az újkorba átmenő rendi társadalomban a hivatásrenden belül a szegény és gazdag, a mester és a tanonc tulajdonképpen egyértékű volt. Az inas tudta, hogy valamikor mester lesz belőle, a gazdag tudta, hogy a szegény kartárs is megvagyonosodhatik. Bármilyen erősen hierarkikus (rangfokozati) is volt ez a társadalom, a rendek egymást is megbecsülték és a legtöbb államban például nemcsak az abszolút államfői hatalom, hanem a főrendek összessége is egyenrangú tényezőként tárgyalt a polgárok összességével.

A kapitalista társadalomban nagyjából a vagyon és jövedelem adta meg mindenkinek a helyét és az azonos jövedelmi és vagyoni fokon levők társadalmilag is azonos szinten voltak.

Ezzel szemben nálunk megvan a hajlam arra, hogy *a társadalom egyes csoportjai kölcsönösen lenézzék egymást*. Nemcsak a felső osztályra állapítható ez meg ritka kivételekkel, hanem a középső és alsó csoportokra is. Az illető csoportok leírásánál is utaltunk arra, hogy *az állami igazgatás* gépezetében helyetfoglalók magukat egészen külön és a többiekénél külön csoportnak tartják és ebben a vonatkozásban a *kishivatalnokok* és *altisztek* talán erősebb tudatról és rosszabb modorról tesznek bizonyosságot, mint a vezető tisztviselők. *Az ipari*

munkások szakszervezeti gőgje köztudomású és ez nemcsak a nem szervezett munkást vagy a földmívest sújtja, hanem a teljesen vagyontalan, velük sorsközösségben levő szellemi munkásokat is. A *parasztagzadák*ból az úrgyűlölet jóformán kiveszett, de megmaradt a *lenezés a városi lakossággal szemben*. Ugyanannak a megyének alsó és felső része nemcsak jogos külön érdekeik védelmében különülnek el egymástól, hanem értékelési alapon is. Folytathatnám ezt a sorozatot a magyar életnek jóformán minden megnyilvánulási formájában. Ezek a példák is eléggé meggyőzőek ahhoz, hogy belássuk, *menynyire nehéz náluk a közösségi tudat kialakulása* és milyen akadályokba ütközik ezeknek a különböző részeknek, falun a felvégnek és az alvégnek egybekapcsolása. Végül rá kell mutatnunk arra is, hogy túlságosan nagy bennünk a hajlam *a látszat értékek túlbecsülésére*. Már rámutattunk arra, hogy falun az igaz tekintélyek mellett milyen áltekintélyek adnak hatalmat, érvényesülési lehetőséget: a nagy hang, a verekedő készség, a testi erő sokszor éppen olyan jó társadalmi helyet biztosít az illetőnek a falu életében, mint a szorgalom, az értelmesség, a vagyon. Ezt a jelenséget a társadalom minden vonalán és vonatkozásában felismerhetjük.

A látszatérték érvényesülése az a már érintett jelenség, hogy a hivatalnoki pályán a protekció nem egy esetben jobb emelő tényező, mint a hivatali érdemek. Látszatérték az is, hogy ügyes, jó rábeszélő képességű emberek komoly kapcsolatok nélkül a közigazgatási életben jó elhelyezkedésre találnak, nagy üzleteket kötnek. Az ebbe a csoportba sorozható káros jelenségek közül azonban talán legrombolóbb hatású az, hogy *a társadalmi értékelést* ma sem végezzük a mostani viszonyok szükségletei szerint, hanem *döntően beleszól ebbe az a múlt, amely nálunk hatásaiban tovább tart, mint más országokban*.

Középső rétegünk életében – amint láttuk – *jóformán kizárólag látszatértékék érvényesülnék*. Az úri elgondolás és jelszó akadályozta meg az igaz középsz-

tály kialakulását és hat gátlóan még most is a középosztályra.

A középosztály iskolázásában is *van látszatértéki elem: túlbecsüljük a gimnáziumot. A látszatérték túlbecsülése az is, hogy nagyobbra tartjuk a szép gesztust, az előkelő állásfoglalást, mint olykor egész életnek a munkaeredményét.*

A látszatértékek túlbecsülése két kérdést vet fel előttünk: az egyik az, *hogy miben áll tulajdonképpen a magyar konzervativizmus,* a másik, *hogy mire vezethetők vissza különösen az utóbb tárgyalt nemzeti hibák.*

A hibák tartós megrögződése kétségen kívül konzervatív jellegre vall. Most nem abban az értelemben használjuk a konzervatív szót, mint a politika tudománya. Nem a közösségnek az egyénnel szemben érvényesítését helyezük homloktérbe, hanem a meglevő fenntartását. A meglevő, a megszokottság erősen ható tényező mindenütt. Liberális-demokrata társadalmakban is sokan vannak, akik egyéni életükben a végletekig konzervatívok. Nálunk különösen érthető ez a ragaszkodás a meglevőhöz. Annyiszor és oly sokáig volt veszélyeztetett magyarságunk, hogy sokak szemében *a magyar jelleg hibáival együtt kedvesebb, mint a legelőnyösebb változás, ha az a magyarságot veszélyeztetné.* Könnyű tehát az a lehetőség, hogy a *lényeg*et és *formát* összetévesztjük.

A konzervatív hajlamot megláttuk már a falun a kisemberek körében is. A magyar parasztgazda a lehetőség szerint úgy gazdálkodik, ahogy apjától tanulta, a parasztasszony annyi tyúkot ültet, kertjét úgy rendezi be, ahogy anyjától látta. Végigvonul azonban ez valamennyi hivatáson és társadalmi renden. Társas érintkezési formáink, vendéglátási szokásaink már egyáltalában nem felelnek meg a változott viszonyoknak, azonban mégis ragaszkodunk hozzájuk. Közigazgatási berendezésünkről évtizedek óta és évtizedeken át állapították meg nemcsak a szakértők, hanem a nagyközönség is, hogy gyökeres átalakításra szorul és mégis csak a felszínen történt valamilyen változás, a lényeghez senki sem nyúlt.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a látszat a megszokottság következtében erősebben érvényesül, mint a valóság kényszerítő ereje; azon sem ütközhetünk meg, hogy a múltak értékszámítása oly sok vonatkozásban érvényesül még.

Ez a tényező annál erősebben hat, mert nálunk a múlt és a jelen talán jobban összevegyül, mint más szerencsésebb nemzeti társadalmakban. Kétszáz év nemzetünk életéből jóformán kiesett: a XVI. és XVII. század a pusztaság fenntartásáért folytatott munka és küzdelem szomorú időszaka volt. Azóta mindig elkésve kaptuk a nagy európai áramlatokat és a megelőző még el sem véghezvitt hivatását, be sem teljesedhetett, már versenyre kelt vele valami újabb indítás. Így azután nálunk egyszerűen érezhető meg a régi világ nem egy erőteljesítőjének hatása. Ezek nem időrendben küzdenek egymással, hanem egyidőben és ez is hozzájárul nemcsak politikai életünk bajaihoz, hanem társadalmi egyensúlyunk ingadozásához is.

A *nemzedékváltás* ebben a vonatkozásban is sok eredménnyel kecsegtet. Nem becsülhető le annak a nevelésnek az értéke, amelyet a világháború gyakorolt a résztvevőire, de nem dicsérhetjük eléggé azokat a törekvéseket sem, amelyek a szabadoktatás, a levante, a cserkészlet és a nagy ifjúsági mozgalmaink révén új közszellem és új vezető réteg megteremtésére irányulnak.

Társadalom- és államalkotó jó tulajdonságaink úgyis túlsúlyban vannak a gátló körülményekkel szemben. Ha az új nemzedék fokozatosan kiűzi magából a szalmalángot, a szabadosságra és egyéni kivételekre irányuló hajlamot, nagyobb társadalmi megértés fokára emelkedik és nem becsül többé látszatértékeket, reményünk van arra, hogy a magyar néplélek a társadalmat emelő hatásában erősödik.

IRODALMI JEGYZETEK.

Amikor a szerző 1928-ban a Magyar Szemle Társaság megbízásából hozzáfogott a Mai *magyar társadalom* című munkájának megírásához, meglepetéssel kellett tapasztalnia azt, hogy *Keleti Károly* 1873-ban megjelent határjelző jelentőségű munkája óta összefoglaló magyar társadalomleírás nem jelent meg és nagy nehézségekkel kellett küzdenie az anyag összehordása közben. Nagyobbára folyóiratok cikkeiből, elfelejtett röpiratokból szedte össze azt az anyagot, amelynek kritikai összeállítása könyvében található.

Most más nehézségbe ütközünk. A társadalom az érdeklődés központjába került, mindenkit izgatnak a társadalmi kérdések és olyan bő irodalmi terméssel állunk szemközt, hogy az utolsó évek terméséből is csak a legjellemzőbbeket emelhetjük ki. A régebben megjelent művekről a „Mai magyar társadalom” jegyzetei adnak felvilágosítást. Az utalásoknál figyelemmel vagyunk arra, hogy ennek a kis könyvnek olvasóközönsége elsősorban a közép-, középfokú és népiskolai tanszemélyzetből kerül ki, tehát főleg olyan munkákra utalunk, amelyek számukra több-kevesebb utánjárással hozzáférhetőek. Nem felesleges talán még azt a megjegyzést tennünk, hogy a társadalomleírás körébe vonható munkák egyrésze kifejezetten publicisztikai jellegű, amely nem is törekszik tudományos tárgyilagosságra. Olvasásuk tehát nemcsak figyelmet igényel, hanem állandó bírálatra is serkent és nem mindegyiknek adatai fogadhatók el fenntartás nélkül.

Azoknak, akik Magyarország társadalmi összetételével és a magyar társadalom működésével komolyan foglalkoznak, elsősorban a legújabb korról foglalkozó történelmi műveket ajánlhatjuk. Kiemelkedik ezek közül *Szekfü Gyula*-nak határjelző jelentőségű műve: *A három nemzedék és ami utána következik*, valamint a *Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar Történet* utolsó kötetében összefoglalt fejtegetései.

Rendkívül becses társadalomleírási adatokat is tartalmaznak egyes kitűnő földrajzi munkák. Így a *Magyar Föld – Magyar Faj* című gyűjteményes, munka, amely *Teleki Pál gróf* munkálkodásának talán legérettebb gyümölcsein kívül *Prinz Gyula* tollából kitűnő államföldrajzot és *Bartucz Lajos* tollából a magyar embertani vonatkozások összefoglalását adja. Ugyancsak melegen ajánlható *Fodor Ferenc* kitűnő könyve: *Magyar föld, magyar élet*.

Rendkívül becses anyagot adnak a statisztikai összefoglaló munkák. A trianoni Magyarországról ma is még legjobb tanulmány *Buday László* kis könyve: *Magyarország küzdelmes évei*, és az újabb adatokat *Elekes Dezső* könyvéből meríthetjük: *Hazánk, népünk, szomszédaink*.

Azok számára, akik nagyobb közkönyvtárakhoz is hozzáférhetnek, jó szolgálatot tehetnek egyes, a külföld számára írt idegen nyelvű munkák vagy a rólunk írt és külföldiek tollából származó könyvek. Csak néhányat említünk meg: *Baranyai: Visages de la Hongrie*, *Macartney: Hungary*, *Sauvageot: Découvert de Hongrie*, *Hegedűs: Hungarian Background*.

Nagy haszonnal forgathatják továbbá az olvasók egyes folyóiratoknak, így a *Magyar Szemlének*, a *Társadalomtudománynak* és a *Statisztikai Szemlének* utolsó évfolyamait, amelyekben az időszerű társadalmi kérdések megvitatásra kerültek. A Magyar Szemle egyes alkalmakkor (Nemzetközi Falufejlesztési Kongresszus, a Felvidék visszacsatolása; külön monográfiászerű számokat adott ki, amelyek a kérdést kimerítően tárgyalják.

A tárgyalás sorrendjében néhány jellemző munkára az alábbiakban hívjuk fel a figyelmet.

A tanyakérdésre kellő fényt vetnek *Gesztelyi Nagy László* munkái: *A magyar tanya*, *A tanyavilág élete*, *Az Alföld*. Ellenkező nézetet vall *Kaán Károly* könyveiben, amelyek közül legkiemelkedőbb: a *Magyar Alföld*. Említhetők még *Benisch Arthurnak* és a *szerzőnek* kisebb dolgozatai.

A falusi problémának rendkívül nagy az irodalma. Közigazgatási vonatkozásban jó. anyaggyűjtemény *Alsó Lászlónak* a község szervezéséről írt könyve. A falu elbürokratizálódására számos adat van a *Községi és Körjegyzők Országos Egyesületének* évi jelentésében, valamint a *szerzőnek* a jog- és államtudományi továbbképző tanfolyami előadások között megjelent községpolitikai alapvetésében. A falukutatásnak kissé formai rendszerét *Bodor Antal* rakta le a *Faiukutatás vezérfonala* c. művében. A rendszeres falukutatásra legszebb példa a *Teleki Pál gróf* szerkesztésében megjelent *Elsüllyedt falu a Dunántúlon*. *Kemse község élete* című,

megjelenésekör nagy figyelemre méltatott könyv. A falu társadalmával foglalkozó munkák közül részint tartalmuk, részint jellegzetességük, avagy irányzatosságuk következtében a következőket említhetjük meg: *Bonyhai: Mezőberény monográfiája. Fodor Ferenc: Egy palóc falu élete. Szeibert János: Elsodort falu a Tiszazugban. Élő Dezső: Sarród monográfiája. Fodor Ferenc: Az el nem sodort falu. Eperjesy Kálmán: A magyar falu településtörténete.* Ide sorozhatók továbbá egyes, inkább földrajzi vonatkozású munkák, amelyek részletesebben foglalkoznak a falvakkal. Ilyenek *Kogutovicz Károly: Dunántúl és Kisalföld, Mendöl Tibor: A Felvidék, Bulla Béla: Az Alföld.* Az egyke problémájával *Kodolányi* írásain felül külön foglalkozik *Hídvégi János: Hulló magyarság* című munkájában.

Itt emlékezünk meg az ú. n. falukutatók sok vitára alkalmat adott könyveiről is. Ide sorozhatjuk többek között *Féja Géza* munkáját: *A viharsarok, Szabó Zoltánét: Cifra nyomorúság* (középosztályú vonatkozásai is vannak), *Erdei Ferenc: Futóhomok, A magyar falu,* és *Kovács Imréné* az alábbiakban ínég említendő munkáit. Józanságával és kitünő rendszerével kiválik a *Magyary Zoltán* és *Kiss István* szerkesztette leírás a tatai járás falvairól, címe: *A közigazgatás és az emberek.*

Nemcsak a falusi étellel, hanem a falu lakosaival, életviszonyaival foglalkoznak egyes főispáni tanácsadók nyomtatásban közzétett Összefoglalásai. *Vitéz Nádújfalvy József: Somogy megye szociális és gazdasági helyzetképe, Németh Andor: A naposabb oldalon, Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai* című munkái a magyar társadalomleírásnak jelentős eredményei. A magyar falu egészségügyéről két félhivatalos munka jelent meg: *Kerbolt: Beteg a magyar falu* és *Johan Béla: Gyógyul a magyar falu* címmel. A szerző *Magyar falu* c. kis könyvében a falu társadalmi rétegeit írja le.

A városokat illetőleg meg kell említenünk, hogy Budapest székesfőváros társadalmi életéről nagyon sok anekdotagyűjtemény és felületes írás jelent meg. Igazi képet a *Székesfővárosi Statisztikai Hivatalnak* a statisztikai tudományok körét meghaladó kiadványaiból kapunk. Ezek közül különös figyelmet érdemelnek *Illyefalvy Lajosnak* a munkái: *A 60 éves Budapest, A munkások gazdasági és szociális viszonyai Budapesten, A székesfőváros jelentősége hazánk szellemi és anyagi művelődésében.* Kitünőek *Laky Dezső* munkái: *Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten, A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten, A közületi alkalmazottak gazdasági-viszonyai. A főváros lakosságának fejlődését Thirring Gusztáv* adja

jól: *Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó ötven évben.*

A vidéki városokra vonatkozóan hasonló alapos feldolgozásokat alig látunk. A parasztvárosokra vonatkozóan említhető *Sárkány: Mezőgazdasági városaink* című könyve, *Erdei Ferencnek* kissé egyoldalú *Magyar városa*. A városi kishaszonbérlok kérdésére jó adalék *Kerek Mihálytól: Jelenítés Szeged sz. kir. város kisbérloineinek helyzetéről. Szegedié* vonatkozólag *Kiss-Tonelli* munkája: *Szeged*, valamint *Tonellinek* Szegedről írt későbbi munkája, Debrecenre *Csobán-Csűrös: Debrecen sz. kir. város múltja, jelene és jövője*. Nagyváradnak az elszakítás alatti életét írja le *Adorján Péter: A halott város* című könyvében.

A parasztság kérdésével foglalkozik a falut tárgyaló művek csaknem mindegyike. A leíró művek közül említhető *Hunyadi Ferenc* munkája: *A kismarjai választókerület. Erdi Ferenc* először a makói parasztság társadalomrajzáról írt külön könyvet, majd megjelentette a *Parasztok*, majd legutóbb a *Magyar Paraszttársadalom* című munkáját. Ide vág a marxista meggyőződése miatt csak kritikával használható *Veress Péter* könyve: *Az Alföld m. agyarsága* és címe ellenére *Révay József gróf* nemrég megjelent könyve: *Kisnemesek Tajnán*. A parasztság, de a középosztály kérdését is átfogóan tárgyalja az *Eckhardt Ferenc* szerkesztésében megjelent kitűnő összefoglaló munka: *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. *Kovács Imre* írta a sok vitára, de gondolkodásra is alkalmat adó könyvet a *paraszti életforma csődjéről*.

A középosztály hibás összetételét és tájékozódását legjobban *Szekfü Gyula* világítja meg, a neobarokk eltévelyedéseket kitűnően vázolja *Makkai János* könyve: *Urambátyám országa*. Jellemző a felsőosztály hatalmi helyzetére, hogy róla szóló munkák nem jelentek meg és így napilapok, legfeljebb folyóiratok cikkeiből, a napilapok hírrovatából kell a felsőosztályra vonatkozó anyagot összegyűjtenünk.

Az alsóosztályra vonatkozó gazdag irodalomból felhívjuk a figyelmet *Kovács Imre: Néma forradalom* című könyvére, *Illyés Gyulának* kicsit egyoldalú: *Puszták népe* című, emlékiratszerű összeállítására. Tárgyilagos *Heller András* könyve: *Cselédsor*. Harangkongatásszerű *Szabó Zoltáné: A tardi helyzet*. Lírai elemekkel tele *Kiss Lajos* könyve: *A szegényember élete*. Ebben a vonatkozásban *Oláh György* könyve: *A három millió koldus* még mindig a legjobb. A mezőgazdasági alsóréteg viszonyaira nagyon jó szolgálatot tesznek a munkabér és munkafeltételek vizsgálatával foglalkozó művek, így *Szeibert Jánosnak: Munkanélküliség és napszámber a mezőgazdaságban* című munkája, valamint

vitet Nádújfalvy József különböző írásai. A nagyvárosi eregényember életét írja le Fülöp István: *A zsigerek lázadása* c. könyvében.

A gyárimunkásság viszonyairól a *Rézler Gyula* szerkesztésében megjelent: *A magyar gyárimunkásság* című könyv tájékoztat. Ez a munka rendszeressége és alaposága révén szociográfiai irodalmunk egyik legsikerültebb alkotása. Az alsóbb réteg művelődési viszonyaira világít rá *dr. Földes F.:* *A munkásság és parasztság kulturális helyzete* című munkájában.

A földkérdést illetően a radikális földreform legjobban *Matolcsy Mátyás* írásaiból ismerhető meg. Említhető: *Új élet a magyar földön* című munkája. A nagybirtokrendszer bátor, de elfogult védője *Scherer Péter Pál*. Jellemző munkájának címe: *Így látom én*. összefoglaló képet *Kerék Mihály* könyveiből kaphat az olvasó: *A magyar föld, A magyar földkérdés*. Haszonnal forgatható *Heller András* könyve: *Föld és munkabér*. A szakszervezetekre vonatkozó adatok megtalálhatók a szakszervezetek, valamint egyéb szabad érdekképviseltek évi jelentéseiben.

A visszacsatolt részekre vonatkozó gazdag irodalomból kiemelhető a *Magyar Történelmi Társaság* kiadásában megjelent: *Erdély* című gyűjteményes munka. A Felvidékre -a Magyar Szemle említett különszámán kívül – inkább emlékiratszerű munkák jelentek meg, amelyek vitákat váltottak ki; ezek tartalma megismerhető az elől említett folyóiratok utóbbi évfolyamaiból.

A magyar lélek megismeréséhez sokkal járultak hozzá néprajzi tudósaink, elsősorban *Győrffy István*, akinek posthumus munkája: *Magyar nép – magyar föld*, ebben a tekintetben vezet. Ortutaynak kis *Magyar népismerete* is jó szolgálatot tesz. A kérdést tulajdonképpen a *Szekfű Gyula* szerkesztette: *Mi a magyar?* című hatalmas kötet vetette fel, amelynek kitűnő szerzői megnyugtató feleletet nem adnak ugyan és egyöntetű álláspontot nem foglalnak el, azonban sok részletet megvilágítanak. Említhető még *Veress Péter* könyve: *Mit ér az ember, ha magyar?* *Karácsony Sándor* írásai: különösen a *Magyar világnézet* a magyarságtudomány összefoglalására és erkölcsi megalapozására törekcszenek.

TÁRGYMUTATÓ.

- Alsóosztály összetétele 104
Agrárproletárok 109
Általánosítás a falu szervezésében 24
Államtudat a visszacsatolt részekben 145
Birtokmegosztás 117
Bizalmatlanság a faluval szemben 33
— a parasztság részéről 68
Bizantinus légkör 89
Budapest kialakulása 45
— lakosságának összetétele 46
— társadalmi élete 49
— bevándorlottak száma 47
Egyetemek 134
Falukutatás 20, 60
Falutípusok hiánya 26
Faluleírások 26 és köv.
Falú és község elválasztása 31
Falusi vezetőréteg 34
Felsőosztály fogalma 92
- hivatása 102
Felvidéki szellem 147
Földműves érdekképviseletek 122
Földreform 117
Főnemesek 94
— életmódja 95
— befolyása 98
— elszegényedése 114
Főpapok 101
Gyárimunkásság 104
— marxista beállítottsága 106
— helyzete 107
Hagyománytisztelet
— a parasztnál 68
— a vidéki városokban 53
Hivatalnok-középosztály 86
Hivatalnokréteg válsága 114
Inszenyhitő akciók 100
Ipar 126
írni-olvasni tudás 131
Iskolán kívüli népművelés 135
Jegyző (községi) 35
- társadalmi helyzete 36
Jobbágyfelszabadítás hatása 69
Kereskedelem 125
Képzőművészet 137
Kisbirtok 120
— elporlása 121
Kisebbségi kérdés 140
Kisiparosok nehézségei 108
— válsága 113
Kivételezési hajlam 155
Konzervativizmus 158
Korosztályok a kisebbségi magyarságban 144
Középiskolák 131
Közjogi érdeklődés túltengése 5
Középosztály fogalma 77
— pusztulása 80
— hibás magatartása 81

- Középosztály elszegényedése 86
 – a közszolgálatban 128
 Központosítás 46
 Közszolgálati szellem 127
 Község és falu 31
 Községek alárendelt helyzete 32
 Községi jegyző 35
 Kultúrfölény 130
 Kutató intézetek 134
- Lelkész (falusi) 34
 Lakásviszonyok a falun 70
 Látszatértékek 157
- Magas- és mélyműveltség vitája 133
 Magyar Tudományos Akadémia 135
 Magyar sajátosságok 151
 Magyar hibák 154
 Majorok válfajai 14
 Mezőgazdasági Kamarák 123
 Munkaadó és munkavállaló viszonya 125
- Nagybirtok 118
 Nagy-Budapest 45
 Népviselés kérdése 73
 Nemesség a középosztályban 19
 Nemzeti érzés megújulása 153
 Nemzedékváltás 159
 Népies írók 136
 Népsűrűség 116
- Oryoskérdés a falun 38
 Osztályonkívüliség 112
 Osztálynélküli társadalom a magyar kisebbségeknél 143
- Parasztvárosok 16, 43
 Parasztság hanyatlása 58, 113
 — emelkedése a proletárdiktatúra után 59
 — belső tagozódása 63
 — táplálkozása 67–lakásviszonyai 70
 — ruházkodása 72
 Parasztmítosz 60
- Paraszi életforma csődje 65
 Pesti polgár 47
 Protekció 87
 Pusztá fogalma 12
 Puszták népe 21
 Ruházkodása a parasztságnak 72
- Sorsközössége a kisebbségi magyaroknak 142
 Szalmaláng 154
 Szegénység élete 111
 Tanító (falusi helyzete) 38
 Tanya eredete 11
 — válfajai 14
 — kishaszonbérleti kezelése 15
 — előnyei 16
 — hátrányai 17
 — községesítése 20
 Táplálkozása a falusi lakoságnak 67
 Tekintélyi elem a faluban 39
 Termő terület 116
 Török hódoltság hatása 10
 Tűrő erő 74
- Utánzási vágy a parasztpéitezésben 70
 „Úr” fogalmának , zavaró hatása 84
- Város (vidéki) fogalma 43
 – fejlődése 51
 — hanyatlása 52 -
 — közszelleme 43
 — társadalmi rétegződése 54
 Vagyoni arisztokrácia 99
 Városba özönlés 40
 Vándor cigány ok 114
 Vérségi leszármazás elve 151
 Vidékiek Budapesten 48
 Visszacsatolt részek 142
- Zenei fejlődés 137
 Zsúfoltság a parasztházakban 71
 Zsidóság elfoglalja a középosztály helyét 83

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3
I. A tanya	8
II. A falu	22
III. A város	42
IV. A parasztság	58
V. A középosztály	77
VI. A felsőosztály	92
VII. Az alsóosztály	104
VIII. Az élethivatások	115
IX. A szellemi élet	130
X. A visszacsatolt részek	139
XI. A magyar lélek	150
<i>Irodalmi jegyzetek</i>	161
Tárgymutató	166

NEMZETNEVELŐK KÖNYVTÁRA.

(Tervezet)

I. Nemzetismeret

1. Hazánk. Írta: Rónai András. *Ara: 3-50 P.*
2. A Kárpát-medence földrajza. Előkészületben.
3. Hazánk népei és nyelvünk. Előkészületben.
4. Magyarország története. Sajtó *alatt*
5. öt világrész magyarsága.
6. Magyar államélet. Írta: Egyed István. *Ara: 220 P.*
7. Hazánk társadalomrajza. Írta: Weis István. *Ara: 220 P.*
8. Magyar város – magyar falu.

Hazánk gazdasági élete:

9. Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem.
10. Pénz– és hitelélet; szövetkezetek.

Hazánk szellemi élete:

11. Magyar nyelv. Előkészületben.
12. Magyar irodalom. Előkészületben.

Magyar művészet:

13. Népművészet
14. Építészet, szobrászat, festészet
15. Ének és zene.
16. Nemzetünk a népek együttesében.

II. Nemzetszolgálat

1. Családi nevelés. Előkészületben.
2. Népegészség.

Nemzetnevelésünk:

3. Nemzetnevelésünk rendszere. Előkészületben.
4. Közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet Írta: Kosa Kálmán. *Ára: 1.60 P.*
5. Nemzetnevelői hivatás. Előkészületben.
6. A magyar művelődés útja 1920-1940. Előkészületben.

III. Hon védelem.

1. A honvédelem eszmei és erkölcsi alapjai. Előkészületben.
2. Honvédelmi nevelés. Előkészületben.
3. A kötelező katonai szolgálat népnevelői értéke. Előkészületben. ;
4. Ifjúsági szervezeteink a honvédelem és a nemzetnevelés szolgálatában. Előkészületben.
5. A hadtudományok fejlődése. Előkészületben.
6. Magyarország hadtörténete. Sajtó *alatt*
7. A magyar katonaeszmény képviselői. Előkészületben.
8. Katonai földrajz. Előkészületben.

IV. Gyermek-és ifjúságtanulmány.

1. Nevelés és lélektan. Sajtó *alatt*.
2. A gyermek testi és lelki fejlődése. Írta: Várkonyi Hildebrand. *Ára*: 4.– P.
3. Jellemtan. Előkészületben.
4. Az iskolásgyermek megismerése. Előkészületben.
(A gyermek megfigyelése és vizsgálata. Pályaválasztás.)
5. A gyermek és környezete. Előkészületben.
6. Szülői tanácsadás.
7. Nevelési hibák. Előkészületben.

V. A népiskola könyvei.

1. Népiskolai nevelés. *Sajtó alatt*
 2. Népiskola és szülői ház. Előkészületben.
 3. A népiskola élete. Előkészületben.
 4. Iskolaotthon.
 5. A népiskola ifjúsági egyesületei.
 6. A népiskola ifjúsági irodalma.
- A nemzeti népi műveltség tanítása:*
7. Előkészület a tanításra. Előkészületben.
 8. Az olvasás és írás tanítása.– Előkészületben.
 9. A beszéd– és értelemgyakorlatok tanítása. Előkészületben.
 10. Olvasmánytárgyalás a népiskolában. Előkészületben.
 11. A népiskolai nemzetismeret tanítása. Előkészületben.
 12. A népiskolai, számolás és mérés tanítása Előkészületben.

13. A népiskolai természetismeret tanítása. Előkészületben.
14. I. Iskolai énekgyűjtemény 6-10 éves tanulóknak. *Sajtó alatt.*
15. II. Iskolai énekgyűjtemény 10-16 éves tanulóknak. *Sajtó alatt.*
16. A népiskolai énektanítás. Előkészületben
17. Népiskolai testnevelés. *Sajtó alatt.*
18. Szemléltető rajzok a népiskolában. Előkészületben *Hivatásra nevelés:*
19. Népiskolai mezőgazdasági ismeretek. Előkészületben.
20. Népiskolai mezőgazdasági ismeretek tanítása. Előkészületben.
21. Népiskolai ipari és kereskedelmi ismeretek. Írta: Stolmár László-Horn József. *Ára: 350 P.*
22. Népiskolai ipari és kereskedelmi ismeretek tanítása. Előkészületben.
23. A hazai népiskola múltja és mai feladatai

VI. A gazdasági középiskolák könyvei.

1. Kereskedői hivatásra nevelés.
2. A kereskedelmi ismeretek tanítása. Előkészületben.
3. Az irodalmi műveltség tanítása a gazdasági középiskolákban.
4. A közgazdasági ismeretek tanítása.
5. Gazdasági földrajz és áruismeret
- β. A gazdasági élet jogi ismeretei.
7. Gazdaságtörténet.
8. A kereskedelmi számtan tanítása
9. A kereskedelmi levelezés tanítása.
10. Kereskedelmi üzemi gyakorlatok, Írta: Seehorsch Ferencné. *Ára: 5.– P.*

ANEMZETNEVELEŐK KÖNYVTÁRA
kötetei megrendelhetők a

KIR. MAGY. EGYETEMI NYOMDA
kiadóhivatalában

Budapest VIII, Múzeum-körút 6.

M I N D E N O L V A S Ó N K A T

arra kérjük, segítsen jobbatennünk könyveinket.

ÍRJA MEG

*erről a kötetről:
mit talált jónak,
megváltoztatni valónak,
minek a hiányát érezte benne.*

K Ö Z Ö L J E

*azokat a gyakorlati gondolatait és tapasztalatait, amelyekről úgy véli, hogy ország-
szerte közös haszonnal értékesíthetők len-
nének.*

A K Ö T E T K Ö V E T K E Z Ő
K I A D Á S A K O R

*minden értékes hozzászólást figyelembe
veszünk.*

O R S Z Á G O S K Ö Z O K T A T Á S I
T A N Á C S

Budapest V. Báthory-utca 3.

Kiadásért felelős : Huszti József.

41,893, - Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)